

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ* ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ: TO COLLOQUE ΤΗΣ LOUVAIN

Γιώργος Π. Νικολόπουλος

Acteur social et délinquance. Une grille de lecture du système de justice pénale. En hommage au Professeur Christian Debuyst.
Pierre Mardaga, éditeur. Coll. «Psychologie et sciences humaines»,
ap. 185, Liège - Bruxelles, 1990, σελ. 475**.

Αν η γέννηση μιας επιστήμης αφήνει πάντα άθικτο, ως ένα σημείο, το δεδομένο της ιδεολογίας¹, τότε αυτή η υπόθεση μπορεί να επιβεβαιωθεί πολύ περισσότερο στην περίπτωση της εγκληματολογίας, όπου «η έννοια του εγκλήματος, έτσι όπως διοχετεύεται μέσα απ' τον παραδοσιακό λόγο - με ότι αυτό συνεπάγεται και αξιώνει - έχει αποβεί ένα είδος «επιστημολογικού εμποδίου» για την ανάπτυξη και την εσωτερική ανακατασκευή αυτής της επιστήμης»².

Όταν μάλιστα η ενασχόλησή μας με την επιστήμη δεν αποβλέπει στην αναπαραγωγή αυτών των σιωπηρών ιδεολογικών παραδοχών αλλά στοχεύει αφ' ενός μεν στην *προβληματοποίηση* τους (στην κατάδειξη δηλ. της λανθάνουσας παρουσίας τους και στον επιστημονικά ανατιολόγητο χαρακτήρα τους) και αφ' ετέρου στη διάνοιξη καινούριων προοπτικών εξάσκησης της επιστημονι-

---

* Απόδοση του όρου *acteur social*. Χρησιμοποιώ επίσης τον όρο *παράγοντας κοινωνικής δράσης* όταν πρόκειται να τονισθεί περισσότερο η δραστηριότητα που αναπτύσσεται στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνικών διαδικασιών (*processus sociaux*, όπως π.χ. οι διαδικασίες παραγωγής ή εφαρμογής του ποινικού νόμου). Αντίθετα, στις περιπτώσεις που η έννοια του *acteur social* αναφέρεται περισσότερο σε ατομικά χαρακτηριστικά του υποκειμένου ή στην ατομική του δραστηριότητα, χρησιμοποιώ τον όρο *δρών κοινωνικό υποκείμενο* ή *ενεργό υποκείμενο*. Αυτές οι διαφοροποιήσεις στην ελληνική απόδοση του όρου *acteur social* κρίθηκαν επιβεβλημένες, αφ' ενός μεν λόγω της έλλειψης μιάς δόκιμης κατά λέξη μετάφρασης του γαλλικού όρου και αφ' ετέρου λόγω των διαφορετικών σημασιών που του αποδόθηκαν στη διάρκεια του Colloque της Louvain. Γενικά, όπου δεν αναφέρεται άλλη μετάφραση των όρων και των χωρίων που παρατίθενται, η ευθύνη της απόδοσης ανήκει στον γράφοντα.

** Πρακτικά του Διεθνούς Colloque που οργάνωσε το Τμήμα Εγκληματολογίας και Ποινικού Δικαίου του Καθολικού Πανεπιστημίου της Louvain προς τιμήν του καθηγητή Christian Debuyst με την ευκαιρία της αποχώρησής του (Louvain - la - Neuve, Βέλγιο, 27-30 Σεπτεμβρίου 1989).

κής πρακτικής (εξίσου βέβαια δεκτικών κριτικής εξέτασης), τότε βρισκόμαστε μπροστά σε μία συνολική επαναδιαπραγμάτευση των όρων συγκρότησης του αντικειμένου μελέτης, που μπορεί να καταλήξει στην πρόταση ενός νέου «παραδείγματος» (T.S.Kuhn).

Μια παρόμοια πρόθεση υποκινεί και τις δραστηριότητες του Τμήματος Εγκληματολογίας και Ποινικού Δικαίου του Καθολικού Πανεπιστημίου της Louvain μέσα στο επιστημονικό πεδίο της εγκληματολογίας, με πιο πρόσφατη εκδήλωση τη διοργάνωση ενός διεθνούς διεπιστημονικού Colloque πάνω στο ζεύγος των εννοιών «φορέας κοινωνικής δράσης» και «παραβατικότητα».

Παρ' όλο που ο σκοπός αυτού του σημειώματος είναι να καταγράψει τη γενική προβληματική των ανακοινώσεων που παρουσιάστηκαν στις συνεδριάσεις ολομελείας του Colloque, πιστεύω ωστόσο πως επιβάλλεται να προηγηθεί μια σύντομη αναφορά τόσο στη γενικότερη επιστημονική προοπτική μέσα στην οποία καλλιεργεί τον εγκληματολογικό προβληματισμό του αυτό το Τμήμα, όσο και, ειδικότερα, στις προπαρασκευαστικές συναντήσεις των μελών της επιστημονικής επιτροπής του Colloque, ώστε να καταδειχθεί η «νομιμότητα» της επιλογής του συγκεκριμένου θέματος.

A. ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ: ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑ» ΣΤΟΝ «ΦΟΡΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ»

Αν λάβουμε ως αφετηρία το Colloque που οργανώθηκε το 1979 (για την επέτειο των πενήντα χρόνων λειτουργίας της Σχολής Εγκληματολογίας της Louvain) γύρω απ' το ερώτημα «Έχει πλέον καμιά σημασία η έννοια της επικινδυνότητας;»³, θα διακρίνουμε ήδη μια πρόθεση προβληματοποίησης και αποστασιοποίησης απ' τον τρόπο που ετίθετο αυτό το ζήτημα στο πλαίσιο μιας μακρόχρονης εγκληματολογικής παράδοσης⁴.

Εξετάζοντας την επιχειρησιακή προσφορότητα (opérationnalité) και τη λειτουργία της μέσα στους διαφόρους λόγους (discours) που την χρησιμοποιούν - και ιδιαίτερα στον εγκληματολογικό λόγο - διαπιστώνεται πως «το να μιλάς για επικινδυνότητα σημαίνει, πράγματι, ν' αναφέρεσαι σε μια κοινωνική κατασκευή με πολλαπλά συστατικά στοιχεία»⁵. Οι «αντικειμενικότητες» επομένως στις οποίες θέλει να παραπέμψει η έννοια της επικινδυνότητας, (όπως π.χ. «ο επικίνδυνος άνθρωπος», «οι επικίνδυνες καταστάσεις») «εντάσσονται σ' ένα σύνολο αναπαραστάσεων, ορισμών και πρακτικών μέσω του οποίου θα πρέπει να θεωρηθούν και να κατανοηθούν»⁶.

Ένα παρόμοιο εγχείρημα εγγράφεται οπωσδήποτε σε μια προοπτική αμφισβήτησης της φαινομενικής συνοχής του επιστημονικού πεδίου της, ευρωπαϊκής τουλάχιστον, εγκληματολογίας - αν και στη δεκαετία του '70 οι επιστημολογικές ρωγμές είχαν ήδη φέρει την εγκληματολογία σε μια κατάσταση «ιδιόρρυθμης επιστήμης»⁷ - γεγονός που αποτυπώθηκε και στις ανακοινώσεις εκείνου του Colloque. Παράλληλα όμως μπορούμε να διακρίνουμε και ορισμένες απόπειρες επαναπροσδιορισμού του αντικειμένου μελέτης, που εγκαινίασαν μια διαδικασία παραγωγής καινούριων υποθέσεων εργασίας⁸.

Αν στο Colloque του '79 γύρω απ' την «επικινδυνότητα» πρόθεση του Τμήματος ήταν να αμφισβητηθεί η λογική της εγκληματολογίας «του περάσματος στην πράξη» και το συγκεκριμένο «παράδειγμα» που αυθεντικά πρόβαλε, δέκα χρόνια μετά, το 1989, βρισκόμαστε μπροστά στη διατύπωση μιας νεωτερικής πρότασης, που διεκδικεί την ορθότητά της τροποποιώντας τους παραδοσιακούς κανόνες του παιχνιδιού⁹: η έννοια του *φορέα κοινωνικής δράσης* παρουσιάζεται σαν μια «επινόηση» («fiction») ικανή να αντικαταστήσει τόσο την εικόνα του ανθρώπου ως υποκειμένου «ελεύθερης βούλησης» («libre arbitre», «free - will»), όσο και την αντίληψη του αιτιακού καθορισμού της συμπεριφοράς του από ένα πλέγμα εξωγενών και ενδογενών παραγόντων («déterminisme»).

Πώς γεννήθηκε όμως αυτή η καινούρια πρόταση; Πώς διαμορφώθηκε όλο αυτό το διάστημα ο προβληματισμός στο Τμήμα Εγκληματολογίας και Ποινικού δικαίου της Louvain αλλά και ποιό ήταν το διαθέσιμο γνωστικό απόθεμα, δηλ. οι επιπλέον έννοιες, όροι, αναλυτικά σχήματα, μεταφορές, που έδωσαν τη δυνατότητα μιας άλλης σύλληψης και εκφοράς λόγου;¹⁰

Ξέρουμε βέβαια πως η επίπονη δουλειά του εργαστηρίου κρατά καλά κρυμμένα τα μυστικά της και δεν μας αποκαλύπτει τα διαθήματά της παρά μόνο αναδρομικά και μέσα από τα τελικά προϊόντα της. Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να επαναδιαγράψουμε την πορεία που διανύθηκε μέχρι το Colloque του '89, αναφέροντας συνοπτικά τους κυριότερους σταθμούς¹¹:

1. Το 1981 συναντάμε τον Michel Foucault να διευθύνει ένα σεμινάριο για την «Γενεαλογία της κοινωνικής άμυνας στο Βέλγιο (1880 - 1914)»¹²: επιδιώκοντας να διαφωτιστούν τα προβλήματα που έθετε η τότε ποινική συγκυρία στο Βέλγιο - η οποία χαρακτηριζόταν κυρίως από την κυβερνητική πρόταση μεταρρύθμισης του

ποινικού κώδικα - αναζητήθηκε στο πλαίσιο αυτού του σεμιναρίου «η εγγραφή του αυτονόητου των πρακτικών μέσα στην ιστορία»¹³. Ξεκινώντας με την υπόθεση ότι η «κοινωνική άμυνα» δεν αντιπροσωπεύει μόνο μια ποινική θεωρία, η οποία βρισκόταν στη βάση ενός διεθνούς κινήματος αντεγκληματικής πολιτικής, αλλά επίσης κι ένα καινούριο κοινωνικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση των οξύνσεων που δημιουργήσαν η ραγδαία άνοδος του φιλελευθερισμού και η εκβιομηχάνιση (οικονομική κρίση, πολιτικές αντιθέσεις, κοινωνικές συγκρούσεις), εξετάστηκε η εμφύτευση των ιδεών της «κοινωνικής άμυνας» στην αντεγκληματική πολιτική, η οποία, χωρίς να αρνείται θεμελιακά τη λογική του κλασσικού συστήματος, ενσωματώνει ωστόσο εκλεκτικά σ' αυτό ορισμένες θετικιστικές προτάσεις¹⁴.

2. Το 1985 ο Christian Debuyst εκδίδει το «Μοντέλο της εθολογίας και εγκληματολογίας»¹⁵ που αποτελεί μια επιστημολογική διερώτηση γύρω απ' το γνωστικό κεκτημένο της εγκληματολογικής ψυχολογίας, κυρίως σχετικά με τους κώδικες πρόσληψης του «πραγματικού» (grilles de lecture) που υπεισέρχονται κατά τη διαδικασία απόκτησης αυτής της γνώσης. Το κεντρικό ερώτημα του έργου είναι «πώς γνωρίζουμε» και όχι «τί γνωρίζουμε», και η αναφορά στο μοντέλο της εθολογίας χρησιμεύει για να δείξει πως η γνώση αποτελεί φιλτράρισμα και αναδιοργάνωση των πληροφοριών του περιβάλλοντος, προς όφελος εκείνων που παρουσιάζουν *χρησιμότητα* για την επιβίωση του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας. Κατ' αυτήν την άποψη, η γνώση που αντλεί η εγκληματολογική ψυχολογία απ' την παρατήρηση των «εγκληματιών» είναι βαθύτατα αμφίσημη, εφ' όσον και η ίδια η έννοια του «εγκλήματος» που «ενσαρκώνουν», αποτελεί κατασκευή των κανονιστικών βαθμίδων της ποινικής δικαιοσύνης. Αν όμως το αρχικό ερώτημα είναι επιστημολογικής τάξεως, «το αίτημα του συγγραφέα δεν είναι η απλή επιθυμία αποδόμησης (deconstruction) αλλά αποβλέπει περισσότερο - έχοντας επίγνωση του διφορούμενου, παράδοξου και σύνθετου χαρακτήρα κάθε επιστημονικού διαθήματος - στο να προτείνει ένα τρόπο προσέγγισης της προβληματικής της παρέκκλισης που θα σέβεται την οπτική γωνία κάθε μέρους και θα εμφανίζεται συγχρόνως σαν γενεσιουργός καινούριων λύσεων»¹⁶.

3. Το 1987 η Françoise Digneffe υποστηρίζει τη διδακτορική της διατριβή στην εγκληματολογία με θέμα «Ετερόνομη ή αυτόνομη ηθική. Η παραβατικότητα σαν διαχείριση ζωής»¹⁷. Στην αφετηρία αυτής της θεωρητικής μελέτης συναντά κανείς τα διαφορε-

τικά στοιχεία που υπεισέρχονται στον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο τοποθετείται απέναντι στους κανόνες (θεσμοποιημένους ή άτυπους), ανάλογα και με τη θέση που καταλαμβάνει στο εσωτερικό της κοινωνικής δομής. Η ανάλυση οργανώνεται γύρω από τρεις κεντρικές έννοιες: τον ηθικό κανόνα, το βίωμα (που αναφέρεται στο είδος των σχέσεων που συνάπτει το άτομο με τον κανόνα καθώς και στην σημασία που του αποδίδει) και την παρέκκλιση (που δεν νοείται μόνο σαν παράβαση ενός κανόνα αλλά, ευρύτερα, σαν τη λύση που δίνει το άτομο ή η ομάδα στα προβλήματα που αντιμετωπίζει). Στο πρώτο μέρος της εργασίας εξετάζεται η σχέση του ατόμου με τους κανόνες μέσα από το «παράδειγμα» της αυτόνομης σύλληψης της ηθικής – όπως διατυπώνεται στο έργο του *J. Piaget* – σε αντιπαροβολή με το «παράδειγμα» της ετερόνομης σύλληψης της ηθικής – όπως παρουσιάζεται στο έργο του *E. Durkheim*. Ωστόσο, και τα δύο αυτά παραδείγματα εμπεριέχουν εσωτερικές αντιφάσεις που δείχνουν, κατά τη συγγραφέα, τα όρια της ερμηνευτικής τους εμβέλειας. Έτσι, στο δεύτερο μέρος της εργασίας της, η *F. Digneffe* στρέφεται προς μια προσέγγιση του ατομικού βιώματος μέσα από την έννοια του δρώντος υποκειμένου, χρησιμοποιώντας σαν ενότητα ανάλυσης τις βιογραφικές αφηγήσεις («*récits de vie*»). Προσπαθεί έτσι να αναδείξει μια αντίληψη για τον άνθρωπο ως δρων κοινωνικό υποκείμενο, δηλ. «σαν υποκείμενο που - όντας μέσα σε μια προκαθορισμένη κατάσταση - συμμετέχει στον ορισμό που μπορεί να αποδώσει σ' αυτή, λαμβάνοντας υπ' όψη του τις προσωπικές του προοπτικές, των άλλων, τη θέση που κατέχει, και τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά που αυτή παρουσιάζει»¹⁸.

4. Στη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1987 - 1988 τα μέλη της επιστημονικής επιτροπής του Colloque πραγματοποίησαν επανειλημμένες συναντήσεις εργασίας, στη διάρκεια των οποίων αναπτύχθηκε ένας συλλογικός προβληματισμός γύρω απ' την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης, αναδείχτηκαν οι διάφοροι άξονες ανάλυσης του θέματος, και διατυπώθηκε τελικά ένα προγραμματικό πλαίσιο εργασίας. Αυτές οι προπαρασκευαστικές συναντήσεις έχουν καταχωρηθεί σε μια σειρά Documents, από τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε χρήσιμο υλικό για την ανίχνευση των αρχικών υποθέσεων και ερωτημάτων που υποκίνησαν το όλο εγχείρημα:

α. Η αρχική σύλληψη του θέματος του φορέα κοινωνικής δράσης ξεκίνησε από την πρόθεση διατύπωσης μιας συγκεκριμέ-

νης θεωρίας για τον άνθρωπο, όντας αντιμετώπιμο μ' ένα περιβάλλον ή ένα θεσμό.

Αν το ερώτημα αυτό επικεντρωθεί στην περίπτωση του «εγκληματία», τότε η συμπεριφορά του μπορεί να ερμηνευθεί σύμφωνα με δύο παραδοσιακές προοπτικές ανάλυσης:

– κατά το δόγμα της «ελεύθερης βούλησης», η εγκληματική πράξη αποτελεί έκφραση της ικανότητας του ατόμου να ρυθμίζει αυτόνομα τη συμπεριφορά του και κατά συνέπεια μπορεί να του αποδοθεί ευθύνη γι' αυτή·

– κατά την θεωρία της «επικινδυνότητας», η συμπεριφορά του ατόμου θεωρείται εκ των προτέρων καθορισμένη από τη συνδυασμένη επενέργεια ορισμένων παραγόντων (ψυχολογικών, κοινωνικών, βιολογικών), και κατά συνέπεια ενδιαφέρει να προσδιορίσουμε «επιστημονικά» τον βαθμό της επικινδυνότητάς του¹⁹.

Αυτές οι δύο οπτικές ωστόσο φαίνεται να περιορίζουν διπλά τον προβληματισμό πάνω στην παραβίαση του κανόνα:

– τόσο στο επίπεδο των κοινωνικών μηχανισμών, όπου παραβλέπουν την αποφασιστική παρέμβαση της κοινωνικής αντίδρασης στον καθορισμό των παραβάσεων και τον χαρακτηρισμό των ατόμων ως «εγκληματιών», με αποτέλεσμα την μη προβληματική θεώρηση του ποινικού νόμου και της εφαρμογής του,

– όσο και στο επίπεδο της ατομικής πραγματικότητας, όπου η μελέτη περιορίζεται στην προσωπικότητα του ατόμου, είτε αυτό εκληφθεί ως φορέας «ελεύθερης βούλησης» είτε θεωρηθεί απόλυτα ετεροπροσδιορισμένο, με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη πράξη του να αποτελεί το αποφασιστικό σημείο πρόσληψης και ανακατασκευής της συνολικής συμπεριφοράς του.

Διαπιστώνοντας επομένως την ερμηνευτική ανεπάρκεια αυτών των δύο παραδοσιακών θεωρήσεων της συμπεριφοράς του ατόμου, προτείνεται η εισαγωγή της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης, η οποία τοποθετεί το ζήτημα σε μια διαφορετική προοπτική:

– η «εγκληματική πράξη» εξετάζεται πλέον στο ευρύτερο πλαίσιο των σχέσεων που συνάπτει το άτομο με το περιβάλλον του, δεν θεωρείται παρά μια συγκεκριμένη στιγμή αυτής της αλληλοδραστικής διαδικασίας, στο εσωτερικό της οποίας το πρόβλημα τίθεται με όρους άσκησης ή σφετερισμού δικαιωμάτων, με όρους σχέσεων εξουσίας, με όρους αναγνώρισης ή μη αναγνώρισης απ' τον «άλλο»·

– η επέμβαση των κυρωτικών μηχανισμών αποτελεί ένα εξίσου

στιγμιαίο γεγονός (με τις δικές του ιδιαιτερότητες φυσικά), που το άτομο βιώνει σαν ένα επεισόδιο μέσα στη γενικότερη διαδικασία ρήξης των επικοινωνιακών του δεσμών με το περιβάλλον·

– σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, το άτομο θεωρείται ως δρων κοινωνικό υποκείμενο που έχει μια δική του οπτική (η οποία συγκροτείται σταδιακά και σε συνδυασμό με μια σειρά μεταβλητών, όπως η θέση του μέσα στις διάφορες κοινωνικές καταστάσεις που εμπλέκεται, τα σχέδιά του, τα εμπόδια που αντιμετωπίζει στην πραγματοποίησή τους κ.λπ.), την οποία θέλει να υποστηρίξει κατά την αντιπαράθεσή του με άλλες οπτικές, οι οποίες όμως εμφανίζονται εξίσου νόμιμες με τη δική του και αναγκάζεται να συνυπολογίσει στις δραστηριότητές του (Document ar. 2/Απρίλιος 1987).

β. Η συζήτηση πάνω σ' αυτό το γενικό πλαίσιο σύλληψης της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης περιστράφηκε κυρίως γύρω από τις συνέπειες που επιφέρει η χρησιμοποίησή της στο πεδίο έρευνας της εγκληματολογίας:

– εξειδίκευση των καταστάσεων μέσα στις οποίες αναπτύσσονται οι αλληλοδράσεις των διαφόρων φορέων κοινωνικής δράσης, σε συνδυασμό με τις θέσεις που κατέχουν και τις στρατηγικές που αναπτύσσουν (διάκριση ανάμεσα στη διαδικασία δημιουργίας του ποινικού νόμου και το στάδιο της εφαρμογής του· διάκριση επίσης ανάμεσα σε φορείς και στρατηγικές που εμπíπτουν στο καθαρά ποινικό και εγκληματολογικό πεδίο ή/και έξω απ' αυτό: π.χ. η δραστηριότητα των εποπτών ασφαλείας στα μεγάλα καταστήματα εντάσσεται πρωταρχικά στην οικονομική και οργανωτική στρατηγική της μαζικής κατανάλωσης· η αστυνομία σαν ομάδα πίεσης για την υπεράσπιση των επαγγελματικών και κοινωνικών συμφερόντων της, κ.λπ.)·

– το «έγκλημα» δεν συνιστά μια συμπεριφορική αλλά μία κανονιστική κατηγορία: κατά συνέπεια, στην εξέλιξη της διαδικασίας ρήξης των επικοινωνιακών δεσμών του υποκείμενου με το περιβάλλον του, πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε ποινικοποιημένες και μη συμπεριφορές και να μην χρησιμοποιείται αδιαφοροποίητα η έννοια της επέμβασης των διαφόρων κυρωτικών μηχανισμών, εξαιτίας τόσο του χαρακτήρα τους όσο και των συνεπειών που προκαλούν (διάκριση ανάμεσα σε κυρωτικούς μηχανισμούς δικαστικής και κανονιστικής τάξης)·

– η εισαγωγή της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης κινδυνεύει να μας επαναφέρει σ' ένα είδος ατελούς αλληλοδρασιακής θεώρησης εάν δεν γίνουν οι απαραίτητες διακρίσεις και εξει-

δικεύσεις ανάμεσα στα *συμφέροντα* και τις *αναπαραστάσεις*: «οι αναπαραστάσεις αποτελούν τμήμα ενός κοινωνικού παιχνιδιού όπου διασταυρώνονται το πολιτικό, το συμβολικό, τα συμφέροντα, όλα όσα διακυβεύει κανείς (enjeux), όπως επίσης και οι πόροι που διαθέτει, κλπ. Μ' αυτή την επιφύλαξη, η χρήση του παραδείγματος του φορέα κοινωνικής δράσης ή η εισαγωγή της οπτικής γωνίας του δράστη μας επιτρέπει να μην σκεφτόμαστε με καθαρά θεσμικούς όρους και, κατά συνέπεια, μας υποχρεώνει να θέτουμε τα ζητήματα με κάπως διαφορετικό τρόπο» (Document αρ. 3/ Μάιος 1987).

γ. Ο εντοπισμός των πιθανών πεδίων έρευνας που διατρέχει η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης, θέτει πλέον το ζήτημα ενός ορισμού που να μπορεί να ικανοποιεί επιχειρησιακά τη μελέτη διαφορετικού τύπου και προελεύσεως κοινωνικών φορέων, έτσι ώστε να μπορούν να τεθούν τα σχετικά με την παραβατικότητα ζητήματα σ' ένα καινούριο πλαίσιο αναφοράς – πέρα από τα παραδοσιακά της «κοινωνικής άμυνας» και της «ποινικής ευθύνης» – το οποίο θα μπορούσε ενδεχομένως να χρησιμοποιηθεί σα «μοχλός» για μια διαφορετική λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης (Document αρ. 4 / Σεπτέμβριος 1987).

Πράγματι, ύστερα από κάποιο αρχικό ενδιαφέρον της εγκληματολογίας για τη διερεύνηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών καθεμιάς απ' τις ποινικοποιημένες συμπεριφορές, και την εν συνεχεία στροφή της προς μια περισσότερο φορμαλιστική αντίληψη του εγκλήματος (μέσα από τη μελέτη των κανόνων και των μηχανισμών καταστολής), η προβολή της ιδέας του φορέα κοινωνικής δράσης εκφράζει «την ευχή της επανεγκατάστασης όλων των υποκειμένων μέσα στο πλαίσιο που διαδραματίζεται η καταστολή, και όχι μόνο μιας προνομιακής κατηγορίας πρωταγωνιστών, που θα αποτελούσαν ενδεχομένως οι παραβάτες. Ενδιαφέρει συνεπώς να επισημάνουμε τους διαφορετικούς τύπους πρωταγωνιστών που συναντώνται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ορισμένοι από τους οποίους είναι λιγότερο ή περισσότερο επαγγελματίες (δικηγόροι, δικαστές, αστυνομικοί, κ.ά.) ενώ άλλοι εμφανίζονται περιστασιακά. Άλλοι φορείς κοινωνικής δράσης μπορεί να παρουσιάζονται επίσης σε κατάσταση αμοιβαίου ανταγωνισμού, μπορεί να έχουν διαφορετικού είδος πρόσβαση στην «αγορά» της δικαιοσύνης (ανάλογα με το αν είναι νομικοί ή όχι), μπορεί επίσης να εμφανίζονται σαν εργολάβοι της ηθικής.» (Document αρ. 4 / Σεπτέμβριος 1987).

Μέσα σ' αυτή την προοπτική, η χρησιμοποίηση της έννοιας

του φορέα κοινωνικής δράσης οδηγεί αναπόφευκτα «σε μία επανεξέταση των θεωριών της κοινωνικοποίησης, ως εσωτερικευσης ενός μοντέλου συμπεριφοράς μέσω ενός ρυθμιστικού μηχανισμού (conditionnement)»: «εμφανίζονται οι ιδέες της στρατηγικής, της ικανότητας ερμηνείας των κανόνων, της δυνατότητας διαπραγμάτευσης των παραβάσεων»· «συνεπάγεται εξίσου τον υπολογισμό όχι μόνο των πόρων που οι φορείς αυτοί διαθέτουν αλλά και των σχημάτων αιτιότητας που έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν καθώς και της πολυπλοκότητας αυτών των τελευταίων (το σχήμα αιτιότητας αντιπροσωπεύει τον συλλογισμό που αναπτύσσει κάποιο υποκείμενο όταν, έχοντας ένα δεδομένο στόχο, υποθέτει πως, κάνοντας την τάδε ενέργεια, θα επιτύχει το τάδε αποτέλεσμα)» (Document αρ. 6 / Σεπτέμβριος 1987).

Κατ' αυτήν την έννοια, «ο φορέας κοινωνικής δράσης είναι εκείνος που αρνείται να δει τον εαυτό του να προσδιορίζεται σαν μια αφηρημένη οντότητα, αλλά γνωρίζει ωστόσο πως, για να κρατήσει μία θέση μέσα στο κοινωνικό, οφείλει να παίξει με αφαιρέσεις.» (Document αρ. 6 / Σεπτέμβριος 1987).

Όσον αφορά τα ποικίλα επίπεδα δράσης των κοινωνικών φορέων προτείνεται η υιοθέτηση της τριμερούς διάκρισης του αντικειμένου της εγκληματολογικής έρευνας κατά τον E. Sutherland²⁰: διαδικασία πρωτογενούς ποινικοποίησης (δημιουργία του ποινικού νόμου), διαδικασία δευτερογενούς ποινικοποίησης (εφαρμογή του ποινικού νόμου), διαδικασία εγκληματογένεσης, και κυρίως η αλληλόδραση που συνάπτεται ανάμεσα σ' αυτές τις τρεις διαδικασίες.

δ. Προσδιορίζεται έτσι η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης σαν μια «αφηρημένη κατασκευή», παρόλο που αντιτίθεται στην εικόνα του υποκειμένου σαν «αφηρημένη οντότητα». Αυτό σημαίνει πως πρόκειται για μια σύμβαση, μια επινόηση (fiction), που προτείνεται για ν' αντικαταστήσει άλλες συμβάσεις, πάνω στις οποίες στήριξε την οργάνωσή του το ποινικό σύστημα (όπως π.χ. η ιδέα του «ανθρώπου προικισμένου με ελεύθερη βούληση» ή ακόμη η ιδέα του «ανθρώπου με προκαθορισμένη συμπεριφορά», Documents αρ. 7 / Οκτώβριος 1987 και αρ. 8 / Ιανουάριος 1988).

Εδώ ωστόσο θα πρέπει να εντοπίσουμε τη διαφορετική προοπτική μέσα στην οποία επιδιώκει να τοποθετηθεί η πρόταση της επιστημονικής επιτροπής του Colloque, οριοθετώντας έτσι και τις επιχειρησιακές της δυνατότητες:

– δεν πρόκειται για την επισύναψη ενός ακόμα κατηγορηματι-

κού προσδιορισμού στον «εγκληματία» δίπλα στους προγενέστερους:

– αυτό συνεπάγεται ότι ο νόμος δεν αντιμετωπίζεται σαν μη προβληματική κατασκευή, που αντιπροσωπεύει μια ετερόνομη «πραγματικότητα» την οποία δεν μπορούμε παρά να αποδεχθούμε και να εσωτερικεύσουμε:

– συνακόλουθα, δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι οι φορείς της δευτερογενούς ποινικοποίησης είναι απλοί εκτελεστές που εφαρμόζουν μηχανικά το νόμο:

– οδηγούμαστε έτσι σε μία επανεξέταση του συνολικού πλαισίου λειτουργίας του ποινικού συστήματος και δεν περιορίζουμε την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης αποκλειστικά στον εγκληματία. Αντίθετα, σε καθένα από τα τρία επίπεδα ανάλυσης που αναφέραμε παραπάνω, συναντάμε φορείς κοινωνικής δράσης οι οποίοι εμπλέκονται ενεργά στη «διαδικασία αναγνώρισης απ' τον άλλο» και στο «παιχνίδι εξουσίας», έτσι ώστε να μη μπορούν να ενταχθούν εκ των προτέρων σε προκαθορισμένους ρόλους.

Γύρω από την έννοια του ρόλου ωστόσο ανέκυψαν δύο ζητήματα:

– το πρώτο αναφέρεται στο «αν μπορούμε να πούμε ότι το υποκείμενο βιώνει τον εαυτό του σαν φορέα κοινωνικής δράσης ή αν αυτοπροσδιορίζεται σαν τέτοιο» (π.χ. οι εκπρόσωποι της δικαιοσύνης αισθάνονται σαν τέτοιοι, ή αυτοπροσδιορίζονται σαν τα γρανάζια ενός συστήματος που λειτουργεί έξω απ' αυτούς;). Σ' αυτό το σημείο υπενθυμίζεται ότι «η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης είναι μια σύμβαση και δεν αποδίδει την πραγματικότητα αλλά μάλλον την ανακατασκευάζει και έχει επομένως τη δυνατότητα να αναδομεί τις διαπλοκές σχέσεων (inter-relations) που συνάπτονται σε κάθε επίπεδο και να τις σημασιοδοτεί «θεσμικά» (εδώ αυτή η σύμβαση αποκτά μία σημασία πολιτική ή πολιτικής ηθικής).»:

– το δεύτερο αναφέρεται στη διπλή σημασία που μπορεί να πάρει ο όρος «acteur»²¹: υποκείμενο που αναλαμβάνει πρωτοβουλίες δράσης ή που υποδύεται ένα ρόλο; Η έννοια του ρόλου ωστόσο παραμένει σημαντική και στις δυο περιπτώσεις, δεδομένου ότι «μέσω της δράσης του κάθε υποκείμενο βρίσκεται αντιμέτωπο με ρόλους και μάλιστα περικυκλωμένο απ' αυτούς τους ρόλους...»· εξάλλου, η ίδια η έννοια του ρόλου αποδίδει πιθανόν καλύτερα απ' οποιονδήποτε άλλο όρο (π.χ παράγων) τους ποικίλους προσδιορισμούς που υπεισέρχονται στο παιχνίδι. Συνδέει

πράγματι την θέση που κατέχει κάποιος (και είναι προσδιοριστική του ρόλου) με την στρατηγική που ακολουθεί (η οποία μπορεί, μέχρις ενός σημείου, να παίρνει τελετουργικό χαρακτήρα) και επι πλέον μπορεί να βρει έρεισμα στην θέση που κατέχει και τις αναπαραστάσεις που πηγάζουν απ' αυτή.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι ο ρόλος είναι μια *μήτρα* απ' την οποία μπορεί κανείς να παρεκκλίνει. Αυτό που είναι σημαντικό στο ρόλο είναι η απόσταση που παίρνει κανείς απέναντί του, ο τρόπος που τον υποδύεται. Το ζήτημα τίθεται ακόμα κι αν η ικανότητα πρωτοβουλίας δεν προϋποθέτει πάντοτε μια ρήξη με τον ρόλο.» (Document ap. 8 / Ιανουάριος 1988).

Στη συνέχεια της παραπάνω προβληματικής το ενδιαφέρον της ενασχόλησης με την έννοια του «φορέα κοινωνικής δράσης» εντοπίστηκε πλέον στη διατήρηση του ενεργού (*actif*) στοιχείου της συμπεριφοράς των εμπλεκόμενων στις διαδικασίες κοινωνικού ελέγχου, έτσι ώστε αυτή να μην θεωρηθεί σαν απλή συνισταμένη ενός κάποιου αριθμού παραγόντων – συνυπολογίζοντας πάντα και το βάρος των κοινωνικών καταναγκασμών που υπεισέρχονται μέσα στις καταστάσεις όπου το υποκείμενο ανάγεται σε «δράστη» (Document ap. 8 / Ιανουάριος 1988).

ε. Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση της διαπραγμάτευσης του θέματος κατά την διάρκεια του Colloque νομίζω ότι μπορούμε να κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις πάνω σ' αυτό το γενικό πλαίσιο αντίληψης της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης:

– η έννοια αυτή προτείνεται για την υπέρβαση του χάσματος ανάμεσα στην εγκληματολογία «του περάσματος στην πράξη» και την εγκληματολογία «της κοινωνικής αντίδρασης» και επιδιώκει ν' αποκαταστήσει μια καινούρια συνοχή στο σύνολο του εννοιολογικού συστήματος της επιστήμης της εγκληματολογίας, αναδεικνύοντας ενδεχομένως καινούρια πεδία κοινωνικής παρέμβασής της·

– αυτό σημαίνει ότι η τωρινή κατάσταση της εγκληματολογίας έχει αξιολογηθεί σαν «*παραδειγματική κρίση*» και η σύγκληση του Colloque εμπίπτει στην κατηγορία των «*ιδιόρρυθμων ερευνών*» («*extraordinary investigations*») «που οδηγούν τον κλάδο τελικά σ' ένα νέο σύνολο συμβάσεων, σε μιά νέα βάση για την επιστημονική πρακτική»²². Πρόκειται επομένως για μια «*μορφή κίνησης*» της επιστήμης της εγκληματολογίας που «*αναπλάσσει*» το αντικείμενό της στοχεύοντας στον «*μετασχηματισμό του εννοιολογικού της συστήματος*»²³.

- ωστόσο, «το νέο μετασχηματισμένο επιστημονικό εννοιολογικό σύστημα δεν μπορεί να ακυρώσει και να καταργήσει ολοκληρωτικά το «παλιό», αλλά οφείλει να το διατηρήσει κατά ένα ιδιότυπο τρόπο: Το νέο επιστημονικό εννοιολογικό σύστημα ανασυντάσσει τις έννοιες και σχέσεις εννοιών που συνιστούν το «παλιό» με τρόπον ώστε αυτή η ανασύνταξη να συνιστά *συγκεκριμένη διατύπωση ορίων ισχύος* γι' αυτό το «παλιό» επιστημονικό σύστημα. Το νέο επιστημονικό εννοιολογικό σύστημα διατηρεί την επιστημονικότητα του «παλιού» *περιορίζοντάς την στο εσωτερικό αυτών των ορίων ισχύος*»²⁴.

- ενδιαφέρει επομένως να εντοπίσουμε τα συγκεκριμένα «όρια ισχύος» των παραδειγμάτων της εγκληματολογίας «του περάσματος στην πράξη» και της εγκληματολογίας «της κοινωνικής αντίδρασης» που διατηρούνται στις υποθέσεις κατασκευής του «καινούριου» παραδείγματος:

α) *σε σχέση με την εγκληματολογία «του περάσματος στην πράξη»* είδαμε ήδη ότι το προβληματικό σημείο εντοπίζεται στην μη αμφισβήτηση του ποινικού κανόνα, ο οποίος χρησιμεύει σαν αφηρητικό δεδομένο μιάς ανάλυσης που εστιάζεται ολοκληρωτικά πάνω στην προσωπικότητα του ατόμου. Τα στοιχεία εκείνα ωστόσο που διατηρούνται, γιατί θεωρήθηκαν πρόσφορα στον εννοιολογικό προσδιορισμό της έννοιας του δρώντος κοινωνικού υποκειμένου, αναφέρονται κυρίως στις θέσεις του E. De Greeff, και στις προεκτάσεις τους που συναντάμε στο έργο του Ch. Debuyssé, σύμφωνα με τις οποίες «το υποκείμενο αποτελεί μια ύπαρξη που δημιουργεί αξίες, στο βαθμό που είναι ικανό να σηματοδοτεί τα συμβάντα. Αυτή η προοπτική τονίζει κυρίως το υποκείμενο σαν δημιουργό της συμπεριφοράς του και όχι σαν απλό αντικείμενο των προσδιορισμών που του επιβάλλονται. Επιχειρεί ν' αποκαλύψει τις διαδικασίες μέσω των οποίων ένα υποκείμενο φτάνει να δώσει νόημα σε μιά παραβατική συμπεριφορά, θέτοντάς το αντιμέτωπο με κάποιον κανόνα που του φαίνεται ελάχιστα σωστός· ή ακόμα, να δείξει πώς οι εμπειρίες που βιώνει ένα άτομο το οδηγούν να παραβλέπει την ύπαρξη ορισμένων κανόνων. Ανοίγει επομένως το δρόμο για μιά ευρύτερη διερεύνηση πάνω στο πλαίσιο αναφοράς μέσα στο οποίο ο κανόνας αποκτά νόημα για το υποκείμενο»²⁵.

β) *σε σχέση με την εγκληματολογία «της κοινωνικής αντίδρασης»*, το ενδιαφέρον εντοπίζεται κυρίως στον «τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο βρίσκεται «πιασμένο» μέσα στους μηχανισμούς του

επίσημου ή του άτυπου κοινωνικού ελέγχου, ο τρόπος που αντιμετωπίζεται από τα διάφορα όργανα ελέγχου και κυρίως ο τρόπος που αντιδρά ανάλογα με τη θέση που κατέχει.»²⁶

– απομένει πλέον να δούμε ως ποιό σημείο το καινούριο παράδειγμα του φορέα κοινωνικής δράσης κατορθώνει πράγματι να αποτελέσει μια δημιουργική υπέρβαση των προηγούμενων «συμβάσεων» που χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση των θεωρητικών και πρακτικών προβλημάτων της εγκληματολογίας.

B. Η ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

1. Η προβληματική

Η παρουσίαση της προβληματικής του θέματος του Colloque έγινε από τον Ch. Debuyst²⁷ και τα κυριότερα σημεία της παρουσιάσαμε ήδη, κατά την εξέταση των προπαρασκευαστικών εργασιών. Δεν θα αναφερθούμε επομένως εδώ στην εισαγωγική ανακοίνωση του Ch. Debuyst αλλά θα επανέλθουμε σ' αυτήν κατά την εξέταση των συμπερασμάτων του Colloque που έγιναν απ' τον ίδιο.

2. Διεπιστημονική προσέγγιση

Στην πρώτη φάση της διαπραγμάτευσης του θέματος εξετάστηκαν οι δυνατότητες «παραγωγικής διεπιστημονικότητας» (J. Schotte, 132) που προσφέρει αυτή η έννοια. Κατατέθηκε έτσι η γνωστική συμβολή της βιολογίας, της κοινωνιολογίας, της νομικής και της φιλοσοφίας, με απώτερο στόχο την εν συνεχεία σύνδεση του «φορέα κοινωνικής δράσης» με τη δεύτερη έννοια του θέματος του Colloque, την «παραβατικότητα».

α. Η βιολογική προσέγγιση του θέματος από τον P. Karli²⁸ ξεκίνησε με τη διαπίστωση ότι η αντίληψη που έχουμε για τη λειτουργία του ανθρώπινου εγκεφάλου και της σχέσης του με την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά, προσδιορίζει σε μεγάλη έκταση τη θεώρησή μας για τον άνθρωπο, τη φύση του, τη στάση του απέναντι στον κόσμο και το μέλλον του. Προτείνει επομένως να θεωρήσουμε τον ανθρώπινο εγκέφαλο σαν τόπο αλληλοεπίδρασης και αμοιβαίας δόμησης τόσο των βιολογικών συστημάτων, που μας συγκροτούν ως άτομα, των γνωστικών δομών (structures

cognitives) και των συναισθηματικών διαθέσεων (dispositions affectives), που αποτελούν τον εξοπλισμό της προσωπικότητάς μας, όσο και των κατανεμημένων αρμοδιοτήτων, αντικειμενικών και αναγκαστικών, που χαρακτηρίζουν την κοινωνική μας ζωή (52).

Η συνδυασμένη ανάπτυξη του εγκεφάλου και της συμπεριφοράς είναι απόρροια ενός παιχνιδιού σύνθετων και αδιάσπαστων αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε γενετικούς παράγοντες και σε παράγοντες που σχετίζονται με την εμπειρία που αποκτάται κατά το διάλογο με το περιβάλλον. Κατ' αυτή την έννοια, δεν μπορούν κατανοηθούν πλήρως η δυναμική και ο καρπός των σύνθετων αλληλεπιδράσεων του εγκεφάλου και της συμπεριφοράς, παρά μόνο στο πλαίσιο της κοινής φυλογενετικής και οντογενετικής ιστορίας τους. Ακολουθώντας αυτή την κατεύθυνση, ο P. Karli εξετάζει σταδιακά: α) την επικοδομητική επίδραση του διαλόγου ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον του, η οποία μπορεί να καταδειχθεί τόσο στο επίπεδο των κοινωνικών αρμοδιοτήτων του ατόμου όσο και στο επίπεδο των μηχανισμών του εγκεφάλου που υποστηρίζουν την ανάπτυξη και την έκφρασή τους· β) τη διαδικασία μετάβασης απ' το στάδιο των ανθρωποειδών στην κατηγορία του ανθρώπου, με την κατάκτηση μιας κάποιας ελευθερίας, χάρη στην τριπλή αποστασιοποίηση του ανθρώπου στο χώρο, το χρόνο και τη συγκινησιακή πρόσληψη των πραγμάτων· γ) τον μη θεμελιωμένο χαρακτήρα του αξιώματος σχετικά με την καθολική ύπαρξη ενός ενστίκτου επιθετικότητας (ο μύθος του «Κτήνους μέσα στον Άνθρωπο») (38).

β. Η χρησιμοποίηση της ιδέας του φορέα κοινωνικής δράσης στην κατασκευή καινούριων κοινωνιολογικών παραδειγμάτων οδηγεί, κατά τον F. Dubet²⁹, την έννοια της κοινωνικοποίησης (socialisation) σε μια αισθητή απομάκρυνση από τα ντετερμινιστικά σχήματα του προγραμματισμού και της εξαρτημένης συμπεριφοράς (conditionment) που κυριάρχησαν στην κοινωνιολογία της κοινωνικοποίησης κατά τη δεκαετία του '70.

Η ιδέα του φορέα κοινωνικής δράσης εμφανίζεται αντίθετη με μια εξήγηση της συμπεριφοράς που θα δίνει έμφαση στη διερεύνηση των μηχανισμών εσωτερίκευσης των κοινωνικών κανόνων. Αντίθετα, τα στοιχεία της πρωτοβουλίας, της ικανότητας αυτονομίας και αποστασιοποίησης απ' το «εγώ», που εμπεριέχει η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης, ευνοούν περισσότερο την πρό-

σληψη της διαδικασίας κοινωνικοποίησης σαν μια μορφή αλληλόδρασης (*interaction*) και όχι προγραμματισμού.

Βασική προϋπόθεση ωστόσο γι' αυτή την μετατόπιση είναι να παραμείνουμε σταθερά στο πλαίσιο μιας κοινωνιολογικής σκέψης και να μη θεμελιώσουμε τις ιδέες του φορέα κοινωνικής δράσης και του υποκειμένου πάνω σε μία μη κοινωνική διάσταση της πράξης (π.χ. πάνω στον «ορθό λόγο», την «ελευθερία» κ.λπ.). Η ιδέα του ατομικισμού (*individualisme*) μπορεί ν' αποδειχθεί το αντίθετο της αυτόνομης πράξης.

γ. Η ανάπτυξη μιας νομικής προβληματικής γύρω απ' την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης προσκρούει, απ' την αρχή ήδη, σ' ένα μεθοδολογικό εμπόδιο, όπως επεσήμανε ο F. Rigaux³⁰: «απ' τη μια, η έννοια του «υποκειμένου δικαίου» υπάγεται στη νομική θεωρία, εφ' όσον εναπόκειται στο ίδιο το δίκαιο να ορίσει τα «υποκειμένα» του, ενώ απ' την άλλη, η έννοια του «φορέα κοινωνικής δράσης» εμπίπτει στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου, την κοινωνιολογία, την κοινωνική ψυχολογία, την εγκληματολογία» (81). Το πρόβλημα επομένως που τίθεται για ένα νομικό είναι πώς να μπορέσει να προσαρμόσει την πολυσημία που εκπέμπει η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης («η οποία ωστόσο βρίσκεται πίσω απ' την έννοια του «υποκειμένου δικαίου», 82), με το νομικό αίτημα ενός θετικά προσδιορισμένου υποκειμένου («που βρίσκεται στην καρδιά κάθε νομικού συλλογισμού», 81).

Αναδεικνύοντας στη συνέχεια την πολλαπλότητα των κοινωνικών υποκειμένων που εμπλέκονται στην ποινική δίκη (απ' τον «παραβάτη» μέχρι το «θύμα», περνώντας από κοινωνικές δυνάμεις άλλοτε συλλογικές – όπως ο «νομοθέτης» – άλλοτε ατομικές – όπως τα όργανα του κατασταλτικού και δικαστικού μηχανισμού – που διαγράφουν «την κοινή ιστορία θύτη – θύματος μέσα στην οποία συγκρούονται και αλληλοσυμπληρώνονται», 95), επισημαίνει την αμφισημία που μπορούν να εμφανίζουν κατά τη «δράση» τους: το «δικαστικό σφάλμα», που μετασχηματίζει τον κατάδικο σε θύμα· τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, που ασκούν σημαντική επίδραση τόσο στη διαμόρφωση της «κοινής γνώμης» για το «έγκλημα» όσο και στη δικαστική κρίση των ενόρκων, αλλά και δημιουργούν ορισμένες φορές προβλήματα αναφορικά με την προστασία της προσωπικότητας του κατηγορουμένου («τεκμήριο αθωότητας»).

Ωστόσο, όλοι αυτοί οι παράγοντες κοινωνικής δράσης, που με

τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναπτύσσουν τη δραστηριότητά τους γύρω από το γεγονός μιας ποινικής δίκης, δεν μεταμορφώνονται και σε «υποκείμενα δικαίου». Ο F. Rigaux διακρίνει τουλάχιστον τρεις τέτοιες κατηγορίες: το νομοθέτη, τα όργανα της δικαστικής εξουσίας (εισαγγελέα και δικαστές), τους δημοσιογράφους. Αντίθετα, υπάρχουν κατηγορίες «φορέων κοινωνικής δράσης» που αναδεικνύονται σε κατεξοχήν «υποκείμενα δικαίου», όπως π.χ. ο καταδικασμένος σε στερητική της ελευθερίας ποινή (από την σκοπιά του ζητήματος των δικαιωμάτων των κρατουμένων), τα θύματα (σε σχέση κυρίως με το δικαίωμα υποβολής μηνύσεως και την ευχέρεια παράστασης ως πολιτικής αγωγής).

δ. Ο E. Clemens³¹ επιχειρεί να εντάξει την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης σε μια διστορική προοπτική (*trans-historique*) του δικαίου, η οποία, μετά τη χρεωκοπία του ιστορικισμού και την αποφυγή επανασύστασης του νατουραλισμού, προσπαθεί να αποφύγει το σχετικισμό (*relativisme*) και τον κυνικό σκεπτικισμό. Πρόκειται για ένα εγχείρημα που διατηρεί στην αφετηρία του το διπολικό σχήμα «ιστορία-φύση» – το οποίο διαπερνά κάθε διερώτηση πάνω στο δίκαιο – και προσπαθεί να θεμελιώσει την ιστορικότητα του δικαίου πάνω σε μια μη μεταφυσική αντίληψη της «φύσης» του ανθρώπου.

Η δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος αυξάνει προκειμένου για μια έννοια όπως αυτή του φορέα κοινωνικής δράσης, η οποία εμφανίζει μεν έντονα τα σημάδια της επίπλαστης, άρα ιστορικής και συμβατικής, γλώσσας του δικαίου, ενώ απ' την άλλη το κατηγορήμα του «κοινωνικού», επιτείνει το πρόβλημα.

Ταυτόχρονα, η ψευδαίσθηση μιας αρμονικής αντιστοιχίας ανάμεσα σε έννοιες και γεγονότα αναπαράγει την πιο βεβαρημένη εικόνα για τον «εγκληματία»: το να ονομάσεις «εγκληματία» κάποιον που αντιβαίνει το νόμο ενός κράτους καταλήγει να προκαταλαμβάνεις μια κρίση, να μην της αφήνεις το χρόνο να διαμορφωθεί στο «διαλογικό» (*dialogal*) δημόσιο χώρο που συνιστούν τόσο το δικαστικό όσο και το πολιτικό πεδίο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η δυναμική της λέξης «εγκληματίας», αντί να προσδιορίζει μια πραγματικότητα, την περιορίζει δραστικά, ανάγοντάς τη στην κατηγορία του «εγκλήματος», του «σφάλματος». Η δικαιοσύνη, ωστόσο, γεννήθηκε εξοβελίζοντας την εκδίκηση και η εξάσκησή της συνεπάγεται, και μάλιστα επιβάλλει, να διαφοροποιεί τις αποφάσεις που εκδίδει. Επομένως, η ψευδονατουραλιστική και ψευ-

δορεαλιστική πρόσληψη του όρου «εγκληματίας» θα πρέπει ν' αποκλειστεί. Μια εξέταση της γενεαλογίας του «συμβατικού» και του «κοινωνικού» μπορεί να συμβάλλει στη διιστορική τοποθέτηση της έννοιας του «φορέα κοινωνικής δράσης» ή μάλλον του «δικαστικού παράγοντα δράσης» (*acteur judiciaire*).

ε. Η ανακοίνωση του Ph. Robert³² έρχεται να συνδέσει την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης – όπως αναπτύχθηκε μέσα στις διαφορετικές προοπτικές άλλων κλάδων γνώσης – με την έννοια της παραβατικότητας, διαγράφοντας έτσι τις προϋποθέσεις εφαρμογής της στη μελέτη του «εγκλήματος».

Η ιδέα του φορέα κοινωνικής δράσης ήταν, κατά τον Ph. Robert, ασύμβατη με την αρχική συγκρότηση του εννοιολογικού συστήματος της εγκληματολογίας, δεδομένου ότι ο εγκληματίας δεν αποτελούσε ένα δρων υποκείμενο αλλά το *αντικείμενο* μιας επίμονης ερώτησης: «γιατί έδρασε έτσι;».

Ωστόσο, πίσω απ' αυτή τη θέληση για τον εγκληματία, διαφαίνεται η αντίληψη της εγκληματολογίας για την *ομοιογένεια* των εγκληματικών συμπεριφορών. Έτσι όμως υιοθετείται ασυνείδητα η αφηρημένη διατύπωση των συμπεριφορών που δημιουργεί ο νομοθέτης, ενώ ο εγκληματολόγος θα έπρεπε μάλλον να προσεγγίσει την *πραγματική συμπεριφορά*, εφόσον δεν θέλει να αναφέρεται στον «εγκληματία», άρα στο «έγκλημα», σαν τυπική κατηγορία.

Αυτός ο νομικισμός ωστόσο αποτελεί, κατά τον Ph. Robert, κληρονομιά της «στατιστικής των ηθών» (*statistique morale*) και δεν εντασσόταν στις αρχικές προθέσεις των εγκληματολόγων. Όσοι θέλησαν να διασώσουν κάποια συμπεριφορική αντίληψη για το έγκλημα (κυρίως ο Garofalo), ξεχώρισαν τα «πραγματικά» εγκλήματα, εκείνα δηλ. που προσβάλλουν την «ηθική». Εδώ ωστόσο τίθεται ένα ζήτημα κριτηρίων, δεδομένου ότι μπροστά στην αυξανόμενη ετερογένεια των ποινικοποιουμένων πράξεων, καταστάσεων και συμπεριφορών, κινδυνεύει να χαθεί η ιδιαιτερότητα της «εγκληματικής φύσης».

Απ' την άλλη πάλι, οι κοινωνιολογικές θεωρίες του εγκλήματος έφτασαν στο ίδιο αδιέξοδο ακολουθώντας διαφορετικό δρόμο: στράφηκαν προς τη μελέτη της «παρέκκλισης» (*déviante*), την παραβίαση δηλ. των «κανόνων συμπεριφοράς» κάποιας κοινωνικής ομάδας. Επιπλέον, οι κοινωνιολόγοι του «κοινωνικού ετικεταρίσματος» παρατήρησαν πως δεν αρκεί η απλή παραβίαση για

να υπάρξει «παρέκκλιση»: *πρέπει και να θεωρηθεί σαν τέτοια απ' την ομάδα. Έτσι το έγκλημα καθίσταται πλέον μια απλή ιδιαίτερη περίπτωση «παρέκκλισης».*

Εδώ ωστόσο ο Ph. Robert θέτει το ερώτημα γύρω απ' τη σχέση κοινωνικών και ποινικών κανόνων – που είναι αποφασιστικής σημασίας για τη θεμελίωση της ιδιαιτερότητας του εγκλήματος – και διαπιστώνει πως «μία γενική θεωρία της παρέκκλισης δεν αρκεί για να θεμελιώσει τη μελέτη της ιδιαιτερότητας του εγκλήματος. Η διεύρυνση της παρέκκλισης επομένως δεν πετυχαίνει καλύτερα απ' ότι η συστολή της ηθικής που διακήρυσσε ο Garofalo. Η αλλαγή κανονιστικού πεδίου δεν καταφέρνει να οριοθετήσει τη σκηνή πάνω στην οποία ο φορέας κοινωνικής δράσης θα ερχόταν να δια φωτίσει τη μελέτη του εγκλήματος» (114).

Αν επομένως υπάρχει κάποια ομοιογένεια ανάμεσα στα εγκλήματα, αυτή οφείλεται στο γεγονός της *ποινικοποίησης*, στην ικανότητα δηλ. του δικαίου να συγκεντρώνει μέσα σε μια νομικά ομοιογενή κατηγορία («το έγκλημα»), συμπεριφορές τελείως ετερογενείς μεταξύ τους: *έγκλημα επομένως, κατά τον Ph. Robert, είναι «κάθε πράξη, παράλειψη, ακόμα και τρόπος ζωής, για τις οποίες ο νόμος επιτρέπει στο δικαστή να επιβάλλει, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, αυτή ή εκείνη την ποινή στον δράστη».* (115). Διασκεδάζοντας έτσι τους φόβους πολλών εγκληματολόγων, ότι χρησιμοποιώντας ένα τέτοιο ορισμό του εγκλήματος κινδυνεύουν να παγιδευτούν μέσα στις νομικές κατηγορίες, διατείνεται ακριβώς το αντίθετο: *«αναγνωρίζοντας το έγκλημα σαν νομική κατηγορία, μας παρέχονται τα μέσα να υποβάλουμε σε ανάλυση το δίκαιο»* (115).

Ορίζει έτσι τα δύο πεδία δράσης των κοινωνικών φορέων που διατρέχουν το ποινικό σύστημα: *την πρωτογενή ποινικοποίηση (incrimination) και τη δευτερογενή ποινικοποίηση (criminalisation).*

– Οι κοινωνικοί φορείς της πρωτογενούς ποινικοποίησης

Αν η πρόθεση να μελετήσουμε το «έγκλημα» μας οδηγεί να εξετάσουμε πώς μία συμπεριφορά αναγνωρίζεται από τα δικαστήρια ως εγκληματική και τιμωρείται ο δράστης της με κάποια κύρωση, αυτό σημαίνει ότι μεταφερόμαστε απευθείας στο πεδίο της εφαρμογής του ποινικού νόμου και παραβλέπουμε ότι, πριν από αυτή τη δευτερογενή ή συγκεκριμένη ποινικοποίηση, προτάσσεται μια πρωτογενής ποινικοποίηση: *η ίδια η δημιουργία του*

ποινικού νόμου. Επιβάλλεται επομένως ένας διαχωρισμός ανάμεσα σ' αυτά τα δύο στάδια, που συγκροτούν εξάλλου και διαφορετικά αντικείμενα έρευνας:

« Όταν μελετάμε μια ποινική διάταξη το κάνουμε συχνά μέσα σ' ένα είδος μακροσκοπικής προοπτικής, υπολογίζοντας μόνο στην απώτερη δικαστική της χρησιμοποίηση. Εδώ οφείλονται οι ατέλειωτες διαμάχες για τη μεγαλύτερη ή μικρότερη αποτελεσματικότητα ή χρησιμότητά της. Έτσι όμως κινδυνεύουμε να παραβλέψουμε τη δικιά της λογική, που δεν μπορεί να περιορισθεί μονάχα στον αριθμό των μεταγενέστερων καταδικών που θα απαγγελθούν. Κινδυνεύουμε επίσης να τη μελετήσουμε λανθασμένα, αγνοώντας ότι η δημιουργία της, η μεταρρύθμισή της, η κατάργησή της, ακολουθούν ένα διαφορετικό σενάριο από εκείνο που διέπει τη δικαστική εφαρμογή της, το οποίο εξελίσσεται πάνω σε μια πολιτικο-νομοθετική σκηνή που έχει δικούς της κανόνες παιχνιδιού: την κατάκτηση ή τη διατήρηση της πολιτικής εξουσίας. Το να κάνουν ένα νόμο, αποτελεί τελικά για τους κυβερνώντες ένα απ' τα οικονομικότερα μέσα απόδειξης ότι καταπιάνονται μ' ένα πρόβλημα. Κι αν ακόμα αυτός ο νόμος δημιουργήσει ανεπιθύμητα αποτελέσματα, αυτό θα γίνει ύστερα από κάποιο χρόνο, ως τότε η κρίσιμη περίοδος θα έχει παρέλθει, και οι ευθύνες πιθανόν να έχουν περάσει σε άλλα χέρια» (116).

Στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, η ανάπτυξη μιας κοινωνιολογίας των φορέων κοινωνικής δράσης στο ελάχιστο εξερευνημένο πεδίο της πρωτογενούς ποινικοποίησης, θα μπορούσε να ξεκινήσει παρατηρώντας τα υποκείμενα και τις στρατηγικές τους στο στάδιο της κοινοβουλευτικής διαδικασίας. Εδώ όμως θα πρέπει να συμπεριλάβουμε επίσης τόσο ορισμένους εξωκοινοβουλευτικούς φορείς που παρεμβαίνουν στις εργασίες των διαφόρων κοινοβουλευτικών επιτροπών, καθώς και το ρόλο που παίζει η ανώτερη διοικητική γραφειοκρατία στην ανάληψη νομοθετικής πρωτοβουλίας.

Μπροστά σ' αυτή την πληθώρα κοινωνικών φορέων που δραστηριοποιούνται κατά το στάδιο της δημιουργίας ενός ποινικού νόμου (πολιτικοί, δημοσιογράφοι, ποινικολόγοι, διοικητικοί, ομάδες συμφερόντων κ.λπ.), ο Ph. Robert προτείνει να θέσουμε τρεις πρόσφορες ερωτήσεις: «ποιά είναι η κοινωνική τους θέση – καταφέροντας έτσι ν' αποκαλύψουμε τον συγκεκριμένο κοινωνικό παράγοντα που κρύβεται πίσω απ' το πρόσωπο που εμφανίζεται σε πρώτο πλάνο, ποιά είναι τα διακυβευόμενα συμφέροντα – χωρίς

ωστόσο να ταυτίζουμε στο έπακρο εκείνους που δρουν με εκείνους που προσπορίζονται τελικά τα οφέλη, και τέλος, ποιές στρατηγικές αναπτύσσουν – χωρίς να εκλαμβάνουμε τις προθέσεις που διακηρύσσονται για επιθυμητά αποτέλεσμα, ούτε να δίνουμε υπερβολικό βάρος στη λογική συγκρότηση και καθαρότητα των λόγων· χωρίς να ξεχνάμε κυρίως ότι κανένας κοινωνικός φορέας δεν παίζει μόνος: εκείνο που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι η παρατήρηση των *αλληλενεργειών* που αναπτύσσονται μεταξύ τους» (120).

– Οι κοινωνικοί φορείς της δευτερογενούς ποινικοποίησης

Λόγω του αφηρημένου χαρακτήρα της, κάθε ποινική διάταξη αποτελεί ένα διαθέσιμο πόρο (*ressource*) που η ενδεχόμενη χρησιμοποίησή του διακυβεύεται συνεχώς από πολλές κατηγορίες κοινωνικών φορέων, οι οποίοι άλλοτε διάκεινται ευνοϊκά κι άλλοτε εχθρικά στην εφαρμογή της. Επανεισάγοντας ο Ph. Robert τον «εγκληματία» σαν δρων κοινωνικό υποκείμενο μέσα στο παιχνίδι της δευτερογενούς ποινικοποίησης εξετάζει το ρόλο του σε σχέση με την απόφαση διάπραξης παράβασης: «ποιά θέση κατέχει στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του το γεγονός ότι μπορεί ενδεχομένως ν' αποτελέσει το αντικείμενο μιας καταδίκης;» (121).

Αν εξαιρέσουμε τις περιπτώσεις διακίνησης απαγορευμένων ουσιών (αλκοόλ ή παραισθησιογόνων) ή τις πράξεις που προκαλούν το κράτος και τους νόμους του (τρομοκρατία), για τις υπόλοιπες, λέει ο Ph. Robert, «θα πρέπει πιθανόν να χρησιμοποιήσουμε στην προβληματική μας την ιδέα της *ταυτόχρονης συρροής πολλαπλών κανονιστικών κατηγοριών*. Αυτή η ενδεχομένως τιμωρήσιμη συμπεριφορά θεωρείται απ' τον δράστη της σαν παρέκκλιση, σαν σφάλμα ή σαν αμάρτημα;» (122).

Βρισκόμαστε έτσι μπροστά σ' ένα κλασικό πρόβλημα της κοινωνιολογίας της παρέκκλισης: τη σύνθετη σχέση κανόνα (*norme*) και συμπεριφοράς:

«Η κοινωνιολογία του εγκλήματος δεν έχει τίποτα το καινούριο να προσθέσει στο ζήτημα της συμπεριφοράς τους δράστη. Η λειτουργία του ποινικού κανόνα οφείλει να αναλυθεί μέσα σε μία *διακανονιστική* προοπτική (*internormative*). τείνει κυρίως να ομογενοποιήσει τις κοινωνικές κανονικότητες (*normativités sociales*), να ενισχύσει τον τάδε κανόνα, να αντιταχθεί στον άλλο... Παρατλανημένοι απ' αυτή την κατάσταση υπερσώρευσης κανόνων

(superposition), οι περισσότεροι συγγραφείς συγχέουν έγκλημα και παρέκκλιση· δεν διακρίνουν τις διαφορετικές κανονικότητες· νομίζουν ότι μπορούν να τις αναλύσουν όλες με μιάς. Εάν έλειπε όμως αυτή η υπερσώρευση, ο ποινικός κανόνας θα είχε ελάχιστα μέσα για να επηρεάσει άμεσα τις συμπεριφορές...· η αυθεντία του εξαρτάται απ' τον σεβασμό που επιδεικνύει κανείς στο Κράτος· και η αποτρεπτική του αξία βασίζεται κυρίως στον εκ των προτέρων υπολογισμό του κινδύνου ανακάλυψης (ο φόβος του χωροφύλακα). Εξάλλου, είναι πολύ πιο σημαντικό να δημιουργούνται καινούριοι κοινωνικοί κανόνες, μιά καινούρια ηθική. Έτσι, η ποινικοποίηση και καταστολή της υπερβολικής ταχύτητας ή της οδήγησης υπό την επήρεια αλκοόλ συνδυάζεται με μία έντονη παιδαγωγική και διαφημιστική εκστρατεία, ώστε να μπορέσει να εμποδωθεί η αντίληψη πως είναι αντικανονικό και ανήθικο να τρέχει κανείς με 160 χιλιόμετρα την ώρα και μάλιστα με 2 γραμμάρια αλκοόλ ανά λίτρο αίματος.» (122).

Εκτός όμως από την παράβαση, ο «εγκληματίας» αποτελεί και το αμεσότερα ενδιαφερόμενο υποκείμενο όσον αφορά την αποφυγή επέλευσης των ποινικών συνεπειών της συμπεριφοράς του: επιδίδεται ενεργά σε μια στρατηγική εξουδετέρωσης των προσπαθειών παραπομπής (genvoi) που καταβάλλουν άλλοι κοινωνικοί φορείς, οχυρωμένος κυρίως πίσω απ' την ανωνυμία ή την αθεατότητα της πράξης του.

Μέσα σ' αυτούς τους φορείς παραπομπής μπορούμε να παρατηρήσουμε μιά μεγάλη ποικιλία συμφερόντων και στρατηγικών: για παράδειγμα, τόσο τα ατομικά θύματα προσβολών κατά της ιδιοκτησίας όσο και τα αστυνομικά όργανα που απασχολούνται στην τήρηση της τάξης ή της κυκλοφορίας, έχουν την τάση να καταφεύγουν μαζικά στις βαθμίδες της δευτερογενούς ποινικοποίησης. Από εκεί και πέρα όμως υπεισέρχονται ορισμένες διαφοροποιήσεις: «Τα εξατομικευμένα θύματα απευθύνονται μαζικά στην ποινική δικαιοσύνη αλλά οι έντονες απαιτήσεις τους συναντούν μια νωθρή ανταπόκριση. Η κατασταλτική δικαιοσύνη ωστόσο δε μένει άνεργη. Κάποιοι άλλοι καταφέρνουν να την κινητοποιήσουν καλύτερα. Πρόκειται κυρίως για την περίπτωση του αστυνομικού: αν και ασχολείται ελάχιστα με τις μηνύσεις που κατατίθενται – τουλάχιστον μ' εκείνες που ο ύποπτος παραμένει ανώνυμος – τροφοδοτεί ωστόσο πλουσιοπάροχα τη δικαιοσύνη με τις υποθέσεις για τις οποίες ανέλαβε ο ίδιος την πρωτοβουλία (proactivité policière). Ορισμένες απ' αυτές ενδιαφέρουν τα θύματα, άλλες

μόνο τη δημόσια τάξη, ο μεγαλύτερος αριθμός την οδική κυκλοφορία. Πίσω απ' αυτή τη διαπίστωση βλέπουμε να διαγράφεται ένας σωρός μικροδαιτησιών που εφαρμόζονται σταθερά, προκειμένου για διαφορετικές συντρέχουσες αιτήσεις, από όργανα που υποκινούνται συγχρόνως τόσο από την υπεράσπιση των επαγγελματικών τους συμφερόντων όσο και από την παραδοσιακή προτεραιότητα που αποδίδουν για την τήρηση της τάξης στους δημόσιους χώρους. Οπωσδήποτε όμως οι αστυνομικοί μπόρεσαν να κατακτήσουν ένα είδος μονοπωλίου για τον ανεφοδιασμό της ποινικής δικαιοσύνης. Αυτή η στρατηγική θέση αντισταθμίζει τη σχετική αδυναμία τους να σταθούν μέσα σ' ένα πεδίο οριοθετημένο και ρυθμιζόμενο απ' το κρατικό δίκαιο – γεγονός που ευνοεί a priori τα καθαρά νομικά επαγγέλματα – σ' ένα πεδίο όπου, επιπλέον, ο δικαστής κατέχει ένα συμβολικό ρόλο.» (125).

Εδώ επίσης μπορούμε να προσθέσουμε τα διοικητικά σώματα ελέγχου και τους ιδιωτικούς οργανισμούς, που χρησιμοποιούν την ποινική καταστολή σαν απειλή ή/και έσχατη λύση προκειμένου να εμπεδώσουν τις δικές τους διαδικασίες ελέγχου.

Εκείνο ωστόσο που διαφοροποιεί τους ποικίλους κοινωνικούς φορείς που εμπλέκονται σε δραστηριότητες κοινωνικού ελέγχου είναι η ικανότητά τους να εκμεταλλεύονται προς το συμφέρον τους τα μέσα ποινικής προστασίας: «Το είδος του φορέα είναι εκείνο που κάνει κυρίως τη διαφορά: οι οργανισμοί, δημόσιοι ή ιδιωτικοί, καταφέρνουν εύκολα να χρησιμοποιούν το ποινικό δίκαιο σαν μέσο για την επίτευξη ιδιαίτερων διακανονισμών. Το άτομο ωστόσο αποτελεί μία έντονη αντίθεση: στερημένο πλέον από αποτελεσματικές διαμεσολαθήσεις σε μικροκοινωνικό επίπεδο, ανίκανο να επιτηρεί προσεκτικά τα κινητά αγαθά (που η διανομή τους υπήρξε σκληρή), απευθύνει στο Κράτος ένα αίτημα σχεδόν απεριόριστης προστασίας αλλά, συχνότατα, μάταια.» (127).

Συμπερασματικά, ο Ph. Robert προτείνει μία κοινωνιολογία των φορέων κοινωνικής δράσης που θα υπακούει σε τρεις αναγκαιότητες:

– να μην περιορίζεται μόνο στους επαγγελματικούς φορείς αλλά να επεκτείνεται και στους ευκαιριακούς, εξετάζοντας τα μέσα που διαθέτουν, τα συμφέροντα και τις στρατηγικές τους, ακόμα κι αν πρέπει να τους αναζητήσουμε πέρα απ' το κοινωνικό πεδίο που συγκροτεί το ποινικό δίκαιο·

– να εντοπίσουμε το πεδίο δράσης των κοινωνικών φορέων σε δύο

τεμνόμενα αλλά διακριτά επίπεδα: εκείνο της δημιουργίας του νόμου και εκείνο της εφαρμογής του·

– να συλλάβουμε τέλος τους κοινωνικούς φορείς στις συγκεκριμένες κοινωνικές και ιστορικές διαστάσεις τους, δηλ. άνισους στη δυνατότητά τους να χρησιμοποιούν τα μέσα που παρέχει το ποινικό δίκαιο.

3. Η δημιουργία του νόμου

Η κυριαρχία της νομικής αντίληψης για τον ποινικό νόμο, σαν εκφραστή συλλογικών αξιών που τις προστατεύει αποτελεσματικά απέναντι σε κάθε παραβίασή τους από άτομα ή/και το ίδιο το Κράτος, είχε σαν αποτέλεσμα την επιβράδυνση της ανάπτυξης μιας κοινωνιολογίας της διαδικασίας πρωτογενούς ποινικοποίησης, ιδιαίτερα μάλιστα σ' ό,τι αφορά το λεγόμενο «σκληρό πυρήνα» της ποινικής νομοθεσίας (προσβολές κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της ιδιοκτησίας, κλπ). Αυτό το αποτέλεσμα της νομικής ιδεολογίας πάνω στην κριτική επιστημονική σκέψη οφείλεται κυρίως «στη δύναμη του δικαίου να σβύνει το τεχνητό μέρος που περιέχει και ν' αφήνει να πιστεύουμε ότι πρόκειται για κάποια φυσική συνέπεια, κάποια επιταγή της φυσικής ηθικής, για την υπεράσπιση μιάς υπερανθρώπινης και αχρονικής τάξης, από την οποία έχει εξαλειφθεί το βάρος των κοινωνικών παραγόντων, οι μεταξύ τους σχέσεις εξουσίας, οι αμοιβαίες επιρροές του ενός πάνω στον άλλο.»³³ (148).

Μια ανάλυση της διαδικασίας δημιουργίας του νόμου μέσω της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης συνεπάγεται ειδικότερα ότι «το δίκαιο, συμπεριλαμβανομένου και του ποινικού δικαίου, θα θεωρείται σαν μία κοινωνική παραγωγή που υπόκειται στις ίδιες σχέσεις εξουσίας με τα υπόλοιπα κοινωνικά προϊόντα. Όντας επομένως το δίκαιο στοιχείο και προϊόν σχέσεων εξουσίας, θα πρέπει να αναλύουμε την παραγωγή του κανόνα λαμβάνοντας υπ' όψη μας τον άμεσο ρόλο των κοινωνικών παραγόντων καθώς επίσης και το δομικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Αντίθετα απ' ό,τι στη μελέτη της παραβίασης του κανόνα, όπου τονίζεται κυρίως ο ρόλος των κοινωνικών υποκειμένων σε μικροσκοπικό επίπεδο, στην ανάλυση της δημιουργίας του νομικού κανόνα θα πρέπει να υπολογίσουμε τη δομική διάσταση και να περάσουμε απ' την συμπεριφορά των υποκειμένων στο μακροσκοπικό επίπεδο.»³⁴ (191-192).

Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες του Colloque είχε επιχειρηθεί μία διάκριση ανάμεσα σε δύο τύπους κανόνων ποινικού δικαίου:

– εκείνους που αναφέρονται σε «ποινικοποιήσεις του παρόντος» («incriminations faites au présent», «incriminations en acte») και εκφράζουν κυρίως ιδιαίτερα συγκυριακά συμφέροντα και αξίες, που προβάλλονται διεκδικητικά από διάφορες οικονομικές, πολιτικές ή διοικητικές ομάδες πίεσης καθώς και από τους «εργολάβους της ηθικής»·

– εκείνους που συγκροτούν το «σκληρό πυρήνα της ποινικής νομοθεσίας» («le noyau dur de la législation pénale») και θεωρείται ότι συγκεντρώνουν την προφανή συναίνεση του κοινωνικού συνόλου μια και εκφράζουν τις «αντικειμενικές» αξίες κάποιας υποτιθέμενης «φυσικής ηθικής». Εδώ ο ρόλος των κοινωνικών παραγόντων θα ήταν μάλλον αμελητέος και η επιρροή τους δεν θα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα, λόγω της γενικότερης υποστήριξης που θα συναντούσαν ή ακόμα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι τα ίχνη μιάς ενδεχόμενης κοινωνικής δράσης κάποιων φορέων χάνονται βαθεία μέσα στο χρόνο.

Αυτή η διάκριση ωστόσο έγινε μάλλον εμπειρικά «γιατί θα ήταν δύσκολο να βρεθούν συγκεκριμένα στηρίγματα που να τη δικαιολογούν» (Document ar. 8/Ιανουάριος 1988), γεγονός που επισημάνθηκε και κατά την διάρκεια του Colloque από τον P. Lascoumes και κυρίως με την ανακοίνωση της F. Tulkens³⁶: «ο κίνδυνος στην πραγματικότητα είναι ν' αφεθούμε να πιστέψουμε πως υπάρχει ένα πρωταρχικό ποινικό δίκαιο, σχετικά καθαρό, και κάποιες απορρέουσες εκφράσεις του, λίγο-πολύ νοθευμένες» (P. Lascoumes, 147).

Η σημασία επομένως που μπορεί να έχει για την κοινωνιολογία του δικαίου η ιδέα της ύπαρξης ενός «σκληρού ποινικού πυρήνα» βρίσκεται, κατά τον P. Lascoumes, στο ότι αντανακλά μέσα στην ποινική κοινωνιολογία την αντίθεση ανάμεσα στην πολιτιστική (culturelle) και την πολιτική (politique) κοινωνιολογική κατεύθυνση. Δεδομένου όμως ότι «ο κοινωνικός έλεγχος πάνω σε νομική βάση είναι αδιαχώριστος από τις τεχνικές διακυβέρνησης [και ότι] οι αναπτυσσόμενες κοινωνίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν απ' αυτήν ακριβώς την *αυτονόμηση* του πολιτικού σε σχέση με το πολιτιστικό, και ιδιαίτερα με το θρησκευτικό, ...η ιδέα ενός «σκληρού ποινικού πυρήνα» δεν ισχύει παρά μόνο για *απόλυτα επακριβείς περιόδους*, προκειμένου να χαρακτηρίσει τους *μεγά-*

λους τύπους συμφερόντων που προστατεύονται μέσα σ' αυτόν ή εκείνο τον πολιτικό σχηματισμό... Οι λεγόμενοι «σκληροί πυρήνες» δεν ξεφεύγουν επομένως από τη δυναμική της κοινωνικής αλλαγής.» (149-150).

α. Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής η F. Tulkens ακολουθεί μια επαγωγική ανάλυση (induction) μέσω της οποίας δεν επιδιώκει «να εφαρμόσει την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης στο ποινικό δίκαιο, αλλά να επαναδιαγράψει συγκεκριμένα, σαν ξεχωριστή περίπτωση, την διαδικασία δημιουργίας του ποινικού νόμου», αναπτύσσοντας την προβληματική που αυτή η έννοια μπορεί να υποβάλλει στον μελετητή. Διατυπώνει έτσι τρεις υποθέσεις εργασίας: α) ότι μία διερώτηση πάνω στον ποινικό νόμο με αφετηρία την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης προϋποθέτει πως ο νόμος θεωρείται *το ζητούμενο (enjeu) μιας διαδικασίας*· κατ' αυτήν την έννοια, «η ποινικοποίηση δεν αποτελεί παρά ένα προσωρινό αποτέλεσμα, μια επιλογή ανάμεσα σε ποικίλες λύσεις και διεκδικήσεις»³⁶. Η διαδικασία αυτή εφαρμόζεται ωστόσο τόσο κατά την «ποινικοποίηση» όσο και κατά την «αποποινικοποίηση» ενός πραγματικού γεγονότος· β) τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης και εκείνη του *συμφέροντος*, το οποίο παρουσιάζεται συχνά με τη μορφή μιάς αφηρημένης και, κατ' επέκταση, γενικεύσιμης αξίας· γ) ότι ο νόμος αποτελεί ένα *διαθέσιμο πόρο* που μπορεί να χρησιμοποιηθεί απ' τον καθένα, μια και «οι δημιουργοί του δεν ελέγχουν τις επιπτώσεις, γιατί δεν αποφασίζουν για τη χρήση που θα του γίνει»³⁷.

Ως πεδίο της ανάλυσής της η F. Tulkens προτείνει ένα ομογενές σύνολο διατάξεων του Βελγικού Ποινικού Κώδικα: τις εκ προθέσεως σωματικές βλάβες (άρθρο 398 ΒελΓΚ), εκείνες που προκάλεσαν ανίατη πάθηση, διαρκή ανικανότητα για εργασία, αδυναμία της ολοκληρωτικής χρήσης ενός μέλους, σοβαρό ακρωτηριασμό (400 ΒελΓΚ), και τέλος εκείνες που προκάλεσαν το θάνατο, χωρίς όμως πρόθεση του δράστη (401 ΒελΓΚ). Η συστηματική κατάταξη αυτών των διατάξεων μέσα στον ΒελΓΚ είναι ενδεικτική του ότι θα μπορούσαν να συγκαταλεχθούν στο λεγόμενο «σταθερό πυρήνα της ποινικής νομοθεσίας»: ανήκουν στο «Βιβλίο II» (Ειδικό μέρος), «Τίτλος VIII: Κακουργήματα και πλημμελήματα κατά των προσώπων», «Κεφάλαιο Πρώτο: Εκ προθέσεως φόνοι και σωματικές προσβολές», «Τμήμα II: Εκ προθέσεως ανθρωποκτονία

που δεν θεωρείται φόνος και εκ προθέσεως σωματικές προσβολές.»³⁸

Οι λόγοι αυτής της επιλογής οφείλονται αφ' ενός μεν στο γεγονός ότι αυτές οι διατάξεις είναι συγχρόνως απλές και σύνθετες («απλές γιατί αποτελούν τις στοιχειώδεις μορφές ποινικής προστασίας της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας· σύνθετες γιατί άπτονται, τόσο κατά την εκπόνησή τους όσο και κατά την εφαρμογή τους, ορισμένων απ' τα θεμελιωδέστερα ζητήματα του ποινικού δικαίου, για τα οποία διεξάγονται ακόμη, κατά τις εργασίες μεταρρύθμισης του ποινικού κώδικα, πολύ ζητηρήσεις»), και αφ' ετέρου γιατί οι διατάξεις αυτές θρέθηκαν στο επίκεντρο της περίφημης δίκης για την «*υπόθεση Heysel*» και πάνω σ' αυτές στηρίχθηκε η δίκωξη 26 βρετανών φιλάθλων («*hooligans*»), 14 απ' τους οποίους καταδικάστηκαν πρωτόδικα.³⁹

Τοποθετώντας την ανάλυσή της μέσα σε μία ιστορική προοπτική⁴⁰ και χρησιμοποιώντας το υλικό των προπαρασκευαστικών εργασιών του Βελγικού Ποινικού Κώδικα του 1867, διαπιστώνει δύο πράγματα: α) «Ενώ οι εκ προθέσεως σωματικές βλάβες εμφανίζονται να εντάσσονται αρμονικότερα στο ποινικό δίκαιο, ωστόσο, το νομικό καθεστώς που διέπει αυτές τις παραβάσεις έχει υποστεί στη διάρκεια της ιστορίας βαθιές μεταμορφώσεις, που αφορούν τόσο την αντικειμενική τους υπόσταση όσο και τις προβλεπόμενες κυρώσεις»· β) «Κυριαρχεί μία εκπληκτική σύγχυση και ασάφεια γι' αυτά τα θέματα, που έρχεται σε έντονη αντίθεση με τη σημασία που συμβολικά τους αποδίδεται.» (175).

β. Στη συνέχεια αυτών των παρατηρήσεων της F. Tulkens, ο P. Lascoumes επισημαίνει τον κίνδυνο που διατρέχει ο μελετητής της πρωτογενούς διαδικασίας ποινικοποίησης να υιοθετήσει μία «*ολιστική προοπτική*» (*perspective globalisante*), που θα τον οδηγήσει στο «να αποκαταστήσει, με την παρατήρηση και την ανάλυση, κάποια συνοχή στη στρατηγική και τη λογική των εμπλεκόμενων φορέων... Μπορούμε επίσης να θυμηθούμε πως [η κοινωνιολογία] δίνει προνομιακή θέση περισσότερο στις πράξεις παρά στους πράττοντες και πως επιδίδεται κατά προτίμηση στην ανάλυση των πρώτων και στα κριτήρια επιλογής και αξιολόγησης που τις υποστηρίζουν. Αυτό συνεπάγεται αντίστοιχα πως, αναμφισβήτητα, δεν υπάρχει «σκληρός πυρήνας», μια ενιαία αρχή, που να επιτάσσει τις πράξεις, αλλά αντίθετα, *ένα και το αυτό δρών υποκείμενο μπορεί να χρησιμοποιεί διαφορετικές λογικές στην πρα-*

κτική του δραστηριότητα, ανάλογα με το τί διακυβεύεται κάθε φορά και μέσα σε ποιο πλαίσιο.» (150).

Ανατρέχοντας στις έρευνες πάνω στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων ο P. Lascoumes παρατηρεί ότι υπάρχει ομοφωνία στα εξής δύο σημεία: α) το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώνεται λιγότερο στις προθέσεις που διακηρύσσονται ή υπολανθάνουν και περισσότερο στις συγκεκριμένες πρακτικές δραστηριότητες που αναλαμβάνονται· β) οι πολιτικές αποφάσεις δεν αντιμετωπίζονται σαν ενιαίο σύνολο αλλά γίνεται διάκριση ανάλογα με τα επιμέρους στάδια που διατρέχουν: *κοινωνική ανάδειξη ενός ζητήματος, υπολογισμός πολιτικού κόστους, νομική διατύπωση, καταχώριση στην πολιτική agenda, επισημοποίηση – υιοθέτηση, διάδοση – εφαρμογή*. Σε κάθε ένα απ' αυτά τα στάδια παρεμβαίνουν ιδιαίτεροι κοινωνικοί παράγοντες και αναπτύσσονται ειδικές μορφές πρακτικής δραστηριότητας ανάλογα με τα χαρακτηριστικά κάθε επιμέρους διαδικασίας. Έτσι, η προοπτική αυτών των ερευνών οριοθετείται σε σχέση με προγενέστερες ηθικιστικές ή θετικιστικές προσεγγίσεις, που κυριαρχούσαν στις αναλύσεις του νομικού φαινομένου, και επιχειρείται η επεξεργασία συνθετότερων σχημάτων ανάλυσης από εκείνα που τόνιζαν το ρόλο των αυτόνομων υποκειμένων και αναζητούσαν μια ομογενή και αδιάσπαστη λογική στην πρακτική τους δραστηριότητα: «Επομένως, η ανάλυση της διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων που οδηγεί στη δημιουργία ενός ποινικού νόμου θα πρέπει να γίνεται σταδιακά (*de façon séquentielle*), συμπεριλαμβάνοντας ένα πλήθος αλληλένδετων μεταξύ τους φορέων, που εμπλέκονται σε ποικιλόμορφες πρακτικές δραστηριότητες.»⁴¹ (154).

Στη συνέχεια, ο P. Lascoumes διακρίνει τρεις μεγάλες ιστορικές μορφές εξαγγελίας του ποινικού νόμου, που συνδέονται με αντίστοιχους τρόπους διακυβέρνησης: *αυτοκρατορική φάση* («στο όνομα του Βασιλιά»), *Κοινοβουλευτική φάση* (19ος αι., «στο όνομα του κοινοβουλίου», που σημαίνει «στο όνομα του λαού και των νομίμων αντιπροσώπων του»), *σημερινή τεχνοκρατική φάση* («στο όνομα της κυβέρνησης»).

Στην τεχνοκρατική φάση που διανύουμε εδώ και μια εικοσαετία, «οι ουσιαστικές αποφάσεις για την ποινική νομοθεσία λαμβάνονται από την ανώτερη δημόσια διοίκηση και επιτροπές *ad hoc*.» (155). Αναδεικνύεται έτσι μια ποικιλία κοινωνικών ομάδων που δραστηριοποιούνται κατά τη διαδικασία εκπόνησης ενός καινού-

ριου κανόνα, των οποίων ρόλος εξαρτάται από το συγκεκριμένο στάδιο που διανύεται· ο P. Lascoumes διακρίνει τέσσερις τύπους ομάδων:

α. στη φάση της κοινωνικής ανάδειξης ενός προβλήματος σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι φορείς συλλογικών διεκδικήσεων για ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος (όπως π.χ. η προστασία του περιβάλλοντος, των καταναλωτών κλπ.), στα οποία ωστόσο τα ενδιαφερόμενα μέρη δύσκολα μπορούν να διακρίνουν τα άμεσα οφέλη που θα μπορούσαν να αποκομίσουν. Αυτό εξηγεί και τις συχνές αποτυχίες της στρατηγικής τους, η οποία, πέρα από μία αρχική ευαισθητοποίηση, δεν καταφέρνει τελικά να εξασφαλίσει την συνεχή ενεργοποίηση των ενδιαφερομένων μερών σ' όλη τη, συχνά μακροχρόνια, διάρκεια μιάς νομοθετικής διαδικασίας·

β. στην ίδια φάση συναντάμε επίσης διάφορες *συντεχνιακές ομάδες*, που έχουν πολύ μεγαλύτερη συνοχή και ομοιογένεια από τις προηγούμενες, και η δράση τους χαρακτηρίζεται απ' την προβολή των άμεσων υλικών συμφερόντων τους, κάτω απ' το ένδυμα της υπεράσπισης συλλογικών κοινωνικών αξιών. Η στρατηγική τους ωστόσο σπάνια αποβλέπει στο να επιδράσει κάπως ευρύτερα τον δημόσιο χώρο. Προνομιακός χώρος επιρροής τους είναι κυρίως τα μέλη του κοινοβουλίου, αλλά επεκτείνεται σταδιακά και στην ανώτερη δημοσία διοίκηση φτάνοντας μέχρι το κυβερνητικό επίπεδο·

γ. Οι *πολιτικοί φορείς*: έχουν το μεγαλύτερο πεδίο δράσης, μια και μπορούν να παρεμβαίνουν σε οποιαδήποτε φάση της διαδικασίας αναδεικνύοντας ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων (συνηθισμένα θέματα της πολιτικής agenda αποτελούν κυρίως τα ναρκωτικά, η άμβλωση, η θανατική ποινή, τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα κ.λπ.), ανάλογα με τις προσδοκίες της εκλογικής τους πελατείας. Γενικά όμως ο ρόλος τους - άλλοτε κυριαρχικός - μειώνεται σημαντικά σήμερα, αφ' ενός μεν λόγω των περιορισμών που εισάγονται στην ικανότητα νομοθετικής πρωτοβουλίας του κοινοβουλίου και αφ' ετέρου λόγω της αυξανόμενης δύναμης δύο τυπικά τεχνοκρατικών παραγόντων: της *ανώτερης δημοσίας διοίκησης* και των *επιτροπών ειδικών*·

δ. Το αποφασιστικό βάρος που απέκτησαν στη σύγχρονη νομοθετική δραστηριότητα οι *τεχνοκρατικοί παράγοντες* εκδηλώνεται κυρίως σε τρεις περιπτώσεις: α) αναδιρθρώσεις τεχνικής

φύσεως (εκσυγχρονισμός νομικών τομέων που είχαν πολύ καιρό να μεταρρυθμισθούν, συμπλήρωση κενών που ανακαλύπτει η νομολογία, τροποποίηση ποινών)· β) επέκταση αρμοδιοτήτων και ενίσχυση των μέσων δράσης ενός διοικητικού μηχανισμού για την επίτευξη περισσότερο αποτελεσματικής πολιτικής παρέμβασης· γ) δημιουργία καινούριων διοικητικών οργάνων εξοπλισμένων με ποινικές εξουσίες.

Στις περιπτώσεις αυτές, λέει ο P. Lascoumes, αναπτύσσονται πολύ εξειδικευμένες μορφές δραστηριότητας: «Πρόκειται για ενδοκυβερνητικά «lobbies» με πολύ ισχυρή κοινωνική θεατότητα· Κάτω απ' το κάλυμμα μιας ενίσχυσης των οργάνων άσκησης της πολιτικής παρατηρούμε συχνά μια *κλασσική διαδικασία ενίσχυσης της τεχνοκρατικής εξουσίας*. Δηλαδή, ένας τομέας του διοικητικού μηχανισμού ή μια κατηγορία δημοσίων παραγόντων θέλουν να ενισχύσουν ή να σταθεροποιήσουν την εξουσία και την νομιμότητά τους. Θα σημειώσουμε πως, σ' αυτές τις περιπτώσεις, οι δημιουργούμενες ποινικοποιήσεις είναι συχνότατα *πειθαρχικού τύπου*, δεν τιμωρούν δηλ. αυτή ή εκείνη τη θετική συμπεριφορά αλλά την έλλειψη σεβασμού προς μια διοικητική απόφαση ή υποχρέωση... Στα ζητήματα καταστολής της τρομοκρατίας και σοβαρής εγκληματικότητας η αστυνομία και τα ανώτερα κλιμάκια της δικαιοσύνης κατέχουν συχνά ένα ρόλο - κλειδί στη δημιουργία καινούριων ποινικοποιήσεων» (159).

Την στήριξη του έργου αυτών των τεχνοκρατικών παραγόντων έρχονται να συνδράμουν συχνά «*ειδικοί επιστήμονες*», απ' τον πανεπιστημιακό χώρο κυρίως, που, περισσότερο κι απ' το ίδιο το περιεχόμενο της συμβολής τους, σημαντικότερο είναι το *επικάλυμμα «επιστημονικής αλήθειας»* με το οποίο περιβάλλουν μια πολιτική απόφαση. Η δύναμη αυτών των παραγόντων αντλείται από δύο πηγές:

- την άμεση πρόσβαση στα κέντρα αποφάσεων·
- την αντιστοιχία που υπάρχει ανάμεσα στη διατύπωση των επιχειρημάτων τους και τη νομικο - πολιτική μορφή που παίρνει η υπό προετοιμασία απόφαση, αντιστοιχία η οποία εκδηλώνεται σε τρία σημεία: ένα πραγματιστικό συλλογισμό· προτάσεις άμεσα εφαρμόσιμες και θεμελιωμένες στην καλή γνώση των υφιστάμενων διοικητικών οργανισμών· χρησιμοποίηση μιας προ-νομικής γλώσσας που διευκολύνει την αφομοίωση των προτάσεων.

Σχετικά με την διαπλοκή των δραστηριοτήτων που αναπτύσσουν αυτές οι τέσσερις ομάδες κοινωνικών φορέων, ο P. Lascou-

mes συγκεφαλαιώνει σε τρεις γενικές παρατηρήσεις τα συμπεράσματα σχετικών ερευνών:

1. Η μελέτη των διαφόρων σταδίων απ' τα οποία διέρχεται η λήψη μιας πολιτικής απόφασης δεν μπορεί να δικαιώσει την υπόθεση ότι η πρωτοβουλία και ο έλεγχος της διαδικασίας πρωτογενούς ποινικοποίησης ανήκουν προνομιακά σε μία μόνο ομάδα παραγόντων· αντίθετα, εμφανίζεται *μία πολλαπλότητα αντικρουομένων συμφερόντων, που οδηγεί στην ανάπτυξη ποικίλων τύπων δράσης από περισσότερους κοινωνικούς φορείς, έτσι ώστε η νομική λύση που δίνεται τελικά να αποτελεί προϊόν είτε της πρόκρισης ενός και μόνο συμφέροντος είτε ενός συνδυασμού περισσότερων μη αντικρουομένων συμφερόντων.*

2. Ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στους κοινωνικούς φορείς που αναπτύσσουν δράση κατά τη διάρκεια των καθοριστικών φάσεων της πολιτικής αποδοχής, της τυποποίησης και της επισημοποίησης ενός ποινικού κανόνα, δεν είναι εκ των προτέρων προσδιορισμένος. Σχετικά μ' αυτό ο A. Hopkins⁴² παρατηρεί ότι η δράση των ομάδων πίεσης είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική όταν προωθεί συμφέροντα και αρχές που έχουν ήδη γίνει αποδεκτά στα κυβερνητικά κλιμάκια. *Φαίνεται καθαρά, επομένως, ότι υπάρχουν κι άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν, εκτός από την οικονομική βαρύτητα των φορέων: ιδιαίτερα, η ικανότητα πρόσβασης που έχουν στις τεχνοκρατικές βαθμίδες και η συστηματική δραστηριοποίησή τους στην τελική διαμόρφωση της γνώμης εκείνων που αποφασίζουν.*

3. Όταν οι ομάδες επιρροής δεν καταφέρνουν να αντιταχθούν άμεσα σε μια διαδικασία ποινικοποίησης που τις θίγει, παρατηρούμε ότι η πίεσή τους κατευθύνεται γενικά στο να εκμεταλλευθούν στο έπακρο τις δυνατότητες που τους παρέχονται κατά το στάδιο της εφαρμογής.

Αυτή η τελευταία παρατήρηση του P. Lascoumes δείχνει ότι, παρόλη την διάκριση που επιβάλλεται να κάνουμε στις αναλύσεις μας ανάμεσα στις διαδικασίες πρωτογενούς και δευτερογενούς ποινικοποίησης, δεν πρέπει ωστόσο να αγνοούμε την *διασύνδεση* που υφίσταται ανάμεσά τους: «ο διακανονισμός των συμφερόντων και των σχέσεων ανάμεσα στους διάφορους φορείς κοινωνικής δράσης, έτσι όπως οριοθετήθηκαν κατά το στάδιο της δημιουργίας ενός νομοθετικού κειμένου, δεν προκαθορίζει απόλυτα την έκβαση της διαπάλης συμφερόντων και δράσεων που θα ολοκληρωθεί μεταγενέστερα, κατά την εφαρμογή του νόμου στο συγκεκριμένο αντικείμενο».

κριμένο πλαίσιο των επίδικων διαφορών. Όλα θα εξαρτηθούν επομένως απ' τον τρόπο με τον οποίο ο ένας ή ο άλλος φορέας θα καταφέρει να ενεργοποιήσει τις νομικές δυνατότητες που παρέχει το κείμενο του κανόνα όσον αφορά την άσκηση δίωξης και το νομικό προσδιορισμό της διαφοράς.» (163)⁴³.

4. Η εφαρμογή του νόμου

Οι δύο ανακοινώσεις που έγιναν στην ολομέλεια του Colloque γι' αυτό το θέμα⁴⁴ απέφυγαν να υιοθετήσουν το παραδοσιακό δυϊστικό πλαίσιο ανάλυσης (μορφή - περιεχόμενο), μέσα στο οποίο εξετάζεται συνήθως αυτό το ζήτημα (θέτοντας δηλ. απ' τη μια μεριά τη μορφή του νόμου κι απ' την άλλη το ακατέργαστο περιεχόμενο των συγκεκριμένων περιστάσεων). Αντίθετα, επιχειρήθηκε μία μετατόπιση απ' το ερώτημα του μετασχηματισμού του «πραγματικού», υπό την επίδραση του νομικού φορμαλισμού που εγγράφεται πάνω του, προς μία διαφορετική σύλληψη της διαδικασίας εφαρμογής του νόμου, στο πλαίσιο της οποίας τα «κοινωνικά δίκτυα» (*réseaux sociaux, social networks*) έρχονται ν' αντικαταστήσουν τη μελέτη των οργανωμένων κεντρικών ιεραρχιών (G. Houchon), και «το παράδειγμα του παιχνιδιού» καλείται να ερμηνεύσει τις στρατηγικές και τακτικές κινήσεις των φορέων εφαρμογής του νόμου μέσα από τη διαλεκτική του «κοινωνικού» (F.Ost, M. van de Kerchove).

α. Τα «κοινωνικά δίκτυα» του «τοπικού».

Τα διαδοχικά στάδια αλληλοδράσεων ανάμεσα στις διαδικασίες πρωτογενούς ποινικοποίησης, δευτερογενούς ποινικοποίησης και εγκληματογένεσης⁴⁶, έχουν σαν συνέπεια την παραγωγή μιας σειράς «καταστάσεων» (*situations*) που χαρακτηρίζονται γενικά από φαινόμενα σύγκρουσης κανόνων συμπεριφοράς (Th. Sellin)⁴⁷, αναζήτησης ευκαιριών δράσης, – το πιθανότερο παρεκκλίνουσας (Merton⁴⁸, Cloward και Ohlin⁴⁹), ψυχοκοινωνικών διαδικασιών εκλογίκευσης (*rationalisation*) και ρηματοποίησης (*verbalisation*) (Sykes και Matza⁵⁰: «τεχνικές εξουδετέρωσης», «*techniques of neutralization*»), και εμπέδωσης σε κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς σε σημείο που να μη διακρίνεται η αρχική αλλοτρωτική κατάσταση (R. Quinney)⁵¹.

Θέτοντας ο G. Houchon αυτή τη διαπίστωση ως αφετηρία της

ανάλυσής του, ξεκινά υιοθετώντας μια μετριοπαθή στάση απέναντι στη θεωρία της αλληλόδρασης («un interactionnisme nominaliste sans vergogne»), και στρέφεται προς τη μελέτη της διαδικασίας επίκλησης των διαφόρων κανόνων⁵².

Τίθεται έτσι ένα ζήτημα ορισμού αυτής της διαδικασίας που δημιουργείται απ' τις δραστηριότητες των κοινωνικών παραγόντων επίκλησης και εφαρμογής του κανόνα: για τον G. Houchon, το θεωρητικό πλαίσιο μελέτης εντοπίζεται στην τομή του μικροκοινωνιολογικού και μακροκοινωνιολογικού επιπέδου ανάλυσης⁵³.

Οι επιμέρους εμπειρικές ενότητες που απαρτίζουν αυτό το πεδίο ανάλυσης επιχειρούν να καλύψουν το κενό που αφήνουν τόσο οι παλαιότερες όσο και οι μεταγενέστερες απόπειρες συγκρότησης μιας «εγκληματολογικής πραγματικότητας του εγκλήματος»: γνωρίζουμε πως πρόκειται για απόπειρες διάσωσης μιας οντολογίας της εγκληματικής πράξης (που καταλήγουν όμως τελικά, ύστερα από διαδοχικές αναγωγές, στην έννοια της «εγκληματικής προσωπικότητας»), οι οποίες επικεντρώνονται σ' ένα απομονωμένο υποκείμενο, που απορροφά όλη την προσοχή τους, και το οποίο δεν μετέχει ενεργά στη διαδικασία καταστολής της πράξης του (γενικότερα κοινωνικής ή/και ειδικότερα ποινικής), παρά μόνο ύστερα απ' την καταλυτική επίδραση των συνεπειών της κοινωνικής αντίδρασης (π.χ. οργάνωση ενός στυλ ζωής που ανταποκρίνεται στους ρόλους που υιοθετεί και την εικόνα που διαμορφώνει πλέον για τον εαυτό του). Το κενό αυτό καταλαμβάνει τον χώρο «ανάμεσα στις διαδικασίες πρωτογενούς κοινωνικής διαφοροποίησης (différenciation sociale primaire), εξωτερικής και εσωτερικής, οι οποίες περιλαμβάνουν τα στοιχεία της προσωπικότητας και τους ρόλους καθενός από μας, και στην διαδικασία της παραπομπής, που πυροδοτεί ενδεχομένως τη δευτερογενή ποινικοποίηση». (259). Ο G. Houchon διακρίνει τέσσερις ακολουθίες αλληλοδράσεων που διαπερνούν το πεδίο πριν και μετά την παραπομπή (renvoi):

- μια σειρά αλληλοδράσεων που εκτείνονται από την γνωστική εξάσκηση (exercice cognitif) μέχρι την διαπροσωπική διαγωγή (conduite interpersonnelle).
- αλληλοδράσεις που συναρθρώνονται σταδιακά σε μία ενιαία λογική, η οποία τροποποιεί τις σημασίες που αποδίδει ο φορέας κοινωνικής δράσης στις πράξεις του.
- ορισμούς της κατάστασης (situation), που υπόκεινται σε κανονιστική αξιολόγηση.

– μια κοινωνική λογική που παρεμβαίνει για τη διαχείριση αυτών των διαφοροποιημένων συμπεριφορών και την καθοδήγησή τους (όχι αναγκαστικά προς την κατεύθυνση της καταστολής τους αλλά, και σ' αυτήν ακόμα την περίπτωση, όχι αναγκαστικά προς την ποινική κύρωση).

Στη γενικότητά του επομένως, το πεδίο ανάλυσης που προτείνει ο G. Houchon τοποθετείται «στη διασταύρωση του «αλληλοδρασιστικού» (*«interactionnel»*) και του «διαδικαστικού» (*«processuel»*), εκεί όπου παράγονται οι ποικίλες διεργασίες ποινικοποίησης της συμπεριφοράς. Αυτός ο τύπος θα μπορούσε να χρησιμεύσει για την αποδόμηση των προβληματικών πράξεων στις συνιστώσες τους. Η έννοια της προσωπικότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί πλέον σαν προσωρινό κατάλυμα, συνδεδεμένο με τις συνήθειες του πολιτισμού μας, απ' το οποίο απομακρυνόμαστε σταδιακά, όσο προχωρά η αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων στο ποινικό σύστημα» (260). Η πρόσφορη μεθοδολογική μονάδα δεν είναι πλέον το άτομο - έστω κι αν μόνο τα άτομα μπορούν να επιχειρούν αυτόνομες ενέργειες - αλλά η διαδικασία αλληλόδρασης που αναπτύσσεται μέσα στις κοινωνικές καταστάσεις και αναδεικνύει τις κοινωνικές σημασίες της δράσης: «και ο άνθρωπος, ως αντικείμενο - υποκείμενο της επιστήμης, δεν είναι προσιτός σε μία θεωρητική επιστήμη, όπως η εγκληματολογία, παρά μέσω των αντικειμένων που παράγει» (261).

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο G. Houchon είναι ριζικά αντίθετος σε κάθε απόπειρα εξατομίκευσης και ανθρωπομορφισμού της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης. Αν επρόκειτο για κάτι τέτοιο, τότε όλο το εγχείρημα του Colloque - που στόχευε στην ανάπλαση του αντικειμένου της εγκληματολογίας και τον μετασχηματισμό του εννοιολογικού της συστήματος - θα περιόριζε δραστικά την δυναμική του «στην διευθέτηση ενός χώρου για την παραγωγή νοημάτων μέσα στον ποινικό μηχανισμό ... και, αναμφισβήτητα, δεν θα είχαμε κανένα ιδιαίτερο λόγο να εγγράψουμε μια «καινούρια σύμβαση» (*une nouvelle fiction*), τόσο περιορισμένης εμβέλειας, μέσα σε μία προοπτική κοινωνικής αλλαγής» (261). Για τον G. Houchon, ο φορέας κοινωνικής δράσης είναι κυριολεκτικά «μια ολότητα παρούσα σε πολλά τμήματα»⁵⁴. Αυτό σημαίνει, με μεθοδολογικούς όρους, ότι η παραδοσιακή αντίληψη της ατομικά σημασιοδοτημένης πράξης θα μπορούσε να αντικατασταθεί από μία προσφορότερη έννοια, η οποία να αποδίδει το πλαίσιο όπου τοποθετούνται οι «τοπικά οριοθετημένες αλληλοδράσεις» (*«inte-*

reactions situées, «situated interactions»), τελικά δηλ. από τις «πρακτικές». Κατ' αυτόν τον τρόπο, το «επεισόδιο της τοπικά οριοθετημένης αλληλόδρασης» («the episode of situated interaction») αποβαίνει ενότητα της εμπειρικής έρευνας.

Εδώ βέβαια ανακύπτει το πρόβλημα του ετεροπροσδιορισμού των αλληλοδράσεων που αναπτύσσονται, το οποίο μας παραπέμπει ευθέως στην έννοια της εξουσίας ή, όπως χαρακτηριστικά το έθεσε ο R. Castel, «σ' ένα βάρος (charge) που ενυπάρχει μέσα στην κατάσταση, έναν υπερπροσδιορισμό της ίδιας της αλληλόδρασης, που μας παραπέμπει σε κάτι έξω απ' αυτή» (300 - 301). Αν επομένως, παρατηρεί ο R. Castel, «η διαπίστωση ότι ο φορέας κοινωνικής δράσης δεν είναι ο εξατομικευμένος φορέας έχει κάποιο νόημα, σημαίνει πως υπάρχει μια ασυμμετρία στις αλληλοδράσεις, η οποία παραπέμπει ... σε μια δομική εξουσία, σχετικά ανεξάρτητη απ' τους κοινωνικούς φορείς. Είναι το βάρος των θεσμών, όπως η φυλακή, το βάρος των δομών, όπως η ιεραρχική οργάνωση του δικαστικού συστήματος, καθώς επίσης και το βάρος της ιστορίας, εφόσον το παρόν αποτελεί πάντα μία σύνθεση των κληρονομικών επιπτώσεων του παρελθόντος και των συνεπειών της νεωτερικότητας: όλα αυτά βαραίνουν σαν έρμα στο παιχνίδι των κοινωνικών φορέων που είναι επιφορτισμένοι με την εφαρμογή του νόμου και υπερπροσδιορίζουν τις μεταξύ τους σχέσεις» (303).

Στην έννοια της «δομικής εξουσίας» («rounoir structurel»)⁵⁵ είχε αναφερθεί εξάλλου και ο P. Landreville κατά την συζήτηση γύρω απ' την δημιουργία του ποινικού νόμου: «Αυτή η δομική εξουσία, που είναι σχετικά ανεξάρτητη απ' τους κοινωνικούς φορείς, επιβάλλει καταναγκασμούς και περιορισμούς στην εξάσκηση της εξουσίας τους. Είναι ανεξάρτητη απ' τους κοινωνικούς φορείς με την έννοια ότι, παρόλο που αποτελεί προϊόν των κοινωνικών σχέσεων και επομένως έχει προκύψει απ' την δράση τους, απ' την κοινωνική αλληλόδραση μιας συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας, έχει εξελιχθεί και, μπορούμε να πούμε, ιζηματοποιηθεί. Αυτή ωστόσο η άνιση κατανομή διαθέσιμων πόρων (ressources) ανάμεσα στις ομάδες, δημιουργεί έναν καταναγκασμό στην άσκηση της εξουσίας από μελλοντικούς κοινωνικούς φορείς, με την έννοια ότι οφείλουν να λάβουν υπ' όψη τους την «κατάσταση των πραγμάτων», τις κοινωνικές και πολιτικές δομές, «τις παρούσες δυνάμεις». Αυτή η δομική εξουσία διευκολύνει ή περιορίζει την πρόσβαση σε ορισμένα μέσα δράσης ή σε ορισμένους πόρους.

Στην ανάλυση της παραγωγής ή της δημιουργίας του ποινικού κανόνα, το καθεστώς των νομικών και πολιτικών δομών, οι διαμορφωμένοι μηχανισμοί και η νομοθετική διαδικασία ή, διαφορετικά, η διαφοροποιημένη πρόσβαση στα διαθέσιμα πολιτικά, νομικά και δικαστικά μέσα, αποτελούν στοιχεία αυτού που ονομάσαμε δομική εξουσία» (195).

Βέβαια, τα ειδικά αποτελέσματα αυτής της εξουσίας είναι παρόντα μέσα στην κατάσταση (situation) που διαδραματίζονται οι διαδοχικές αλληλοδράσεις μεταξύ των ποικίλων φορέων κοινωνικής δράσης· θα μπορούσαμε επομένως να προχωρήσουμε σε μία ανάλυση της εξουσίας μέσα απ' τα αποτελέσματα που προκαλεί στις συγκεκριμένες καταστάσεις· κατά τον R. Castel, ωστόσο, «τα αποτελέσματα αυτά μαρτυρούν ένα συμβολικό φορτίο (πολιτικό) που τα κλειδιά της κατανόησής του δεν βρίσκονται μέσα στην κατάσταση» (263). Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την εξέταση του ζητήματος της «τάξης» (ordre) μέσα στη μικρο - κοινωνιολογική ενότητα της κατάστασης (situation) σαν αντικείμενο μιας κοινωνικής γνωστικής διαδικασίας, που μπορεί να αναλυθεί στην προοπτική ενός «μεθοδολογικού καταστασιασμού» (situationisme méthodologique): «η τάξη ... παράγεται, αμφισβητείται, επανακτάται, οργανώνεται και εκδηλώνεται μέσα σε συγκεκριμένες καταστάσεις, ο ορισμός των οποίων αποτελεί αντικείμενο μιας διαρκούς ολοκλήρωσης»⁵⁶.

Σχετικά με την έννοια της «κατάστασης» (situation), ο G. Houchon υπενθυμίζει ότι «είναι ουσιώδες να μην αναγάγουμε τις καταστάσεις στις υποκειμενικότητες ή διυποκειμενικότητες των κοινωνικών τους φορέων... Οι καταστάσεις αποτελούν μικρά συστήματα οργανωμένων δραστηριοτήτων που μπορούν να παράγουν τους δικούς τους ρυθμιστικούς κανόνες» (264). Αυτή η παρατήρηση έχει μεγάλη σπουδαιότητα για τη μελέτη του πεδίου απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, δεδομένου ότι «η σφαιρική έννοια του συστήματος θα πρέπει να χρησιμοποιείται με μεγάλη προσοχή, αν λάβουμε υπ' όψη μας τους πολύ χαλαρούς δεσμούς ανάμεσα σε υπο - συστήματα και μέρη» (264). Οδηγείται έτσι στον προσδιορισμό ενός πεδίου ανάλυσης που σηματοδοτεί μια μετάβαση από την μελέτη των λειτουργιών της ποινής προς την κοινωνιολογία των κυρωτικών μηχανισμών (rénalités)⁵⁷.

Η ανάλυση που προτείνει ο G. Houchon για το πεδίο της εφαρμογής του νόμου επικεντρώνεται στο «τοπικό» («local»): «Θέλουμε να δείξουμε πως ο έλεγχος ασκείται και περιγράφεται

καλύτερα στο τοπικό επίπεδο. Θα ήταν λοιπόν ενδιαφέρον να αποδώσουμε δύο σημασίες σ' αυτή την τοπογραφική ανάλυση: μία *κυριολεκτική* και μία *μεταφορική*. Το κυριολεκτικό νόημά της αναφέρεται βέβαια στην κοινωνική διάσταση μιας γεωγραφικής περιοχής, όπου συνυπάρχουν αλληλοεπικαλυπτόμενες ποικίλες υπηρεσίες που μας ενδιαφέρουν. Εδώ, οι τοπικές όψεις των πραγμάτων θεωρούνται ουσιώδεις μεταβλητές για τον *ορισμό των καταστάσεων*⁵⁸, τις αναπαραστάσεις και τις πρακτικές. Στη μεταφορική σημασία της, μια τοπογραφική ανάλυση⁵⁹ εξετάζει τις σύνθετες σχέσεις που συνυφάνονται τόσο στο εσωτερικό όσο και μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών που συμμετέχουν στον κοινωνικό έλεγχο, τις συγκλίσεις τους, τις αλληλεπενέργειές τους, τις ρητές ή σιωπηρές κατανομές αρμοδιότητας ανάμεσά τους, τις συγκρούσεις για τα όρια δραστηριότητας της καθημιάς... Μέσα σ' αυτή την προοπτική, οι επαγγελματικές πρακτικές δεν εξαρτώνται μόνο από μία και μοναδική «γνώση» («savoir», αλλά κι απ' την τοπική «επίγνωση» («connaissance locale») της παρέκκλισης, γεγονός που σχετικοποιεί την κάπως άκαμπτη θεωρητική σχέση γνώσης/εξουσίας που κυριαρχούσε στις αναλύσεις της δεκαετίας του '70»⁶⁰.

Η μεθοδολογική ενότητα ανάλυσης που συγκροτεί ο G. Houchon μέσα στο επίπεδο του «τοπικού» (και με τις δύο του σημασίες) συμπυκνώνεται στην ιδέα του «δικτύου» («réseau», «network»): υπενθυμίζοντας την καταγωγή του όρου απ' τον χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας⁶¹, παραπέμπει «σε ένα σύνολο δεσμών ανάμεσα σε φορείς κοινωνικής δράσης (ατομικούς ή συλλογικούς), οι οποίοι διαμορφώνουν μία βάση ενεργοποιήσιμων πόρων για την πραγματοποίηση ειδικών στόχων σε ιδιαίτερες συνθήκες»⁶². Αναδεικνύεται έτσι ένας καινούριος τύπος «κοινωνικής εταιρικότητας» («social affiliation», «sociabilités»), αποδεσμευμένος απ' την παραδοσιακή αντίληψη της «κοινότητας» («community») «σαν ένα κατ' αρχήν εδαφικά οριοθετημένο φαινόμενο»⁶³: Πρόκειται για την «κοινωνία των δικτύων» («network community»), «απελευθερωμένης» απ' το βάρος των τοπικών αλληλοδράσεων, μια και οι τεχνολογικές εξελίξεις στις μεταφορές και τις επικοινωνίες το έχουν μειώσει αισθητά. Βρισκόμαστε συνεπώς, μπροστά σε μία «κοινότητα χωρίς εταιρικότητα» (propinquity), σε μία κοινότητα περιορισμένης ευθύνης, και αυτά τα δύο αξιώματα επιφέρουν σημαντικές συνέπειες στον έλεγχο (contrôle) και τις αξίες (valeurs). Αυτό σημαίνει κυρίως ότι το επίκεντρο της ανάλυσης και της πράξης βρίσκεται μάλλον στα *τυποποιημένα χαρακτηριστικά των*

κοινωνικών δεσμών, στις κοινωνικές σημασίες και πόρους, παρά στην συνήθη εμμονή των κλινικών για τα χαρακτηριστικά των ατόμων και τους αναγκαστικά υγιείς δεσμούς μέσα στην πυρηνική οικογένεια»⁶⁴.

Μέσα σε μια τέτοια προοπτική, το αντικείμενο της μελέτης μετατοπίζεται απ' τους «θεσμούς» («institutions»), στις κοινωνικές διαδικασίες» («processus sociaux»), και το πεδίο ανάλυσης εντοπίζεται «στα σύνορα του «τυπικού» («formel») και του «άτυπου» (informel), εκεί που περικλείονται ενέργειες οι οποίες δεν είχαν ακόμη την δυνατότητα να απελευθερωθούν» (264 - 265). Επιχειρείται έτσι η διαμόρφωση ενός θεωρητικού πλαισίου που εγγράφεται μέσα στο πλέγμα αλληλοδράσεων ανάμεσα στις διαδικασίες της πρωτογενούς ποινικοποίησης, της δευτερογενούς ποινικοποίησης και της εγκληματογένεσης, το οποίο φιλοδοξεί να απεγκλωβίσει τις πρακτικές απ' το «περιχαρακωμένο ποινικό πεδίο» (le «champ clos» du pénal)⁶⁵. Αλλά από την αρχή ήδη ενός τέτοιου εγχειρήματος ο G. Houchon επισημαίνει δύο κινδύνους:

– Ο ένας αναφέρεται στις *πραγματιστικές επιπτώσεις* που μπορεί να έχει αυτός ο αναπροσανατολισμός των πρακτικών στην κατεύθυνση μιας τοπικής προσέγγισης: αναφέρεται εδώ σαν παράδειγμα η «συμμετοχική ποινική πολιτική» («politique criminelle participative») που επιχειρείται στη Γαλλία, και αναθέτει τα ζητήματα ασφάλειας και πρόληψης του εγκλήματος σε τοπικούς κοινωνικούς παράγοντες, αποτελώντας κατά την C. Lazerges⁶⁶ ένα μεγάλο πλεονέκτημα για την διαχείριση της εγκληματικότητας και την ανάπτυξη της τοπικής δημοκρατίας. Ο G. Houchon ωστόσο παρατηρεί ότι «πρέπει να προσέχουμε ώστε να μην συγχέουμε τη συμμετοχή με τη συναίνεση ή τη συνευθύνη. Η επιτυχία του εγχειρήματος μου φαίνεται περισσότερο από ποτέ αλληλένδετη με τη σταθερή εμφύτευση των συγκεκριμένων πρακτικών στο τοπικό» (265).

– Ο δεύτερος κίνδυνος προέρχεται από μια ενδεχόμενη θεώρηση της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης μέσα σε μία ατομοκεντρική και προσωποπαγή προοπτική. Η προσφορότητα αυτής της έννοιας για την εμπέδωση μιας συμμετοχικής ποινικής πολιτικής μπορεί να αναδειχθεί μόνο εάν «η συλλογιστική μας υποστηρίζεται απ' την προβληματική κοινωνία των πολιτών - κράτος. Αυτή η προϋπόθεση δικαιώνει την πρόσληψη της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης μέσω της ανάλυσης των καταστασιακών στοιχείων (éléments situationnels) που την συγκροτούν, και την ανά-

δειξη των δικτύων, δηλ. την συγκεκριμένη ενεργοποίηση των διαθέσιμων πόρων για την πραγματοποίηση ειδικών στόχων σε ιδιαίτερες συνθήκες». (266). Αυτό σημαίνει εν τέλει ότι, παρόλο που οι επιταγές του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης καταλήγουν πάντα σε εξατομικευμένες αποφάσεις, ωστόσο, κάθε μορφή παρέμβασης απ' την πλευρά της εγκληματολογίας, θα πρέπει να έχει διαρκώς υπ' όψη της πως, αυτού του είδους η εξατομίκευση, είναι μία κοινωνική κατασκευή, που αποδίδει τις προβληματικές καταστάσεις σε «προβληματικά άτομα», ακυρώνοντας όμως έτσι το ρόλο τους ως φορέων κοινωνικής δράσης.

6. Το παράδειγμα του παιχνιδιού.

Η παρομοίωση της αίθουσας του δικαστηρίου με σκηνή θεάτρου, της ακροαματικής διαδικασίας με σενάριο, και των παραγόντων της ποινικής δίκης με ηθοποιούς («acteurs») ⁶⁷, εισάγει στην προβληματική της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης την ιδέα του «ρόλου» και του «παιχνιδιού»: «απ' τη στιγμή που θεωρούμε τα άτομα που συμμετέχουν σε μία νομική δραστηριότητα σαν «ηθοποιούς», είναι φυσικό να ερμηνεύουμε την συμπεριφορά τους σαν «ρόλο» και τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους σαν τις φάσεις - λιγότερο ή περισσότερο προκαθορισμένες από κάποιους κανόνες - ενός γενικότερου «παιχνιδιού» ... Το να χρησιμοποιεί επομένως κανείς στη συλλογιστική του τους όρους του ηθοποιού, του ρόλου, και του παιχνιδιού, σημαίνει πως δεν θεωρεί αξιωματικά αυτές τις συμπεριφορές ούτε εντελώς τυχαίες, ούτε εντελώς προγραμματισμένες· σημαίνει επίσης πως τα συστήματα που ρυθμίζουν την ανέλιξη τους δεν ανήκουν ούτε στην κατηγορία μιας απλής μαθηματικής λογικής - ενδεχομένως πιθανολογικής, όπως στην θεωρία των παιχνιδιών⁶⁸ - ούτε στην πολιτική λογική της λήψης αποφάσεων (rationalité politique décisionniste) - όπως στις λεγόμενες «κινήσεις roker», που χρησιμοποιεί ευρύτατα η πολιτική - θέαμα». (271-272).

Σ' αυτή την προοπτική, η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης τοποθετείται κάπου ανάμεσα στο τυχαίο και το προγραμματισμένο, το σίγουρο και το αθέβαιο, και «οδηγεί σε μία κατ' εξοχήν διαλεκτική αντίληψη του κοινωνικού: ο κάθε κοινωνός δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά μέσω του συστήματος αλληλοδράσεων που αναπτύσσει και, αντίστροφα, το σύστημα δεν υφίσταται χωρίς τους κοινωνούς που το απαρτίζουν» (272).

Θεωρώντας αυτές τις υποθέσεις ως πρόσφορες αφητηρίες μιας ανάλυσης της διαδικασίας εφαρμογής του νόμου, οι F. Ost και M. van de Kerchone ακολουθούν το παράδειγμα του παιχνιδιού (*modèle ludique*), αποβλέποντας στη διαμόρφωση καινούριων όρων κατανόησης των σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του μηχανισμού απονομής της δικαιοσύνης: «σε κάθε περίπτωση – αναφέρουν – ενδιαφέρει να δούμε πως, εκείνος που παίζει, έχει παιχθεί πάντοτε εκ των προτέρων, ως ένα σημείο, ενώ, αντίστροφα, το παιχνίδι δεν συνεχίζεται παρά μέσα απ' το διαρκές επαναστάθμισμα των κανόνων και των κινήσεων» (275).

Από τις αναρίθμητες δυνατότητες εξειδίκευσης της έννοιας του παιχνιδιού συγκρατούν τρία ζεύγη χαρακτηριστικών, που το καθένα τους συνυφαίνει διαλεκτικά δύο αντίθετους πόλους:

– *σύμβαση* (*convention*) και *εφεύρεση* (*invention*): σε κάθε παιχνίδι συνυπάρχουν, σε ποικίλες αναλογίες, αφενός μεν ένα στοιχείο κανονικότητας, σύμβασης και επανάληψης, και αφετέρου το τυχαίο, το νεωτερικό, το απρόβλεπτο. Παρόλο που στα γαλλικά αυτές οι δύο συστατικές κατηγορίες του παιχνιδιού εκφράζονται με μία λέξη (*le jeu*), στα αγγλικά, αντίθετα, γίνεται διάκριση ανάμεσα σε *play* (που παραπέμπει στο ελεύθερο παιχνίδι) και *game* (που παραπέμπει στο παιχνίδι-με κανόνες). Βέβαια, παρατηρούν οι F. Ost και M. van de Kerchone, «μπορεί να βρει κανείς μέσα στο κοινωνικό παιχνίδι συμπαίκτες που να διαθέτουν περισσότερη εξουσία απ' τους άλλους, δηλ. μεγαλύτερη ικανότητα να τροποποιούν τους κανόνες του παιχνιδιού και μεγαλύτερη ευχέρεια ελέγχου των περιοχών αβεβαιότητας. Οι ανισότητες ωστόσο δεν είναι ποτέ τέτοιες που να αποκλείουν ολοκληρωτικά κάθε αλλαγή θέσης: μια παρόμοια υπόθεση θα σήμαινε ακριβώς το τέλος του παιχνιδιού, της κίνησης και της ιστορίας. Κάθε παίκτης, ακόμα κι εκείνος που βρίσκεται στην κατώτερη θέση, διαθέτει κάποια εξουσία, έστω και πολύ αδύναμη, ώστε να επηρεάζει τους κανόνες. Άλλοτε θα πρόκειται για μια απλή μετακίνηση μέσα στα όρια της διακριτικής ευχέρειας που παραχωρεί το ίδιο το κανονιστικό πλαίσιο [σύγκρουση «υπό τον νόμο»: «διαδικασία συγκατάνευσης στο νόμο»] άλλοτε πάλι θα πρόκειται, ριζικότερα, για τη διαπραγμάτευση και τροποποίηση του ίδιου του κανόνα [σύγκρουση «επί του δικαίου»: «διαδικασία ρήξης»]... Αντίθετα απ' ότι συμβαίνει στο σκάκι, το κοινωνικό παιχνίδι είναι αυτο-τροποποιητικό (*auto-modificateur*): κάθε «κίνηση» μπορεί ν' αναλυθεί τόσο σαν εφαρμογή

των κανόνων που ισχύουν όσο και σαν προσπάθεια τροποποίησής τους» (277)·

– *εσωτερικό* (intérieur) και *εξωτερικό* (extérieur): τα όρια του «παιχνιδιού» διαγράφονται από τα ζεύγη «εντός-εκτός», «μέσα-έξω», «σύστημα-περιβάλλον», τα οποία ωστόσο είναι μετακινούμενα και αντιστρέψιμα: «το εξωτερικό γίνεται εσωτερικό και αντίστροφα. Ένα παιχνίδι ή ένα σύστημα είναι πάντοτε και την ίδια στιγμή κάτι άλλο απ' τον εαυτό τους, σέ πείσμα των προσπαθειών που καταβάλλουν για την ομοιομορφία της λειτουργίας τους και την ομογενοποίηση του περιεχομένου τους. Μέσα τους συνεχίζει να επιβιώνει, έστω και σαν απλή δυνατότητα, το «μη-παιχνίδι» (ή το «άλλο παιχνίδι» ή το «διπλό παιχνίδι»). Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί η εξέλιξη των σύνθετων παιχνιδιών, είτε προς την κατεύθυνση της εξαφάνισής τους είτε προς την κατεύθυνση της ενίσχυσής τους. Μια καλύτερη κατανόηση του παράδοξου χαρακτήρα των ορίων των κοινωνικών μας συστημάτων θα μπορούσε να ρίξει καινούριο φως στα ζητήματα ορισμού του δικαίου, αλλαγής του δικαίου, καθώς και άσκησης πολιτικής διά του νόμου (politique juridique)» (278)·

– *αναπαράσταση* (représentation) και *στρατηγική* (stratégie): «Το υπόδειγμα του παιχνιδιού επιτρέπει επίσης να προχωρήσουμε σε μια γόνιμη διάκριση ανάμεσα σ' ένα πόλο *συμβολικό* – το παιχνίδι σαν αναπαράσταση – και σ' ένα πόλο *ωφελμιστικό* (rôle utilitariste) – το παιχνίδι σαν στρατηγική. Αυτές οι λογικές, άλλοτε διακεκριμένες ή αντίθετες, άλλοτε σε συνδυασμό, χαρακτηρίζουν με ενάργεια τα κοινωνικά παιχνίδια και βρίσκουν, στο νομικό πεδίο, αναρίθμητες αναφορές... Στην περίπτωση της αναπαράστασης κυριαρχεί η βούληση της σημασιοδότησης (faire sens), της παρουσίας του παιχνιδιού και της σκέψης πάνω σ' αυτό, καθώς και της επιθεβαίωσης των αξιών και των κανόνων... Όσο για τον πόλο «στρατηγική», χαρακτηρίζει το ευρύ πεδίο της πράξης ως σκόπιμης συμπεριφοράς, που δεν αποβλέπει τόσο στο να εκπέμψει κάποιο νόημα, όσο στο να κατακτήσει ένα καθορισμένο στόχο με το μικρότερο δυνατό κόστος (Zweckrationalität)... Η προοπτική αυτή, που θριαμβεύει στο οικονομικό πεδίο και προσλαμβάνει τη μαθηματική της διατύπωση στη θεωρία των παιχνιδιών, αναπτύχθηκε εξίσου και στο νομικό πεδίο, ευθύς μόλις αυτό το τελευταίο άρχισε να εμφανίζεται περισσότερο σαν ένα «σύστημα διαθέσιμων πόρων» («système de ressources») παρά σαν ένα σύνολο κανόνων και αξιών. Οι μέθοδοι του *lobbying* και του *sentencing*, η βαρύτητα

των ανταγωνιστικών συμφερόντων, και οι υπολογισμοί του τύπου κόστος-όφελος, έρχονται πλέον να καταλάβουν τη θέση των δημόσιων ρητορικών αντιπαραθέσεων γύρω απ' την απονομή δικαιωμάτων» (278-279)⁶⁹.

Με αφετηρία την παραπάνω επιλογή ορισμένων δομικών στοιχείων της έννοιας του παιχνιδιού, οι F.Ost και M.van de Kerchove προχωρούν στη συνέχεια σε μία επαναδιατύπωση ορισμένων βασικών ζητημάτων της γενικής θεωρίας του δικαίου:

– *σχετικά με τη νομική επιστημολογία*: Το παράδειγμα του παιχνιδιού επιτρέπει μια «παράδοξη» συνάρθρωση της «εσωτερικής» δογματικής – με την οποία αυτοσημασιοδοτείται το νομικό σύστημα – με την «εξωτερική» οπτική, που προβάλλει πάνω του ο μελετητής, κατά τρόπον ώστε «να λαμβάνεται μεν υπ' όψη η εγγενής λογική των συστημάτων ή των παιχνιδιών, χωρίς ωστόσο να υιοθετείται αναγκαστικά, σε ερμηνευτικό επίπεδο, η γλώσσα τους, οι εκλογικεύσεις τους (rationalisations), τα δόγματά τους και οι μύθοι τους» (279)⁷⁰.

– *σχετικά με τον ορισμό του δικαίου*: οι ποικίλες υφιστάμενες προσλήψεις του όρου «δίκαιο» (droit) που οφείλονται στο γεγονός ότι αποτελεί το αντικείμενο πολλαπλών «γλωσσικών παιχνιδιών» («jeux de langage», Wittgenstein) – οδηγούν εν τέλει τους F.Ost και M.van de Kerchove να προτιμήσουν τη χρήση των όρων όπως προκύπτει απ' την πρακτική των επίσημων «παικτών» του νομικού παιχνιδιού, δηλ. των δικαστών: «Έχοντας αναλάβει το καθήκον να «εκφέρουν το δίκαιο», τους έχει ανατεθεί να αποφασίζουν σε ύστατο βαθμό ποιά είναι τα κοινωνικά συμφέροντα που παίρνουν υπόσταση κάτω απ' τη μορφή των υποκειμενικών δικαιωμάτων, και σε ποιούς κανόνες και αρχές του νομικού συστήματος αναφέρονται... Οι κανόνες και τα συμφέροντα που «θετικοποιούνται» («positivisés»), «αναγνωρίζονται» και «επικυρώνονται» απ' τον δικαστή, δεν συνιστούν, κατ' αυτή την άποψη, παρά την προεξέχουσα και κινούμενη όψη ενός ευρύτερου συνόλου κανόνων και συμφερόντων που «συλλαμβάνονται» («conçus»), ή/και «βιώνονται» («vécus») ακόμα, μέσα στους κόλπους του κοινωνικού σώματος. Όπως ακριβώς οι επίσημα αναγνωρισμένες γλώσσες αποτελούν το προϊόν μιας αυστηρής επιλογής ανάμεσα σε αναρίθμητες διαλέκτους, όπως τα αναγνωρισμένα αθλήματα αποτελούν μια περιορισμένη ποικιλία απ' το σύνολο των θεωρούμενων ως αθλητικών παιχνιδιών, έτσι και οι κανόνες δικαίου δεν αποσπώνται παρά

απ' το βάθος αυτού που ονομάστηκε «υπο-δίκαιο» («infra-droit»)» (280)⁷¹.

– *σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου απ' τους δικαστές*: «στα “περιθώρια του παιχνιδιού” που αφήνουν ανοικτά αυτοί οι κανόνες, θα πρέπει να καλλιεργηθεί ένα “νόημα του παιχνιδιού” που να συνίσταται στην πλήρη συνειδητοποίηση των “στόχων” («buts») και των “διακυβευμάτων” («enjeux») των μερών. Απ' αυτή την άποψη, η ερμηνεία που έχει μεγαλύτερη πιθανότητα να επικρατήσει, θα είναι εκείνη που εκ φύσεως θα ενισχύει τη συνοχή της νομικής τάξης, τόσο σαν λογικής ενότητας όσο και σαν ιδεολογικής αρμονίας» (281).

– *σχετικά με την εγκυρότητα των νομικών κανόνων*: «Σύμφωνα με την θετικιστικής εμπνεύσεως κυρίαρχη αναπαράσταση, το κριτήριο εγκυρότητας ενός οποιουδήποτε κανόνα προσδιορίζεται απαραίτητα και κατ' αποκλειστικότητα από τους γραπτούς κανόνες που ανήκουν στην ανώτερη ιεραρχική τάξη... Σ' αυτή την περίπτωση το κριτήριο εγκυρότητας είναι συγχρόνως *μονομερές* (δεν υπολογίζει παρά μόνο την τυπική ισχύ των κανόνων: τη σύμφωνα με ενδοσυστημικά κριτήρια έκδοσή του), *απόλυτο* (οδηγεί ανελαστικά αποτελέσματα: ένας κανόνας θα ανακηρύσσεται είτε απόλυτα έγκυρος είτε απόλυτα άκυρος) και *ιεραρχικό* (η εγκυρότητα εκτιμάται αποκλειστικά σε σχέση με τη θεμελίωση του εν λόγω κανόνα, γεγονός που προϋποθέτει την αναγωγή του στον ανώτερο κανόνα). Αν θέλουμε λοιπόν να λάβουμε υπόψη μας τη δικαστική πρακτική, θα πρέπει να παρουσιάσουμε την κρίση για την εγκυρότητα ενός κανόνα σαν *πολυσύνθετη* (βασισμένη πάνω σε κριτήρια τυπικά, καθώς επίσης και εμπειρικά και αξιολογικά), *σχετική* (ικανή να διαπερνάται από εντάσεις και άρα να παράγει ποικίλα αποτελέσματα) και *παλινδρομική* (όχι μόνο σαν προϊόν από «πάνω» ή από «κάτω», αλλά σαν συνισταμένη μιας σύνθετης διαδικασίας αλληλοεπικαλυπτόμενων αναγνωρίσεων που πηγάζει απ' το σύνολο των παραγόντων της δίκης)» (282).

– *γύρω απ' τις σχέσεις που διατηρεί το νομικό σύστημα με το περιβάλλον του και κυρίως με τα υπόλοιπα κοινωνικά υποσυστήματα*: Αντίθετα από τις δύο ακραίες και περιορισμένες υποθέσεις – εκείνης που θεωρεί το δίκαιο ολοκληρωτικά προσδιορισμένο απ' τις εξωτερικές συνθήκες, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με την κυριαρχία της οικονομικής υποδομής στην αντίληψη ενός εκχυδαϊσμένου μαρξισμού, και εκείνης που δέχεται την απόλυτη αυτάρκεια και ηγεμονία του δικαίου, όπως για παράδειγμα στη

σύγχρονη «αυτοποιητική» θεωρία⁷² – οι F. Ost και M. van de Kerchone προτείνουν, στο πλαίσιο της θέσης για την «σχετική αυτονομία» του δικαίου, μια *διαλεκτική αλληλοεπικάλυψη του δικού του ιδιαίτερου κώδικα με άλλους, διαφορετικούς απ' αυτόν*. Καταλήγουν έτσι στην άποψη ενός νομικού πλουραλισμού που δεν οδηγεί ωστόσο «ούτε στη διαδοχική παράθεση διαφόρων νομικών ενοτήτων, ούτε σ' ένα κυβερνητικό (cybérnetique) μοντέλο κεντρικής διεύθυνσης, που θα ρύθμιζε συνολικά το παιχνίδι. Θα πρέπει να καταλάβουμε ότι, στην πραγματικότητα, ο νομικός πλουραλισμός διαπερνά, αν μπορούμε να το πούμε έτσι, το εσωτερικό του ίδιου του νομικού συστήματος. Δεν αρκεί επομένως να επισημάνουμε απλώς την πολλαπλότητα των συστημάτων δικαίου, έστω κι αν πρόκειται για υπο-κρατικά (infra-étatiques), υπερ-κρατικά (supra-étatiques) ή δι-εθνικά (trans-nationaux) δίκαια. Θα πρέπει να προχωρήσουμε ακόμα παραπέρα και να δεχθούμε ότι αυτή η διαφοροποίηση υπεισέρχεται μέσα σε κάθε κατηγορία ξεχωριστά. Έτσι, οι σιωπηροί κανόνες (règles implicites), οι στόχοι (buts) και τα διακυβεύματα (enjeux) που προσδιορίζουν την εσωτερική λειτουργία κάθε μέρους, υπάγονται, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, και σε άλλα κοινωνικά υποσυστήματα. Θα πρέπει επομένως να σημειώσουμε πως οι παίκτες, ακόμα κι όταν υποδύονται επίσημους ρόλους στους κόλπους του συστήματος, δεν παύουν να συμμετέχουν, την ίδια στιγμή, και σε άλλα κοινωνικά παιχνίδια, πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής τάξεως» (282-283)⁷³.

Ύστερα από τη διερεύνηση των δυνατοτήτων κατανόησης και ερμηνείας που προσφέρει το θεωρητικό υπόδειγμα του παιχνιδιού στην ανάλυση του ευρύτερου νομικού πεδίου, οι F. Ost και M. van de Kerchone εξετάζουν ειδικότερα την επιχειρησιακή (opérationnelle) του αξία στην ανάλυση της διαδικασίας δευτερογενούς ποινικοποίησης, επικεντρώνοντας την προσοχή τους κυρίως σε δύο τύπους επίσημων φορέων της κοινωνικής αντίδρασης: την κατασταλτική δικαιοσύνη και την εισαγγελία.

– το πρόβλημα της ερμηνείας του ποινικού νόμου απ' τα δικαστήρια: αντίθετα από την κλασική θεωρία που αιτιολογεί μια σειρά σχετικά άκαμπτων ερμηνευτικών μεθόδων («κανόνες παιχνιδιού») με βάση την υπόθεση για τον καταναγκαστικό και περιοριστικό χαρακτήρα του ποινικού νόμου, η παρατήρηση της δικαστηριακής πρακτικής δίνει μεγαλύτερη αξιοπιστία στην άποψη ότι ο ποινικός δικαστής δεν διαθέτει λιγότερη ελευθερία στην ερμηνεία του νόμου απ' ότι ο πολιτικός συνάδελφός του, εφ' όσον «η ελευθερία

του ερμηνευτή [των κανόνων του παιχνιδιού], όπως ακριβώς και του παίκτη, δεν πηγάζει από ένα καθαρό υποκειμενισμό, αλλά από την αναζήτηση της καταλληλότερης λύσης στα ποικίλα ζητήματα που διακυβεύονται κατά την εξάσκηση της δραστηριότητάς του, όπως ακριβώς και οι καταναγκασμοί που υφίστανται τόσο ο ένας όσο και ο άλλος δεν οφείλονται σε ένα άτεγκτο ντετερμινισμό» (278).

– το πρόβλημα των κριτηρίων κατά την εξέταση της σκοπιμότητας άσκησης ποινικής δίωξης από την εισαγγελία: Η αρχή της σκοπιμότητας της ποινικής δίωξης αντανάκλα την άποψη ότι οι παράγοντες εφαρμογής του νόμου είναι ικανοί να μετέχουν, σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση, ανάλογα με την περίπτωση, στον επαναπροσδιορισμό των «κανόνων του παιχνιδιού» που διέπουν τη δραστηριότητά τους, καθιστώντας έτσι την εφαρμογή του νόμου «προαιρετική», και αίροντας ένα μέρος της αποτελεσματικότητάς του. Πρόκειται εδώ για ένα φαινόμενο που αποκάλυψε η σύγχρονη εγκληματολογία διακρίνοντας ανάμεσα στην «πρωτογενή ποινικοποίηση», που προσδιορίζει τη νομική θέσπιση της παράβασης, και τη «δευτερογενή ποινικοποίηση», που χαρακτηρίζει την ενδεχόμενη αποτελεσματική καταστολή της, υπογραμμίζοντας την ταυτόχρονη ύπαρξη μιας «αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στη θέσπιση και την εφαρμογή» αλλά και ενός «πιθανού χάσματος... ανάμεσα στις δυο τους»⁷⁴. Αυτή η εισαγγελική πρακτική ωστόσο αποδεικνύει επίσης και «τον τρόπο με τον οποίο αυτός ο παράγοντας εφαρμογής του νόμου υποκαθιστά, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, τις επιταγές που του επιβάλλονται απ' έξω (δηλ. ένα «ετεροκανονισμό», «*hétérorégulation*»), με κάποιες άλλες, που δημιουργεί αυτός ο ίδιος (δηλ. με μια μορφή «*αυτορρύθμισης*», «*autorégulation*»)»⁷⁵. Αυτή η μορφή αυτορρύθμισης μας δείχνει επομένως καθαρά ότι υπάρχουν κάποιοι καταναγκασμοί ακόμα και στα περιθώρια ελευθερίας που διαθέτουν οι παράγοντες εφαρμογής του ποινικού νόμου, όχι όμως περισσότερο αποκλειστικοί απ' ότι οι διάφορες μορφές «ετεροκανονισμού» (290-291).

– το πρόβλημα της «στρατηγικής» (εισαγγελία) και «αναπαραστασιακής» (δικαστήρια) φύσης της εφαρμογής του ποινικού νόμου: σε αντιστοιχία με τη διάκριση ανάμεσα σε δύο τύπους παιχνιδιών: α) «στρατηγικού» τύπου, όπου κυριαρχεί μια *ωφελιμιστική λογική* του τύπου «κόστος-κέρδος» και επιστρατεύεται ένα σύνολο διαθέσιμων πόρων για την κατάκτηση ενός συγκεκριμένου στόχου, και β) «αναπαραστασιακού» τύπου, όπου κυριαρχεί μια ανταποδο-

τική λογική του τύπου «καλό-ανταμοιβή» και «σφάλμα-κύρωση», και εκείνο που ενδιαφέρει κυρίως είναι η συμβολική αξία ή απαξία του παιχνιδιού, οι F. Ost και M.van de Kerchone θεωρούν ότι η δραστηριότητα της εισαγγελικής αρχής υπάγεται κυρίως στην πρώτη κατηγορία (η αρχή της σκοπιμότητας στην άσκηση ποινικής δίωξης ανταποκρίνεται στην «ωφελιμιστική» λογική του «κοινωνικού συμφέροντος» και του «συμφέροντος του θύματος»), ενώ αντίθετα, στην περίπτωση του δικαστηρίου, διακρίνουν «ένα αριθμό χαρακτηριστικών που συνηγορούν στην προσέγγιση της δραστηριότητάς του μέσω του υποδείγματος του «αναπαραστασιακού παιχνιδιού», δηλ. μ' ένα τύπο παιχνιδιού όπου οι παίκτες «δεν εκτελούν απλώς το ρόλο τους» αλλά «τον αναπαριστούν» (292) (ενδεικτικά αναφέρουν τον χαρακτήρα αντιδικίας και τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, «την αυστηρή υποχρέωση που έχει ο ποινικός δικαστής να εφαρμόσει το νόμο, καθώς και τη διχοτομική λογική μέσα στην οποία κλείνεται – να πιστοποιήσει δηλ. οριστικά την ύπαρξη ή όχι παράβασης – οι οποίες διατηρούν στη λειτουργία της κρίσης, παρά τις πολλαπλές μεταμορφώσεις της, μια θεμελιώδη συμβολική διάσταση εμπέδωσης της αξίας του νόμου, η οποία ωστόσο δεν βρίσκει κάποια πραγματική αντιστοιχία με τη δραστηριότητα της εισαγγελικής αρχής»).

Η σημασία του παραδείγματος του παιχνιδιού που πρότειναν στην εισήγησή τους οι F. Ost και M.van de Kerchone για την κατανόηση της διαδικασίας εφαρμογής του ποινικού νόμου (αλλά και γενικότερα στην προοπτική συγκρότησης μιας θεωρίας του δικαίου), έγκειται στο ότι υπερβαίνουν το διπολικό σχήμα εξήγησης που εκτείνεται ανάμεσα σ' ένα νομικό δογματισμό (μηχανιστική επιβολή του κανόνα δικαίου) και μια υποκειμενική αντίληψη (το περιθώριο ελευθερίας που διαθέτει κατά την ερμηνεία του νόμου ο δικαστής) – όσο κι αν αυτά τα στοιχεία προσδιορίζουν αναπόφευκτα τα δύο ακραία όρια της δικαστικής και εισαγγελικής δραστηριότητας – τονίζοντας κυρίως τον *στρατηγικό* χαρακτήρα της δικαστικής παρέμβασης. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο R. Castel στον απολογισμό της ολομέλειας του Colloque πάνω σ' αυτό το θέμα, «[ο δικαστής] εκφράζει την απαραίτητη *διαμεσολάβηση* μέσα στο παιχνίδι του νόμου, που συνίσταται στο να ενώνει *διαλεκτικά* τους τυποποιημένους κανονισμούς με τις προβληματικές καταστάσεις» (299). Μέσα σ' αυτή την προοπτική, «όλα όσα σε μια τρέχουσα ανάγνωση της διαδικασίας εφαρμογής του ποινικού νόμου, εμφανίζονται σαν δισταγμοί, ατολμίες, κατά προσέγγιση

λύσεις, στο πλαίσιο του παραδείγματος του παιχνιδιού αποκτούν τη σημασία της εξάσκησης μιας διαλεκτικής λογικής, που «παίζει» ανάμεσα σε ανταγωνιστικούς πόλους, ανάμεσα στη σύμβαση και τη νεωτερικότητα, ανάμεσα στην εξωτερική επιβολή και την εσωτερική εξισορρόπηση. Αν η επιταγή είναι συστατικό στοιχείο του νόμου, η «επεξεργασία των περιστάσεων» («le travail des circonstances») είναι εξίσου σημαντική γι' αυτόν, επειδή, όπως και στο παιχνίδι, ο κανόνας τηρείται κυριαρχώντας πάνω στις συγκυρίες και το τυχαίο» (299)⁷⁶.

5. Η παράβαση του νόμου

Οι δύο ανακοινώσεις⁷⁷ που ανέπτυξαν στην ολομέλεια του Colloque την προβληματική του παραβάτη ως δρώντος υποκειμένου, περιστράφηκαν γύρω από την ιδέα της «αυτοσυνειδησίας» («conscience réflexive») του υποκειμένου: «η έννοια του δρώντος υποκειμένου παρουσιάζει την αυτοσυνειδησία του ατόμου σ' όλη της την έκταση, ανάμεσα στη διπλή βαθμίδα του Εγώ («Je») και του Εμέ («Moi»), καθώς επίσης και την αδυναμία πλήρους ταύτισης αυτών των δύο. Υπογραμμίζει επομένως την ενδότερη συγκρουσιακή δομή του υποκειμένου. Επισημαίνει πως αυτή η τελευταία δεν μπορεί να υπάρξει και να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσα στο κοινωνικό (με την πρωταρχική σημασία του όρου), και πως αυτή η κοινωνική εικόνα δεν αναπέμπει ποτέ στο υποκείμενο την ακριβή ταυτότητα του πόθου του («désir»)... Η έννοια του δρώντος υποκειμένου μας υπενθυμίζει ότι δεν πρέπει να βλέπουμε προνομιακά κανέναν απ' αυτούς τους δύο όρους: ούτε την παντοδυναμία ενός Εγώ (Je), που θα υπερκερούσε το κοινωνικό, ούτε την αναζήτηση μιας κοινωνικής αρμονίας που θα κατακερμάτιζε το Εγώ (Je) του υποκειμένου. Δεν υπάρχει Υποκείμενο (Sujet) παρά σε κατάσταση έντασης (tension)»⁷⁸.

α. Η σημασία της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης στις εγκληματολογικές θεωρίες

Ακολουθώντας η F. Digneffe αυτή τη γενική κατεύθυνση στη μελέτη του παραβάτη ως υποκειμένου κοινωνικής δράσης, ξεκινά με το ερώτημα γύρω «από το είδος της σχέσης που διατηρούν οι φορείς της πρωτογενούς και δευτερογενούς ποινικοποίησης με εκείνους που, σε κάποια στιγμή, μπορεί να αποτελέσουν το αντι-

κείμενο επιβολής ποινικών κυρώσεων» (352). Υπενθυμίζει στη συνέχεια τη θέση του Ch. Debuyss⁷⁹ ότι «δεν θα πρέπει να θεωρούμε το πέρασμα στην πράξη σαν τη θεμελιακή στιγμή (moment fondateur), απ' όπου θα ξεκινούσε η οργάνωση των προοπτικών εξήγησης. Το να αποδώσουμε στον δράστη μιάς παράβασης ένα ιδιαίτερο καθεστώς απ' τη στιγμή που τη διέπραξε, σημαίνει πως υιοθετούμε όλα εκείνα τα a priori που ορίζουν τη συμπεριφορά του σαν παράβαση». Οδηγείται συνεπώς στην αναζήτηση ενός άλλου «τόπου» ανάλυσης, εκεί όπου η «προβληματική» συμπεριφορά του ποινικού παραβάτη αποκτά τη σημασία της στο πλαίσιο μιας συνθετότερης διαπλοκής σχέσεων γύρω από ζητούμενα της προσωπικής του ιστορίας, χάριν των οποίων ενεργοποιεί όλους τους πόρους που διαθέτει, διεκδικώντας τη θέση του μέσα στο «παιχνίδι». Οργανώνει εν τέλει τη μελέτη της αφενός μεν γύρω απ' τις πολλαπλές σημασίες που καλύπτει η έννοια του υποκειμένου ως φορέα κοινωνικής δράσης στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου, και αφετέρου εξετάζει τις δυνατότητες χρησιμοποίησης αυτής της έννοιας στην εγκληματολογία τόσο ως περιγραφικής (à titre descriptif) όσο και ως κανονιστικής (à titre prescriptif).

Το πρώτο σκέλος της μελέτης αφορά στο ζήτημα της «παγωγής των θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων για την πρόσληψη και κατανόηση της παράβασης σαν διαδικασίας που αναφέρεται τόσο σ' ένα υποκείμενο σε σχέση με το περιβάλλον του (sujet en relation) – το οποίο ωστόσο αποτελεί την πρωταρχική πηγή της στάσης που διαμορφώνει απέναντι σ' αυτό, είναι δηλ. το ίδιο το υποκείμενο δημιουργός του νοήματος της συμπεριφοράς του – όσο και στους περιορισμούς και προσδιορισμούς που πηγάζουν απ' την κατάσταση μέσα στην οποία βρίσκεται» (353-354).

Το πεδίο ανάλυσης της F. Digneffe συγκροτείται από τρεις ξεχωριστές οπτικές πάνω στην έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης, οι οποίες ωστόσο δεν αλληλοσυγκρούονται αλλά ορίζουν διαφορετικά επίπεδα ανάγνωσης των κοινωνικών συμβάντων και των κοινωνικών σχέσεων:

– Ξεκινά από την αντίθεση του G. H. Mead απέναντι στον κλασικό συμπεριφορισμό (behaviorism), που κυριαρχούσε στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της αμερικανικής κοινωνικής ψυχολογίας, και την πρότασή του για ένα υποκείμενο ενεργό, που δεν θα δρα σύμφωνα με το σχήμα «ερέθισμα-απάντηση», αλλά θα διαθέτει ικανότητα πρωτοβουλίας η οποία συγκροτείται μέσα από τις σχέσεις του με τους άλλους: «Δεν υπάρχουν ρωγμές ανάμεσα στην προ-

σωπική ταυτότητα και την κοινωνικοποίηση αλλά την ίδια στιγμή που το άτομο διαπλάθεται απ' τους ρόλους που αναλαμβάνει, παίρνει και απόσταση απ' αυτούς (358).

– Στρέφεται στη συνέχεια στην έννοια του «δράστη» («acteur») κατά τον M. Grozier και στους θεμελιώδεις παράγοντες που ρυθμίζουν τις σχέσεις των υποκειμένων μέσα στο *οργανωτικό πλαίσιο* (contexte organisationnel) όπου εξελίσσεται η δραστηριότητά τους: η έννοια της *στρατηγικής* αποδίδει τη συμπεριφορά των υποκειμένων που δρουν μέσα στο *πεδίο της εξουσίας* – είτε συνδιαλεγόμενα με τους άλλους, όσον αφορά τη δυνατότητα να πράττουν αυτό που τους ζητούν, είτε αρνούμενα να ανταποκριθούν στις προσδοκίες τους. Για τον M. Grozier, η έννοια της εξουσίας «είναι μια *σχέση δύναμης*, μέσω της οποίας μπορεί κανείς να αποκομίσει περισσότερα από κάποιον άλλο, στο πλαίσιο της οποίας όμως κανένας δεν είναι ποτέ τελείως ανυπεράσπιστος μπροστά στον άλλο»⁸⁰. Η εξουσία ωστόσο κάθε υποκειμένου αποτελεί συνάρτηση των *πόρων* που διαθέτει και των *στρατηγικών* που αναπτύσσει μέσα σ' ένα δεδομένο *οργανωτικό πλαίσιο*. Απ' αυτή την άποψη, παρατηρεί η F. Digneffe, «η συνεισφορά του Grozier σε σχέση με τον ορισμό του δρώντος κοινωνικού υποκειμένου που προτείνουν ο Mead και οι οπαδοί της αλληλόδρασης, εμφανίζεται σαν μία σύνθεση που επιτρέπει τον συνυπολογισμό τόσο των δυνατοτήτων και των πόρων των υποκειμένων, καθώς επίσης και των καταναγκασμών που επιβάλλει το οργανωτικό σύστημα. Αν το υποκείμενο θέλει να κερδίσει στο κοινωνικό παιχνίδι, λέει ο Grozier, πρέπει να υιοθετήσει ορθολογικές στρατηγικές (stratégies rationnelles), πρέπει να σεβασθεί τους κανόνες, να αποδεχθεί τους καταναγκασμούς, ώστε να επιτύχει αντίστοιχα το σεβασμό των στόχων του και των συμφερόντων του» (362).

– Εξετάζεται, τέλος, η έννοια του κοινωνικού υποκειμένου κατά τον A. Touraine, ο οποίος επιχειρεί να «αντικαταστήσει μια αναπαράσταση της κοινωνικής ζωής, βασισμένη πάνω στις έννοιες της κοινωνίας, της εξέλιξης και του ρόλου, με μια άλλη, όπου οι έννοιες της *ιστορικότητας*, του *κοινωνικού κινήματος* και του *υποκειμένου* (sujet) θα καταλαμβάνουν την ίδια κεντρική θέση»⁸¹. Για τον A. Touraine, το «υποκείμενο» δεν αντιτίθεται στον «φορέα δράσης» (acteur), μια και αποτελούν «τις δύο όψεις της *ταυτότητας*», η οποία δεν πρέπει να νοηθεί σαν επίκληση κάποιας «*μετακοινωνικής εγγύησης*» («garant metasocial») αλλά σαν μία «*υποκοινωνική δύναμη*» («force infra-social»), που «δεν εγκαλεί κοινω-

νικούς ρόλους αλλά τη ζωή, την ελευθερία, την δημιουργικότητα»⁸².

Το νόημα των πράξεων του δρώντος υποκειμένου προσλαμβάνεται μέσω της αναγνώρισης του «πεδίου της σχέσης» (*champ de la relation*) πάνω στο οποίο «συναντά» τους άλλους (*interactions*), και εγγράφεται πάντοτε μέσα σε μια σχέση εξουσίας: «Κάθε κοινωνική σχέση συμπεριλαμβάνει μια σχέση εξουσίας. Δεν υπάρχει κοινωνική σχέση καθαρά οριζόντια»⁸³. Η ανάλυση ωστόσο αυτού του πεδίου απαιτεί την πλήρη ανατροπή της αντίληψής μας για την κοινωνική οργάνωση: «Οι σχέσεις μας τοποθετούνται μέσα σε μια «κατάσταση» («*situation*»). Οι κανόνες, οι επιταγές, η κοινωνική οργάνωση, φαίνεται να προϋπάρχουν σα θεατρικό σκηνικό, τη στιγμή που οι ηθοποιοί μπαίνουν στη σκηνή. Θα πρέπει όμως να ανατρέψουμε τελείως αυτή τη θεώρηση, ώστε να μπορούμε στην κοινωνιολογική ανάλυση, γιατί, εάν οι καταστάσεις είναι προγενέστερες των σχέσεων, τότε, από πού προέρχονται, αν όχι από κάποιο «κρυμμένο Θεό» («*Dieu caché*»)»⁸⁴, κάποια μετακοινωνική αρχή, ή από κάποιους φυσικούς νόμους, γεγονός που αποτελεί ένα άλλο τρόπο περιορισμού της γνώσης; Ο κανόνας δεν προηγείται της πράξης. Παράγεται, τροποποιείται και αμφισβητείται ταυτόχρονα από κάθε πράξη. Η τάξη (*ordre*) δεν είναι ούτε άθικτη ούτε συνεκτική. Δεν αποτελεί παρά τη μερική διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, των πολιτιστικών μεταμορφώσεων, και των σχέσεων εξουσίας, επιρροής και αυθεντίας»⁸⁵. Σ' αυτό το σημείο αναδεικνύεται η σημασία των κοινωνικών κινήματων που, μέσω των «σχεδίων» τους (*projets*) και των «συγκρούσεων» τους (*conflits*) με τους μηχανισμούς διαχείρισης της τάξης, αποκαλύπτουν πως «οι θεσμοί και οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης αποτελούν προϊόντα των κοινωνικών σχέσεων αντί να συνιστούν το «καθεστώς» (*état*) της κοινωνίας, που θα καθόριζε τις κοινωνικές σχέσεις»⁸⁶.

Σήμερα, ωστόσο, η εικόνα των κοινωνικών συγκρούσεων έχει μεταβληθεί ριζικά κατά τον Α. Touraine: « Έχουμε κληρονομήσει απ' την περίοδο της βιομηχανοποίησης την εικόνα δύο αντιπάλων – την κεφαλαιοκρατική τάξη και την εργατική τάξη – να βρίσκονται πρόσωπο με πρόσωπο σ' ένα πεδίο μάχης, όπου τα όπλα έχουν επιλεγεί βέβαια από την διευθύνουσα τάξη, αλλά που δεν εμποδίζουν την κατά μέτωπο σύγκρουση. Σήμερα, αντίθετα, η εικόνα που επιβάλλεται παρουσιάζει έναν απρόσωπο κεντρικό μηχανισμό, ολοκληρωτικό, που κρατά κάτω απ' τον έλεγχό του, πέρα από

κάποια «υπηρετική τάξη» («*classe de service*»), μια σιωπηρή πλειοψηφία, προβάλλοντας γύρω απ' αυτήν ένα αριθμό μειονοτήτων, απόβλητων, εγκλειστων, μη προνομιούχων, ή ακόμα και εντελώς απαρνημένων. Όσο πιο πίσω ανατρέχουμε στο παρελθόν, τόσο περισσότερο μεγαλώνει η απόσταση ανάμεσα στις αντιμαχόμενες δυνάμεις – που είναι κυρίως οι καινούριες ανερχόμενες διευθύνουσες τάξεις – και τις αποκλειόμενες ομάδες, που εθεωρούντο μιαρές, εγκληματικές, *out-groups*. Άραγε, δεν ζούμε σήμερα την αντίστροφη ακριβώς κίνηση, την σύγκλιση του αντιτιθέμενου με τον αποκλίνοντα, που είναι ωστόσο λογική, τη στιγμή που ο κυρίαρχος επιβάλλει την τάξη και την κανονικότητα στο σύνολο της κοινωνίας;»⁸⁷. Μέσα σ' αυτήν την προοπτική ο Α. Touraine προβάλλει τη θέση του για την «*επιστροφή του δρώντος υποκειμένου*», το οποίο κινείται ανάμεσα σε μια *εσωτερίκευση-αποστασιοποίηση* των θεσμοθετημένων κοινωνικών του ρόλων, και τη διεκδίκηση της αυτόνομης παρέμβασής του στο «κοινωνικό», ως «*δημιουργού της ιστορίας του*».

Εξετάζεται στη συνέχεια από την F. Digneffe η πρόσληψη αυτών των διαφορετικών σημασιών της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης μέσα στο πλαίσιο της προβληματικής της εγκληματολογίας, καθώς και οι ερμηνείες στις οποίες οδήγησαν σχετικά με την παραβατικότητα:

– Υπενθυμίζει κατ' αρχήν την ανάπτυξη των θεωριών της αλληλόδρασης γύρω από την παρέκκλιση, η οποία επέτρεψε την κατανόηση των εγκληματικών σταδιοδρομιών σαν αποτέλεσμα της αλληλόδρασης ανάμεσα σε φορείς κοινωνικού ελέγχου και αποκλίνοντα άτομα, με την παραγωγή κυρίως του φαινομένου του στιγματισμού: «Αν πρέπει να διακρίνουμε – λέει η F. Digneffe – όσον αφορά το αντικείμενό τους, μια εγκληματολογία του περάσματος στην πράξη και μια εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, το έργο των θεωρητικών της αλληλόδρασης μας υποχρεώνει ωστόσο να δεχτούμε πως δράση (*action*) και αντίδραση (*réaction*) αποτελούν τις δύο όψεις μιας και μόνης πραγματικότητας. Πως η μελέτη της παραγωγής των κανόνων και της εφαρμογής τους δεν είναι άμοιρη συνεπειών πάνω στις συμπεριφορές, ακόμα κι αν αυτές δεν μπορούν να εξηγηθούν πλήρως με την αναφορά τους στο νόμο ή τη βούληση παράβασής του. Καταλήγουμε λοιπόν σε μια εγκληματολογία αναγκαστικά *πληθυντική (plurielle)*,⁸⁸ που οφείλει να προχωρεί με μελέτες κατά τομέα (*études sectorielles*), χωρίς δυνατότητα γενίκευσης απ' τον ένα τομέα στον άλλο, είτε τοπο-

θετούμαστε στο επίπεδο μελέτης των συμπεριφορών παράβασης είτε σ' εκείνο της εκπόνησης ή της εφαρμογής των κανόνων» (367-368).

– Η θεωρία του M. Crozier χρησιμοποιήθηκε στην εγκληματολογική προβληματική τόσο για την κατανόηση των σχέσεων που συνάπτονται ανάμεσα σε υποκειμενικούς φορείς που δρουν στο πλαίσιο διαφόρων οργανισμών (οικογενειακό σύστημα, σχολικό, γενικότερα θεσμικό)⁸⁹, όσο και στην ανάλυση της διαδικασίας λήψης απόφασης για τη διάπραξη μιας εγκληματικής πράξης⁹⁰. Ωστόσο, όπως παρατηρεί η F. Digneffe, «τα όρια αυτών των μελετών βρίσκονται στο γεγονός ότι, ακόμα κι όταν προσπαθούν να λάβουν υπ' όψη τους την οπτική γωνία του «παραβάτη», δεν το πετυχαίνουν ποτέ στα σοβαρά, στο βαθμό που δεν καταλήγουν, έστω και υποθετικά, στην *προβληματοποίηση του νόμου ή του κανόνα* που καταστρατηγήθηκε. Όπως ακριβώς και στον Crozier, ο κανόνας θεωρείται συστατικό στοιχείο του συστήματος και το δρων υποκείμενο δεν μπορεί παρά να υποταχθεί ή να τον παραβιάσει, διακινδυνεύοντας τις συνέπειες. Βέβαια, ο Crozier αναγνωρίζει πως μέσα στους οργανισμούς οι φορείς δεν τηρούν τους κανόνες κατά γράμμα αλλά μερικές φορές τους παραβαίνουν προκειμένου να λειτουργήσει το ίδιο το σύστημα, χωρίς ωστόσο το νόημα και το περιεχόμενο των κανόνων να τίθενται υπό αμφισβήτηση εξαιτίας καινούριων μηνυμάτων ή επιταγών που θα έρχονταν έξω απ' το σύστημα, σαν έκφραση δηλαδή μιας άλλης θεώρησης. Αν θέλουμε επομένως να κατανοήσουμε τη στρατηγική του υποκειμένου που παραβαίνει τον κανόνα, αν θέλουμε πραγματικά να αντιληφθούμε την οπτική του, θα πρέπει να διερωτηθούμε επίσης πάνω στο γεγονός ότι οι κανόνες είναι ένα αποτέλεσμα διαμόρφωσης συμφερόντων και στρατηγικών κάποιων κοινωνικών παραγόντων δράσης... Θα πρέπει τέλος να υπολογίσουμε, περισσότερο απ' ότι ο Crozier και οι εγκληματολόγοι αυτού του θεωρητικού ρεύματος, τις συνέπειες της άνισης κατανομής της εξουσίας, που οφείλεται στην κατοχή διαφορετικών μορφών κεφαλαίου (οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και συμβολικού), και η οποία αλλοιώνει απ' την αρχή το παιχνίδι της εξουσίας μέσα στο υπ' όψη σύστημα» (369-370).

– Απ' την άλλη πάλι, η στρατηγική ανάλυση που προτείνει ο M. Cusson⁹¹ σηματοδοτεί, κατά την F. Digneffe, μια επιστροφή σε αντιλήψεις για τον άνθρωπο εγγύτερες προς εκείνες του Beccaria και σε προτάσεις για μια δικαιοσύνη νεοφιλελεύθερου - ωφελιμι-

στικού τύπου (utilitarisme - néolibéralisme). Η προνομιακή θέση που αποδίδει ο M. Cusson στην «πράξη» («acte»), οδηγεί, κατά την F. Digneffe, «στην παραγνώριση του υποκειμένου ή, ακριβέστερα, στην αφηρημένη θεώρησή του σαν ωφελιμιστικού υπολογιστή χωρίς δική του ιστορία και χωρίς ιδιαίτερη θέση. Η εγκληματική συμπεριφορά όμως, όπως κι άλλες συμπεριφορές εξάλλου, επηρεάζεται από τα αποτελέσματα, ευχάριστα ή δυσάρεστα, αυτών των παραγόντων» (371).

– Η δρασεολογική (actionnaliste) προοπτική του A. Touraine οδήγησε τους εγκληματολόγους αυτής της κατεύθυνσης (κυρίως τους F. Dubet⁹² και M. Wieviorka⁹³) όχι τόσο στη μελέτη των εγκληματικών συμπεριφορών αλλά στην κατανόηση της λογικής (logique) της δράσης που ακολουθούν τα υποκείμενα, η οποία εξαρτάται απ' τα «πεδία αναφορών» μέσα στα οποία εγγράφεται.

Η περιοδολόγηση αυτή οδηγεί τελικά την F. Digneffe στο συμπέρασμα ότι η χρήση της έννοιας του δρώντος κοινωνικού υποκειμένου σαν κώδικα πρόσληψης και ερμηνείας της παραβατικότητας, μπορεί να αποβεί χρήσιμη τόσο σε περιγραφικό όσο και σε κανονιστικό επίπεδο: «Προϋποθέτει, πράγματι, μια δυναμική και ιστορική θεώρηση του κοινωνικού κόσμου, διόλου ντετερμινιστική, μια πρόταση για μια κοινωνία που παράγει η ίδια την ιστορία της. Μας δείχνει μια εικόνα του παραβατικού υποκειμένου ενταγμένου σ' ένα ιστορικό πλαίσιο, που εκδηλώνει με τις πράξεις του το είδος των σχέσεων που διατηρεί με τους κανόνες, στη διαμόρφωση των οποίων διεκδικεί να συμμετάσχει. Δείχνει όμως επίσης ότι δεν υπάρχει ένα και μοναδικό νόημα (sens) για όλες τις παραβατικές συμπεριφορές. Κάθε μία απ' αυτές, ατομική ή συλλογική, υπάγεται σ' ένα ιδιαίτερο πεδίο, μέσα στο οποίο θα πρέπει να τοποθετηθεί για να αποκομίσουμε τη σημασία της... Κάθε μορφή παράβασης εμφανίζεται ως έκφραση ενός ιδιαίτερου ζητούμενου (enjeu), μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο που επιβάλλεται να αποκαλύψουμε» (374).

6. Το νόημα της παραβατικότητας

Το ζήτημα όμως της ενιαίας ή πολλαπλής σημασίας του όρου παραβατικότητα τίθεται επίσης και στο πλαίσιο της κλινικής ψυχολογίας. Όπως παρατηρεί στην αρχή της ανακοίνωσής του ο J. Kinsable, «δεν πρόκειται μόνο για την οριοθέτηση του συνόλου των φαινομένων που θα θεωρήσουμε ότι υπάγονται στην παραβατικό-

τητα, για τον προσδιορισμό επομένως των κριτηρίων ορισμού και διαφοροποίησης που θα επέτρεπαν να αποδώσουμε τον προσδιορισμό του «παραβάτη» σε μεμονωμένες περιπτώσεις ή σε κατηγορίες φαινομένων, ώστε να τις συμπεριλάβουμε ή να τις αποκλείσουμε απ' αυτό το σύνολο... Πολύ περισσότερο, εκείνο που κατ' αρχήν προβάλλει επιτακτικά μέσα στο ίδιο το εσωτερικό αυτού του συνόλου είναι *μια πολλαπλότητα κλινικών μορφών με οφθαλμοφανείς διαφορές*. Και τότε όμως, μπορούμε άραγε να χρησιμοποιήσουμε μια και μοναδική γλώσσα για να αποδώσουμε αυτή την πολλαπλότητα; μπορούμε να την εξετάσουμε μέσα σε ένα ενιαίο λόγο;... Και αν επιλέξουμε να μελετήσουμε την παραβατικότητα λιγότερο σαν διαπιστώσιμο ή παρατηρήσιμο γεγονός και περισσότερο σαν διαδικασία «εν τω γίνεσθαι» (γέγονός που σχετικοποιεί αμέσως κάθε αντίθεση ανάμεσα σε παραβατικότητα και μη-παραβατικότητα) μπορούμε άραγε να θεωρήσουμε πως η ανέλιξη της αντιστοιχεί πάντοτε σε μια ταυτόσημη λογική;» (375-376).

Αφήνοντας προς το παρόν ανοικτό αυτό το ερώτημα, ο J. Kribable προχωρεί στην εξέταση του ψυχολογικού νοήματος που έχει η παραβατικότητα για τον δράστη, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στην «εσώτερη ψυχική δραματολογία» που βιώνει το πρόσωπο, η οποία αποτελεί και την πρωταρχική αιτία της παραβατικής του δραστηριότητας. Η έννοια ωστόσο που αποδίδει ο J. Kribable στον όρο «εσώτερη» (interne), δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι παραπέμπει προνομιακά σε μια εικόνα απομονωμένου ατόμου, αποκομμένου απ' τα συστήματα που ανήκει και επηρεάζεται, κλεισμένου στην εσωτερικότητά του (379). Αντίθετα, αυτός ο «εσώτερος χώρος» («espace intérieur», «contenant psychique») νοείται ως «ενδιάμεσος» («intermédiaire») ανάμεσα στο υπόστρωμα των ενδογενών παρορμήσεων και την σχέση με τον κόσμο, το κοινωνικό σώμα και τον διυποκειμενικό δεσμό με τον λοιπό περίγυρο.

Η «ενδόμυχη σκηνή» που συγκροτείται κατ' αυτό τον τρόπο δεν μπορεί ωστόσο να αποβεί τόπος εξέλιξης «φαντασιακών σεναρίων» παρά «μέσω μιάς επανάληψης, μιάς αναπαραγωγής και μιάς εσωτερίκευσης όσων διεξάγονται και διακυβεύονται ήδη έξω απ' αυτήν και σε σχέση με το εξωτερικό της» (379). Διαμορφώνεται έτσι το πλαίσιο ανάπτυξης ενός «εσωτερικού παιχνιδιού», μέσα στο οποίο το «ενδοψυχικό» («intrapsychique») και το «διατομικό» («interindividuel») στοιχείο προωθούν από κοινού την εξέλιξη της εσωτερικής δραματολογίας, που κορυφώνεται με την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών. Το ερώτημα που θέτει σ' αυτό το

σημείο ο J. Kinsale αφορά ακριβώς το αντικείμενο (*enjeux*) που διακυβεύεται μέσα σ' αυτή την ψυχική διαδικασία και προσδιορίζει τελικά το υποκείμενο σε «δράστη».

Ξεκινώντας από την ετυμολογία της λέξης *délinquance* ανακαλύπτει μια συγγένεια ανάμεσα στη διαδικασία πένθους (*processus de deuil*) και την επέλευση της παραβατικής συμπεριφοράς⁹⁴: «πρόκειται για μια συγγένεια που επιβεβαιώνεται απ' την ανάλυση των κλινικών δεδομένων, όταν ερευνά κανείς την γένεση και την ιστορία μιας εγκληματικής μοίρας (*destinée délinquante*): η προσφυγή σε μια δράση αυτού του είδους αποδεικνύεται συχνά βαθειά συνδεδεμένη με μια τάση προς κατάθλιψη, που σχετίζεται με τραύματα ή χάσματα τα οποία επηρεάζουν τη ναρκισσιστική συγκρότηση του εγώ, εγκαθιστώντας μέσω αυτού του δεσμού μια σχέση αυτοάμυνας για την αντιμετώπιση αυτής της επίμονης καταθλιπτικής απειλής· και η εγκληματική δραστηριοποίηση αναλαμβάνεται μέσα στη λογική της τήρησης ενός πένθους, που όμως δεν ολοκληρώνεται ποτέ (380). ...Αυτή επομένως η ετυμολογική συγγένεια συνδέει την ιδέα του εγκλήματος μ' εκείνη του υπολείμματος (*reliquat*) από κάτι προορισμένο να χαθεί, με την προβληματική του φόβου της εγκατάλειψης (*abandonnisme*) και την συναίσθηση μιας θεμελιώδους οδυνηρής έλλειψης, καθώς και με την ιδέα του σφάλματος από παράλειψη... Το δράμα ενός παραβάτη εκτείνεται ανάμεσα στη στέρση που υφίσταται (και βιώνεται ως εξωτερική απαγόρευση) και την αποκαταστατική και επανορθωτική δραστηριότητα που αναπτύσσει ο ίδιος σαν αυτοουργός και δράστης (*auteur-acteur*), η οποία όμως τον οδηγεί σε μια αρνητική στάση ως προς τους άλλους, ως προς κάποια εξωτερική τάξη που του είναι ξένη· όλα αυτά βέβαια οφείλονται στην αδυναμία ολοκλήρωσης της διαδικασίας πένθους, που θα του άνοιγε άλλες διεξόδους για να βγει απ' την κρίση του, καθοδηγώντας την και χειραγωγώντας τη προς την κατεύθυνση του ψυχικού μεταβολισμού αυτής της οδυνηρής έλλειψης». (381)

Επιλέγοντας στη συνέχεια το παράδειγμα της κλοπής για την διερεύνηση της παραβατικότητας ως μιας «ειδικής τροπής που λαμβάνει η μη ολοκλήρωση του επιθεβλημένου πένθους» (382), παρατηρεί ότι η παράβαση του θεμελιώδους νόμου της ιδιοκτησίας δεν εμπεριέχει μόνο μια ανυπακοή του υποκειμένου μπροστά στην απαγόρευση της άμεσης και αδιαφοροποίητης απόλαυσης, συγχρόνως αλλά και την άρνησή του να αποδεχθεί ένα συμβατικό σύστημα ανταλλαγών ανάμεσα σε διαφορετικούς ρόλους. Ωστόσο,

αυτός ο νόμος της απαγόρευσης οδηγεί το υποκείμενο που υφίσταται τη στέρηση στη δημιουργία *υποκαταστάτων* της απώλειάς του, επιλέγοντας ανάμεσα σε δύο αντίθετες πορείες: η μία το οδηγεί στην *ολική αντικατάσταση* του αντικειμένου της απαγόρευσης με κάποιο άλλο, εξίσου πραγματικό και απτό (εδώ εγγράφεται η κλοπή), ενώ η άλλη το τοποθετεί στο επίπεδο της ψυχικής πραγματικότητας, όπου αναπτύσσει μια διαδικασία βαθιάς *μεταμόρφωσης* του εαυτού του και των λειτουργιών του (ενδοβολή - *introjection* και ταύτιση - *identification*). Όπως παρατηρεί γι' αυτές τις δύο δυνατότητες ο J. Kinable: «όσο η πρώτη αποφεύγει να καταπιαστεί με το πένθος, η δεύτερη αποτελεί ακριβώς την εκπλήρωσή του. Εκείνο που διακυβεύεται ουσιαστικά είναι η *μοίρα του εγώ*. Η εναλλακτική λύση στην κλοπή θα ήταν η αναζήτηση μιας μεταμόρφωσης στη συγκρότηση του εγώ» (388)⁹⁵.

Αναφορικά μ' αυτά τα ερωτήματα ο J. Kinable εξετάζει την προσφορότητα της *θεατρικής μεταφοράς*, που χρησιμοποιείται συχνά για την ανάλυση της κοινωνικής και ψυχολογικής κατάστασης του δρώντος υποκειμένου. Προτείνει ωστόσο μια διαφοροποίηση όσον αφορά τον παραβάτη: «αν είναι δράστης, είναι με την έννοια που συναντάμε στο *σίρκο*, όχι όμως στο θέατρο. Εκείνο που αλλάζει απ' το ένα στο άλλο είναι ακριβώς η σχέση μύθου και πραγματικότητας, ή ακόμα η συνάρθρωση των σχέσεων ανάμεσα στο πραγματικό, το φανταστικό και το συμβολικό (391)... Ένας τρόπος επομένως για να αποδώσουμε τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στο θέατρο και το σίρκο, ανάμεσα στο «*ως εάν*» («*comme si*») και το «*στ' αλήθεια*» («*rour de vrai*»), είναι να πούμε πως πάνω στη σκηνή, χώρο μιας εντελώς διαφορετικής πραγματικότητας, ο ηθοποιός παίζει τον θάνατο ενός άλλου, ενώ μέσα στο πραγματικό της πίστας, ο ακροβάτης, για παράδειγμα, διακινδυνεύει την πραγματική του ζωή και παίζει με το θάνατό του, παίζοντας ταυτόχρονα και με τους νόμους της πραγματικότητας (όπως π.χ με το νόμο της βαρύτητας), για να πραγματοποιήσει έναν άθλο, μέσω του οποίου πραγματώνεται αυτός ο ίδιος: την πραγματική, *de facto* παρουσίαση του εκπληκτικού προσώπου στο οποίο μεταμορφώθηκε και που δεν μπορούμε παρά να αποδεχτούμε. Συμπίπτει μέσω της πράξης του μ' ένα τρόπο του υπάρχουν και ένα ιδανικό πρότυπο προσώπου που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε «*ηρωικά*» (392).

Παραπέμπει έτσι ο J. Kinable στην έννοια της «*ηρωικής ταύτισης*» («*identification héroïque*») που αποδίδεται στον παραβάτη και προσδιορίζει «όχι μόνο το είδος της δράσης και τις πράξεις στις οποίες προσφεύγει το υποκείμενο, αλλά εξίσου και τον *τύπο εξιδανίκευσης του εγώ* που βρίσκεται στην αφετηρία αυτής της δραστηριότητας: το περιεχόμενο των φαντασματικών σεναρίων που κυριαρχούν, το περιεχόμενο των ρόλων ή των προτύπων που αποτελούν τα ιδεώδη *Εγώ* τα οποία διατείνεται ότι ενσαρκώνει κατ' αυτόν τον τρόπο ο δράστης» (392). Υποθέτει λοιπόν ότι «εάν ο εγκληματίας διεκδικεί για τον εαυτό του τους άθλους του και διακηρύσσει την *ταύτισή* του μ' αυτούς, ωστόσο αυτός ο *φορέας παραβατικότητας* («*agent de délinquance*») δεν αντιστοιχεί με το «*υποκείμενο της δράσης*» («*sujet de l' action*»), όπως το αντιλαμβάνονται οι τρέχουσες κατηγορίες σκέψης των σύγχρονων κοινωνιών γύρω απ' το *πρόσωπο* (όπως της «ελεύθερης βούλησης»)» (392). Διαπιστώνει επομένως ότι η αρχαία ελληνική αντίληψη για τη δράση μπορεί να αποδώσει καλύτερα «τον παραβατικό τρόπο να είσαι φορέας της δράσης σου», χωρίς να ταυτίζονται οι κατηγορίες *δράστης* (*acteur*) και *αυτουργός* (*auteur*): «στην πραγματικότητα ο φορέας δεν εκφράζεται ούτε σκέπτεται *per se* (κατ' ιδίαν), σαν υποκείμενο της δράσης· αντιμετωπίζεται πάντα αναφορικά και με μέτρο σύγκρισης το *πρότυπο* της δράσης, εφ' όσον σε υπαρκτικό επίπεδο *ταυτίζεται* με τη λειτουργική δραστηριότητα στην οποία έχει ταχθεί, και σε πραγματικό επίπεδο τοποθετείται ενώπιον της τετελεσμένης πράξης, την οποία κατέχει σαν αντικείμενο, σαν πράγμα, σαν δεδομένο. Θα τολμούσαμε να πούμε σχηματικά ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν γνωρίσει πολύ καλά την πράξη, ότι είχαν σκεφτεί, ιδιαίτερα θεολογικά, γύρω απ' τις μορφές της, τις ιδιαιτερότητές της, τα ποικίλα καθεστώτα που την διέπουν (ένα πάνθεον αποτελεί ένα σύστημα ταξινόμησης εξουσιών, τύπων δραστηριότητας), αλλά ότι δεν είχαν γνωρίσει τον *φορέα* της πράξης με την έννοια που αποδίδουμε σήμερα σ' αυτό τον όρο... *Η δραστηριότητα, από λειτουργική (fonctionnel) άποψη, είναι ανώτερη απ' τον φορέα της, προηγείται σε σχέση μ' αυτόν... Η πράξη, απ' την σκοπιά της υλοποίησής της, δεν βρίσκεται ούτε στο εσωτερικό του φορέα ούτε ο φορέας είναι παρών μέσα στην πράξη του... Η πράξη βρίσκεται μέσα στο πραγματοποιημένο αντικείμενο, στο έργο που παρήχθη... Το ιδεώδες της πράξης για τους αρχαίους Έλληνες είναι να επιτευχθεί μια πλήρης σύμπτωση του φορέα και της πράξης του, να ταυτισθούν ο φορέας και η πράξη σ'*

ένα καθαρό παρόν, καταργώντας κάθε χρονική απόσταση, κάθε διαχωρισμό ανάμεσά τους» (394)^{96, 97}.

6. Φορέας κοινωνικής δράσης και παραβατικότητα

Με την ολοκλήρωση της διαπραγμάτευσης της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης τόσο στο πλαίσιο μιας διεπιστημονικής προσέγγισης όσο και σε επιμέρους τομείς της εγκληματολογικής έρευνας, επιχειρείται, στο τελευταίο μέρος του βιβλίου, μια συνολική αποτίμηση των διαβημάτων που έγιναν σε σχέση με την αρχική πρόθεση των οργανωτών για την παραδειγματική ανασυγκρότηση της επιστήμης της εγκληματολογίας. Συναντάμε εδώ, αφ' ενός μεν μια γενική διερώτηση πάνω στη δυνατότητα της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης να αποτελέσει το σημείο «συνάντησης» των επιστημών που εμπίπτουν στο ερευνητικό πεδίο της εγκληματολογίας (C. Faugeron)⁹⁸, και αφ' ετέρου τις προοπτικές που ανοίγει η πιθανή αναγνώριση αυτής της έννοιας ως καινούριου επιστημολογικού παραδείγματος στην εγκληματολογία (Ch. Debuyst)⁹⁹.

α. Το ατομικό και το κοινωνικό

Η C. Faugeron επισημαίνει κατ' αρχήν ότι η ιδέα του φορέα κοινωνικής δράσης εμφανίζεται ασύμμετρη μέσα στις προβληματικές διαφόρων επιστημών, με την έννοια ότι αποτελείται από δύο όρους, καθένας απ' τους οποίους παραπέμπει στις διαφορετικές σημασίες που προσλαμβάνει το «ατομικό» και το «κοινωνικό» στη μεθοδολογία κάθε επιστήμης: για τη νευροβιολογία και την ψυχολογία π.χ. η έννοια του φορέα δράσης τοποθετείται κατ' εξοχήν στο ατομικό επίπεδο ενώ η έννοια του κοινωνικού περιορίζεται στο άμεσο περιβάλλον του ως ανεξάρτητη μεταβλητή (ενδιαφέρει δηλ. να εξηγηθούν οι ψυχικές δομές, οι συμπεριφορές ή οι αναπαραστάσεις του δρώντος υποκειμένου μέσω των σχέσεων που συνάπτει με τον κοινωνικό του περίγυρο)· για την κοινωνιολογία αντίθετα, όπου το κοινωνικό αποτελεί το κύριο αντικείμενο έρευνας (εξαρτημένη μεταβλητή), η έννοια του φορέα δράσης δεν υπεισέρχεται στην ανάλυση παρά μόνο αν αναφέρεται σε συλλογικά μεγέθη.

Διερωτάται επομένως κατά πόσον «αυτή η επινόηση, αυτή η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης μπορεί να επιτρέψει στις

διαφορετικές επιστήμες που βρίσκονται μέσα στο εγκληματολογικό πεδίο να συνάψουν ένα πεδίο επικοινωνίας, όπου οι λέξεις θα είχαν παραπλήσιες σημασίες ή τουλάχιστον θα εναρμόνιζαν μεταξύ τους τις προβληματικές που εγκαλούν» (452).

Ξεκινώντας λοιπόν ν' απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα, προτείνει την κατασκευή μιας τυπολογίας των διαφόρων εκδοχών της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης που παρουσιάστηκαν στη διάρκεια του Colloque, έχοντας αποκλείσει ωστόσο εκείνες που δεν προσφέρονται για ερευνητική εργασία στον εμπειρικό χώρο· συγκροτεί έτσι «ένα εργαλείο που μπορεί να μας επιτρέψει να σκεφτούμε τρόπους με τους οποίους η σύμβαση του φορέα κοινωνικής δράσης έχει την δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί σε εμπειρικά διαθήματα» (452).

Η τυπολογία αυτή οργανώνεται κατά ενότητες ανάλυσης και τρόπους ανάλυσης:

– «η ενότητα ανάλυσης εκτείνεται απ' το άτομο, σ' ότι πιο προσωπικό διαθέτει (τις δομές του εγκεφάλου του, το ασυνείδητό του...), μέχρι τον συλλογικό φορέα, σύμφωνα με ένα λίγο-πολύ ευρύ και επακριβή προσδιορισμό (μια ομάδα συντρόφων, ένα επάγγελμα, ένα θεσμικό ρόλο, μια κατηγορία που ορίζεται από τα κοινωνικά της χαρακτηριστικά κ.λπ.)» (453)·

– «ο τόπος ανάλυσης μπορεί να είναι είτε το ίδιο πρόσωπο ή ακόμα στις σχέσεις του με άλλα άτομα, τους συντρόφους του, άλλους κοινωνικά τοποθετημένους εταίρους ή ακόμα και με το συλλογικό. Μπορεί να είναι το συλλογικό καθ' εαυτό ή στη σχέση του με άλλα. Μπορεί τέλος να είναι και το θεσμικό σύνολο μέσα στο οποίο διακανονίζονται οι σχέσεις ατόμων και συλλογικών μεγεθών» (453).

Κάθε όψη φορέα κοινωνικής δράσης που προβάλλει μέσα απ' αυτή την τυπολογία εξετάζεται απ' την C. Faugeron σε σχέση με το ερώτημα: «μπορούμε ή όχι να μιλήσουμε για φορέα, σε ποιο βαθμό αυτός ο φορέας είναι κοινωνικός, ποια είναι η φύση της σχέσης του με την παραβατικότητα;» (453).

– Η πρώτη τυπική περίπτωση είναι εκείνη όπου ενότητα και τόπος ανάλυσης είναι το άτομο: «για να μπορέσει όμως να αποδώσει κανείς στο φορέα τον προσδιορισμό του «κοινωνικού» θα πρέπει a minima η κοινωνική του κατάσταση να χρησιμεύει στον προσδιορισμό της θέσης του ως φορέα και να μην παίζει ένα ρόλο καθαρά συγκυριακό, που θα σήμαινε δηλ. ότι η προβληματική θα ήταν η

ίδια, είτε τα χαρακτηριστικά αυτής της κοινωνικής κατάστασης είναι παρόντα είτε όχι» (453).

Σ' αυτόν τον τύπο κοινωνικού φορέα η C. Faugeron διακρίνει δύο κατηγορίες:

– στην πρώτη, ο φορέας είναι ελάχιστα ή καθόλου «κοινωνικός» και κατά συνέπεια δεν μπορεί να θεμελιώσει ένα εγκλήμα εγκληματολογικού τύπου, εφ' όσον η σχέση του με τους ποινικούς θεσμούς είναι καθαρά συγκυριακή, και στη συγκρότησή του σε αντικείμενο έρευνας δεν υπεισέρχεται σαν ανεξάρτητη μεταβλητή η ειδική σημασία της ποινικής επέμβασης. Εδώ εντάσσει η C. Faugeron τις περιπτώσεις εφαρμογής της ψυχαναλυτικής θεωρίας στη μελέτη των παραβατών ή στην προβληματική της παραβατικότητας (transgression), όπου και στις δύο μπορεί να έχουμε ενδεχομένως «πέραςμα στην πράξη» χωρίς όμως ποινικές συνέπειες που να τροποποιούν τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής κατάστασης του υποκειμένου (όπως θα ήταν π.χ. η δίωξή του, η προσωρινή κράτησή του...).

– στη δεύτερη κατηγορία, η σχέση του φορέα με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης είναι απόλυτα προσδιοριστική της κατάστασής του αλλά το πρόβλημα τίθεται αναφορικά με τις δυνατότητες δράσης που διαθέτει. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί εδώ το άτομο ως «υποκείμενο δικαίου» στο πλαίσιο της ποινικής δίκης: «δεν μπορεί να θεωρηθεί δράστης (acteur) παρά μόνο εάν επιδοθεί σε μια ερμηνεία του ρόλου του και δεν αρκασθεί απλώς να τον "υποδυθεί" σ' ένα έργο που ο συγγραφέας βρίσκεται προφανώς αλλού. Η νομική ανάγνωση του ρόλου δεν αφήνει παρά περιορισμένα και προδιαγεγραμμένα περιθώρια δράσης. Αυτή η εκδοχή του υποκειμένου ως φορέα δράσης δεν μπορεί να εισχωρήσει σε μια εγκληματολογική ανάλυση παρά μόνο εάν απομακρυνθεί απ' το καθαρά νομικό πεδίο, όταν δηλ. ο κανόνας δικαίου και οι νομικές σχέσεις αποτελέσουν τις παραμέτρους και όχι το κύριο βάρος της εξήγησης» (454).

– στη δεύτερη εικόνα της τυπολογίας η ενότητα παρατήρησης παραμένει πάντα το άτομο αλλά ο τόπος ανάλυσης συγκροτείται από το δίκτυο των σχέσεων που συνάπτει: «Αλλά κι εδώ επίσης - επισημαίνει η C. Faugeron - το ζήτημα της παραβατικότητας δεν αποτελεί συχνά συστατικό στοιχείο της ανάλυσης· το άτομο ως ενότητα της ανάλυσης δεν προσδιορίζεται εκ των προτέρων από κάποια εγκληματική δραστηριότητα, αλλά από την ένταξή του σε

μία ομάδα με εμπειρικά διαπιστωμένα χαρακτηριστικά: μη προνομιά κατάσταση, κατηγορία ηλικίας, θέση μέσα στους θεσμούς, στράτευση... ή ακόμα από τον συνδυασμό περισσότερων απ' αυτά τα κριτήρια (μαθητές, περιθωριακοί νέοι)» (455)⁽¹⁰⁰⁾.

– στην τρίτη εικόνα της τυπολογίας, ενότητα και τόπος ανάλυσης συγκροτούνται απ' το *συλλογικό*, που χαρακτηρίζεται γενικά απ' την στάση του ατόμου σε σχέση με τους κανόνες του ποινικού παιχνιδιού. Εδώ ωστόσο επισημαίνεται απ' την C. Faugeron η δυσκολία κατασκευής ενός παραδείγματος συλλογικής δράσης μέσα στο οποίο θα αναγνωρίζονται οι *συλλογικές στρατηγικές* για τις οποίες τα άτομα θα δέχονταν να υποτάξουν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους. Διαπιστώνει μία τάση κατάχρησης των εννοιών «φορέας κοινωνικής δράσης», «στρατηγική», «στόχος», στην κοινωνιολογία, που οδηγεί συχνά είτε σε μία λειτουργιστική αναγωγή (*réduction fonctionnaliste*) του συλλογικού στο ρόλο που παίζει μέσα στις διαδικασίες πρωτογενούς και δευτερογενούς ποινικοποίησης είτε σε μία σύγχυση ανάμεσα στην «κατηγορία» και τον «συλλογικό φορέα». Υπενθυμίζει την παρατήρηση του R. Boudon ότι οι ατομικές στρατηγικές δεν συνιστούν πάντα συλλογικές στρατηγικές, ακόμα κι όταν η σύνθεσή τους έχει σημαντικά κοινωνικά αποτελέσματα, μια και, όπως τονίζει, «τις περισσότερες φορές οι συλλογικότητες και οι ομάδες δεν υπάγονται σε μια προβληματική με όρους φορέα κοινωνικής δράσης, εκτός κι αν τα μέλη τους οργανώνονται αποβλέποντας στη συλλογική δράση με στόχο κάποια συμβολική, καταστατική ή υλική αλλαγή και αναζητούν την τροποποίηση της σχέσης τους με τους κανόνες του παιχνιδιού» (455).

Σ' αυτή την τυπική κατηγορία η C. Faugeron διακρίνει την περίπτωση όπου τόπος ανάλυσης δεν είναι πλέον το *συλλογικό* αλλά η *τοπική συλλογικότητα* (*collectivité locale*). Πρόκειται για μία διεύρυνση της προβληματικής του φορέα κοινωνικής δράσης προς «μη ποινικούς φορείς, που, σε τελευταία ανάλυση, δεν τους αφορά το ποινικό σύστημα» (456). Πρόκειται για ένα ζήτημα που θέτουν κυρίως οι πολιτικές πρόληψης της εγκληματικότητας, προκαλώντας αναπόφευκτα την μετατόπιση των ορίων της εγκληματολογικής έρευνας: «όσο περισσότερο ανοιχτά και αλληλένδετα είναι τα προγράμματα, τόσο πιο ασαφείς είναι οι δείκτες αξιολόγησης των πολιτικών αυτών, αν λάβουμε υπ' όψη μας τόσο την πολλαπλότητα των ενεργειών που αναλαμβάνονται στο τοπικό επίπεδο όσο και την συχνή σύγχυση που γίνεται ανάμεσα σε

δείκτες προϊόντων (*indicateurs de produits*) και δείκτες αποτελεσμάτων (*indicateurs de résultats*)» (456).

Οι παρατηρήσεις αυτές της C. Faugeron σχετικά με τις «τοπικές συλλογικότητες» μπορούν να συνδυαστούν με κάποιες αντίστοιχες του R. Castel πάνω στην έννοια του «τοπικού», που παρουσίασε στην ανακοίνωσή του ο G. Houchon: «[Η] αλληλοδρασιακή προσέγγιση μας ωθεί να τοποθετήσουμε τις αναλύσεις μας μέσα σε συγκεκριμένες καταστάσεις («mettre en situation»), να τις «εντοπίσουμε» («localiser»). Μέσα απ' το τοπικό όμως ενδιαφέρει να αποσπάσουμε το πολλαπλό («plural»)». (297). Όπως επισημαίνει σχετικά με την προβληματική του «τοπικού», στο πλαίσιο της οποίας προτείνεται να τεθεί η εγκληματοπροληπτική πρακτική, «αυτή... εγγράφεται σε μία γενικότερη τροποποίηση των κοινωνικών παρεμβάσεων. Αυτό που ονομάζουμε στη Γαλλία «προτρεπτικές πολιτικές» («politiques incitatives») ή «εγκάρσιες πολιτικές» («politiques transversales»), εμφανίζονται ως συνέπειες της αποκέντρωσης και επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στους τρόπους εμπλοκής του Κράτους - ένα πέρασμα από μία διακυβέρνηση (*gouvernementalité*) συγχρόνως επικεντρωμένη (*centralisée*) και ιεραρχημένη, σ' αυτό που ο Jacques Donzelot αποκαλεί «Κράτος *animateur*», που η επέμβασή του αποβλέπει στην ενδυνάμωση της δράσης των τοπικών φορέων, την ενθάρυνση των πρωτοβουλιών, και την κινητοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων τοπικών εταιρών» (297).

Τι μπορεί να σημαίνει όμως αυτή η «μετατόπιση» προς το «τοπικό» σε σχέση με την κρατική δομή εξουσίας;

Ο R. Castel παραθέτει βέβαια την ερμηνεία του J. Donzelot, που αποδίδει αυτή τη μετατόπιση στην εμφάνιση ενός «καινούργιου δημόσιου πνεύματος» («un nouvel esprit public»), δηλ. σαν «αναγέννηση μιας τοπικής δημοκρατίας, όπου η συναίνεση δημιουργείται με την διαπραγμάτευση, την αντιπαράθεση, την εταιρικότητα (*partenariat*)» (298). Ο ίδιος ωστόσο επισημαίνει την συγκρότηση «καινούριων φεουδαρχιών», ενός καινούριου πελατειακού συστήματος, που ενισχύει την εξουσία των τοπικών ιθυνόντων χωρίς βέβαια αυτό να αποκλείει κάποια «αρχή συγκεντρωτισμού» («principe de centralité»), με ότι μπορεί να συνεπάγεται από πλευράς κινδύνων γραφειοκρατικοποίησης και άκαμπτης ιεράρχησης (298).

Το ζήτημα που τίθεται πλέον είναι εάν «μπορεί να έχει κάποια σημασία η έννοια της παροχής δημόσιας υπηρεσίας (*service*)

public) χωρίς να παραπέμπει σε κάποια αντίστοιχη του Κράτους» (R. Castel, 298), ή, γενικότερα, εάν «η κρίση των ντετερμινιστικών, λειτουργιστικών ή δομιστικών μοντέλων θα μας οδηγούσε να σβήσουμε τις συνέπειες του θάρους των δομών» (C. Faugeron, 456). Οι μακροκοινωνικοί προσδιορισμοί βρίσκονται σε *ασυμμετρία* με την αμεσότητα των καταστάσεων μέσα στις οποίες αναπτύσσονται οι κοινωνικοί φορείς την δράση τους, «οι κοινωνικές σχέσεις έχουν ιδεολογικές, οικονομικές και πολιτικές συνιστώσες που προέρχονται από διαφορετικά γενεαλογικά στρώματα» (456), απαιτείται επομένως ο *συνυπολογισμός* όλων αυτών των ασύμπτωτων μεγεθών, ώστε να αναδειχθεί η συνθετότητα των αλληλοδράσεων ανάμεσα σε «φορείς» και «περιβάλλον», και να αποβεί ερευνητικά πρόσφορη η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης.

Αυτή η προϋπόθεση ωστόσο, όσο αναγκαία κι αν είναι για την συνάντηση στο πεδίο της εγκληματολογικής έρευνας επιστημών που χρησιμοποιούν διαφορετικές ενότητες και τόπους ανάλυσης, δεν αρκεί, κατά την C. Faugeron, για να άρει τις διαφορές σχετικά με την συγκρότηση του αντικειμένου της εγκληματολογίας ανάμεσα σ' αυτούς για τους οποίους η εγκληματικότητα αποτελεί μία συμπεριφορική κατηγορία και εκείνους που την θεωρούν σαν κοινωνική κατασκευή των νόμων και των ποινικών θεσμών: «Αυτό βέβαια - σημειώνει - δεν μας κάνει να αρνηθούμε την σπουδαιότητα της μελέτης των συμπεριφορών και των αναπαραστάσεων των ατόμων και ομάδων που παρεκκλίνουν, οι οποίες έχουν συνεισφέρει πολλά στην γνώση των διαδικασιών περιθωριοποίησης, αλλά μας οδηγεί στο να *πάψουμε να θεωρούμε ότι το χαρακτηριστικό της εγκληματικότητας πηγάζει από μία αποκλίνουσα συμπεριφορά και υπάγεται στα ίδια εργαλεία ανάλυσης μ' εκείνη... σα να ήσαν όλοι οι κανόνες (normes) της ίδιας φύσεως, και σα να είχαν όλες οι παραβάσεις την ίδια ατομική ή κοινωνική σημασία*» (458).

Εδώ όμως θίγουμε το ίδιο το επιστημολογικό status της εγκληματολογίας, τη νομιμοποίηση δηλ. ενός «παραδείγματος» μέσω της ομόφωνης αποδοχής του από την επιστημονική κοινότητα (T.S. Kuhn). Για την C. Faugeron ωστόσο δεν ανήκει σ' αυτή την περίπτωση η εγκληματολογία, η οποία εμφανίζεται μάλλον «σαν πεδίο έρευνας συγκροτημένο γύρω από ένα θεσμικό ορισμό (του εγκλήματος), παρά σαν επιστήμη» (458). Αν ωστόσο θεωρήσουμε την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης σαν μία πρόταση για την αντικατάσταση των υφισταμένων παραδειγμάτων, τότε

ενδιαφέρει να εξετάσουμε τις *αντιστάσεις* που προβάλλονται σ' αυτή την περίπτωση αλλαγής προοπτικών και λογικής του πεδίου.

6. Η ανάδειξη ενός καινούριου «παραδείγματος»

Το ζήτημα αυτό εξετάζει ο Ch. Debuyt στις τελικές επισημάνσεις που παρουσίασε στην καταληκτική συνεδρία της ολομέλειας του Colloque.

Συμφωνώντας με την C. Faugeron ως προς την αδυναμία διαπίστωσης μιας ενιαίας ερευνητικής παράδοσης στο χώρο της εγκληματολογίας - που θα την τοποθετούσε, από πλευράς ανακαλύψεων, θεωρητικής συγκρότησης και εφαρμογών, στην κατηγορία των επιστημών που αναπτύσσονται μέσα από την επεξεργασία «παραδειγμάτων»⁽¹⁰¹⁾ - και, κατά συνέπεια, ως προς τη νομιμότητα της χρησιμοποίησης αυτής της έννοιας του «παραδείγματος» προκειμένου για την εγκληματολογία, διατηρεί ωστόσο την αναφορά σ' αυτήν για τρεις λόγους:

– διαπιστώνει κατ' αρχήν την ύπαρξη τομέων της εγκληματολογίας όπου «η επιστημονική ενασχόληση φαίνεται να οργάνωσε κάποιο πεδίο με αρκετά επακριβή τρόπο, ώστε να μπορεί να υπάρχει ταυτόχρονα μεθοδολογικός προβληματισμός, θεωρητικοποίηση και βούληση εφαρμογής» (462).

– λόγω των διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στις θετικές και τις θεωρητικές επιστήμες όσον αφορά τις αντιστάσεις που προβάλλονται κατά την διαδικασία αλλαγής παραδείγματος καθώς επίσης και στα αξιολογικά κριτήρια που εφαρμόζονται για την εμπέδωση ενός καινούριου παραδείγματος.

– τη χρησιμοποίηση της έννοιας του παραδείγματος από ένα φιλόσοφο του δικαίου, τον Chr. Attias⁽¹⁰²⁾, που αναφέρεται σε «παραδειγματικές εγκληματολογικές» («*criminologies paradigmatiques*») εννοώντας έτσι τις «εγκληματολογίες για τις οποίες η έννοια της παράβασης, θεωρούμενης σαν κοινωνικά και ηθικά καταδικαστέας συμπεριφοράς, δεν αντιπροσωπεύει την «πραγματικότητα» απ' την οποία θα δημιουργούσε το αντικείμενο της έρευνάς της, αλλά ένα παράδειγμα ανάμεσα στα άλλα, δηλ. μία οπτική γωνία συνδεδεμένη με μία ιδιαίτερη στιγμή ανάπτυξης της επιστήμης, που θα μπορούσε θέβαια να είναι και διαφορετική». (463). Αυτή η διαπίστωση του Chr. Attias φαίνεται ιδιαίτερα σημαντικά στον Ch. Debuyt, γιατί δείχνει πως «μία αλλαγή παραδείγματος δεν είναι αποτέλεσμα της διάθεσης ή της αυθαιρεσίας

κανενός· επιπλέον, μία τέτοια αλλαγή, ιδιαίτερα μάλιστα στην εγκληματολογία, απαιτεί προϋποθέσεις που δεν συντρέχουν εύκολα, γεγονός που αποδεικνύει πως δεν πρόκειται για μία τυχαία περίπτωση». (463-464). Στρέφεται έτσι στην εξέταση αυτής της διαδικασίας μετάβασης.

Η αλλαγή παραδείγματος προϋποθέτει πάντα μία συνειδητοποίηση των κενών και των δυσκολιών που αναφέρονται σ' ένα επιστημονικό σύστημα και υπονομεύουν αυτό που ο T. Kuhh αποκαλεί «επαγγελματική ασφάλεια των επιστημόνων». Η πρόταση του Colloque για την εισαγωγή της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης στην προβληματική της εγκληματολογικής έρευνας σκόπευε ακριβώς να υπερβεί το περιορισμένο πεδίο της παραβατικής συμπεριφοράς και της εξήγησής της, όπου κινούνταν οι μέχρι τώρα «παραδειγματικές αλλαγές» της εγκληματολογίας (για παράδειγμα η θετικιστική ερμηνεία της εγκληματικής συμπεριφοράς που αντικατέστησε την κλασική). Προσκρούει ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Ch. Debuyt, σε δυσκολίες ποικίλης τάξεως, που έχουν όμως ένα κοινό υπόβαθρο: «το γεγονός ότι αυτή η συμπεριφορά δεν μπορεί να μελετηθεί έξω από το πλαίσιο του νόμου και της εφαρμογής του, που δεν μπορούν να θεωρηθούν σαν αφηρημένες και απρόσωπες ουσίες, αλλά αντίθετα εισάγουν στο παιχνίδι φορείς ιδιαίτερων αξιών, με δικούς τους στόχους και συμφέροντα, πάνω στα οποία δεν διαφαίνεται πάντα κάποια πιθανότητα συναίνεσης» (465).

«Αν επομένως η χρησιμοποίηση της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης συνιστά πρόοδο, κατά την έννοια ότι καθιστά συνθετότερο τον κώδικα ανάγνωσης του πραγματικού και περισσότερο δεκτικό στο να λαμβάνει υπ' όψη του την πολλαπλότητα των σχετικών στοιχείων, αυτό ωστόσο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η μεγαλύτερη συνθετότητα είναι αυτόχρονα *χρήσιμη* (utile) για την καλύτερη επίλυση των προβλημάτων που θέτει η διαχείριση της παραβατικότητας» (465). Εδώ βέβαια ο Ch. Debuyt αναφέρεται στον ιδεολογικό ρόλο εκείνων των ερμηνειών της παραβατικότητας οι οποίες περιορίζονται σε προσωποκεντρικές θεωρήσεις του φαινομένου αποκρύπτοντας άλλα ζητήματα (όπως π.χ. την προβληματοποίηση του νόμου) και διευκολύνοντας έτσι την εμπέδωση της νομιμοποίησης των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου: «για να είναι μία διαχείριση σύμφωνη με τις απαιτήσεις αυτού που θα ονομάζαμε κοινωνικό έλεγχο, χρειάζεται αναγκαστικά κάποιο είδος *τύφλωσης*». (465-466).

Ακολουθώντας την ανάλυση του T. Kuhn, ο Ch. Debuyss εντοπίζει δύο κυρίως σημεία που πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπ' όψη σ' ένα εγχείρημα παραδειγματικής αντικατάστασης, τα οποία αποδεικνύουν ότι αυτή η διαδικασία δεν υπάγεται στην κατηγορία του αυθαίρετου ή του τυχαίου:

– την *ανάγκη επαλήθευσης* της επιχειρησιακής αξίας του καινούριου παραδείγματος για την επίλυση σημαντικών προβλημάτων, που παρέμεναν άλυτα στο πλαίσιο προγενεστέρων παραδειγμάτων, αλλά ταυτόχρονα και την *ανάγκη διατήρησης των κεκτημένων δυνατοτήτων της εν λόγω επιστήμης*:

– την *ετερογενή σύνθεση της επιστημονικής κοινότητας* στις θεωρητικές επιστήμες, και ιδιαίτερα στην εγκληματολογία, δεδομένου ότι «αυτή η επιστήμη, με το να ασχολείται με την παραβατικότητα και την κοινωνική αντίδραση, προσεγγίζει φαινόμενα που δεν αφορούν μόνο τους ερευνητές αλλά και πολυάριθμες επαγγελματικές ομάδες. Αφορούν ακόμη αυτό που αποκαλούμε κοινή γνώμη. Βρίσκονται έτσι αντιμέτωπες πολλαπλές οπτικές, που προέρχονται από ποικίλες ομάδες: δικαστές, διοικητικούς, ψυχολόγους και ψυχιάτρους, εκπαιδευτές, ερευνητές και πρακτικούς, και άλλους επίσης, με διαφορετική κατάρτιση και εξίσου διαφορετικούς στόχους, που δυσχεραίνουν τη συγκρότηση μιάς κοινής γλώσσας» (467).

Το ζήτημα ωστόσο της διαμόρφωσης μιάς κοινής γλώσσας στο πεδίο έρευνας και πρακτικής της εγκληματολογίας απαιτεί να λάβουμε υπ' όψη μας τις *αντιστάσεις* που προβάλλονται στην εισαγωγή μιάς καινούριας σύμβασης, όπως ο φορέας κοινωνικής δράσης, που οφείλονται κυρίως στις αλλαγές που επιφέρει. Δημιουργείται έτσι ένα πλέγμα δυσκολιών αλλά και θετικών συνεισφορών κατά την αφομοίωση αυτής της έννοιας από το υφιστάμενο επιστημολογικό καθεστώς της εγκληματολογίας: ο Ch. Debuyss διακρίνει τις εξής τρεις:

1) «δυσκολίες και συνεισφορές της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης ως *νομικής σύμβασης*, απ' την οποία πηγάζουν νομικές συνέπειες που ο υπολογισμός τους αποτελεί την καθημερινή εργασία του εφαρμοστή του νόμου»:

2) «δυσκολίες και συνεισφορές στο επίπεδο του *κώδικα ανάλυσης της εγκληματικής πραγματικότητας* και των διαφόρων τρόπων πρόσληψής της»:

3) «δυσκολίες και συνεισφορές από την *θεώρηση* αυτής της έννοιας ως *ουτοπίας*, με το νόημα που δίνουν σ' αυτό τον όρο οι

Κ. Mannheim και E. Bloch⁽¹⁰⁹⁾ (468), «δηλ. σαν κατευθυντήριας υπόθεσης που θέλει κάποιος να μεταγράψει μέσα στο πραγματικό. Δεν αντιπροσωπεύει επομένως μία απλή μυθική ή απατηλή αναφορά, όπως θα ήθελε η κοινή αντίληψη περί ουτοπίας, που η σημασία της θα ήταν να καθησυχάζει εκείνους που βρίσκονται αντιμέτωποι με μία δυσάρεστη κατάσταση ή που την βιώνουν σαν τέτοια, αλλά ωστόσο την αποδέχονται (γεγονός που, κατά τον Mannheim, θα μας έριχνε στην ιδεολογία). Σύμφωνα με τον άγγλο φιλόσοφο, ένα πνεύμα δεν βρίσκεται σε κατάσταση ουτοπίας παρά μόνο εάν τελεί σε *ασυμφωνία* με την κατάσταση του πραγματικού μέσα στην οποία αναπτύσσεται, αν επιδιώκει να την τροποποιήσει και να πραγματοποιήσει συγκεκριμένα αυτή την ουτοπία, έστω και σχετικά. Μ' άλλα λόγια, η ουτοπία ορίζεται σαν *πορεία μεταμόρφωσης*. Αυτή επομένως η προσπάθεια κοινωνικής πραγμάτωσης είναι εκείνη που διαφοροποιεί την ουτοπία απ' την ιδεολογία, διατρέχοντας ωστόσο τον κίνδυνο να περιπέσει μέσα στην ιδεολογία και να αποκτήσει σ' αυτή την περίπτωση την σημασία που της αποδίδει η κοινή αντίληψη: του *απραγματοποιήτου* (24)».

Αυτό που κατά τον Ch. Debuyssé παρουσιάζει ενδιαφέρον να δούμε είναι οι συγκεκριμένες σημασίες που προσλαμβάνει η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης σε κάθε ένα από αυτά τα τρία επίπεδα, μέσα από την διαπραγματεύσή της κατά την διάρκεια του Colloque: (όπως εξάλλου και οι σημασιολογικές διολισθήσεις της). «Μιά κεντρική δυσκολία βρίσκεται στο γεγονός ότι η έννοια του φορέα δεν είναι ουδέτερη. Λόγω του ότι η εγκληματολογία και το ποινικό δίκαιο - είτε θέλουμε είτε όχι - μας παραπέμπουν σε ανθρώπινες δραστηριότητες που εγκυλούν πρωταγωνιστές από διαφορετικά επίπεδα, φαίνεται απαραίτητο να λάμβάνουμε κάθε φορά υπ' όψη μας τους ορισμούς που αποδίδει αυτή η έννοια σε καθ' ένα απ' τους πρωταγωνιστές, είτε είναι πραγματικοί είτε ενδεχόμενοι είτε αποτελούν τα αντικείμενα μιας θεωρητικής κατασκευής (469)... Μ' άλλα λόγια, ο φορέας κοινωνικής δράσης δεν είναι μόνο κάποιος παίχτης που διαθέτει ένα περιθώριο ελιγμών μέσα στο εσωτερικό των κανόνων. Είναι εξίσου και κάποιος που ξέρει πως αυτό το περιθώριο τοποθετείται μέσα σε ένα πλαίσιο που ανταποκρίνεται (ή όχι) στις απαιτήσεις που τίθενται όταν ορίζει κανείς τους άλλους (τον κατηγορούμενο, το θύμα) σαν φορείς κοινωνικής δράσης. Αυτή η έννοια δεν είναι μόνο περιγραφική μιάς δραστηριότητας... είναι επίσης μία έννοια που καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο συνάπτεται - που *θεσπίζεται* (se norme),

θα μπορούσαμε να πούμε - μιά διαπλοκή σχέσεων στο εσωτερικό του κοινωνικού παιχνιδιού» (470-471).

Γ. ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ: Ο ΦΟΡΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ, ΜΙΑ «ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ» ΕΝΝΟΙΑ;

Συγκεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι αναπτύξεις που παρακολουθήσαμε γύρω απ' την έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης τοποθετούνται πάνω σε τρεις κύριους άξονες προβληματισμού:

α. τη μετατόπιση του αντικειμένου της εγκληματολογικής έρευνας από την μονόπλευρη αναφορά στην προσωπικότητα του εγκληματία ή τους μηχανισμούς κοινωνικής αντίδρασης προς μιά συνθετότερη θεώρηση των διαδικασιών δημιουργίας του νόμου, εφαρμογής του νόμου και εγκληματογένεσης, καθώς και των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων·

β. τη συγκρότηση της ιδέας του φορέα κοινωνικής δράσης σε ένα επιχειρησιακά πρόσφορο εργαλείο για την διεξαγωγή της θεμελιώδους έρευνας της εγκληματολογίας (δηλ. τη στρατηγική κατασκευής επιστημονικών αντικειμένων)·

γ. τη διαμόρφωση μιας αρχής κοινωνικής λειτουργίας της εγκληματολογίας, που θα διέπεται απ' την ουτοπική πρόσληψη της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης («σαν εξάσκηση πίεσης στην πραγματικότητα, ώστε η προτεινόμενη προοπτική να την μεταμορφώσει και να της επιβάλλει κάποιο «τρόπο λειτουργίας»⁽¹⁰⁴⁾).

Επιδιώχθηκε έτσι η υπέρβαση των ετεροβαρών βουλευσιολογικών και ντετερμινιστικών πλαισίων ανάλυσης και ερμηνείας, με τη προνομιακή ανάδειξη ενός αλληλοδρασιακού σχήματος «άτομο - κατάσταση», το οποίο θεωρήθηκε ότι μπορεί να αποβεί προσφορότερη ενότητα ανάλυσης για την εγκληματολογική έρευνα, και να την οδηγήσει σε περισσότερο ολοκληρωμένες (integrated) θεωρήσεις των αντικειμένων της.

Στο βαθμό που η παραπάνω περιγραφή αποδίδει πιστά τις στοχεύσεις του Colloque της Louvain, νομίζω ότι μπορούμε να εξετάσουμε με συντομία την εμβέλεια του προτεινόμενου παραδείγματος, ώστε να αποφανθούμε για τη διατεινόμενη νεωτερικότητά του.

Θεωρώ ότι το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται εδώ αφορά κυρίως τις σχέσεις που διατηρεί η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης

με τα δόγματα της βουλευσιαρχίας και του ντετερμινισμού, και ειδικότερα με τις συγκεκριμένες θεωρητικές τους εκφράσεις στο ποινικό πεδίο: τις αρχές της υπαιτιότητας και της επικινδυνότητας. Αν μάλιστα θελήσουμε να διευρύνουμε αυτό το ερώτημα λαμβάνοντας υπ' όψη τον γενικότερο προβληματισμό γύρω απ' τον «ανθρωπολογισμό» της γνώσης («ψυχολογισμός», «κοινωνιολογισμός») – που ο Μ. Foucault αποδίδει κυρίως στην «περιπλοκότητα της επιστημολογικής διαμόρφωσης όπου βρίσκονται τοποθετημένες» οι «επιστήμες του ανθρώπου»⁽¹⁰⁵⁾ – μπορούμε, πιστεύω, να αναρωτηθούμε επίσης κατά πόσον η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης – έτσι όπως αναπτύχθηκε στο Colloque της Lounain, αποβλέπει τελικά στην επανασυγκρότηση μιάς νέας αντίληψης για τον «άνθρωπο», ή μήπως αποδέχεται το «στοίχημα»⁽¹⁰⁶⁾ της εξαφάνισής του, «όπως στο ακροθαλάσσι ένα πρόσωπο από άμμο»⁽¹⁰⁷⁾;

Είναι γνωστή η «γενεαλογία» της βουλευσιαρχίας και του ντετερμινισμού: η πρώτη ανατρέχει στον κλασσικό τύπο γνώσης, όπου το «σκέπτομαι» («cogito») και το «υπάρχω» του στοχαστή συνδέονταν μεταξύ τους, κατά τρόπον ώστε η εμπειρία να αναπαρίσταται με απόλυτη προφάνεια μέσα στη σκέψη, και η δυνατότητα της γνώσης να θεμελιώνεται στην ανάλυση αυτής της παράστασης. Κυριότερη συνέπεια αυτού του δεσμού ανάμεσα στην «παράσταση» και το «είναι» αποτελεί, κατά τον Μ. Foucault, η αδυναμία «να τεθεί η ανθρώπινη ύπαρξη υπό συζήτηση σαν κάτι ξεχωριστό», ώστε να θεμελιωθεί φιλοσοφικά η δυνατότητα της γνώσης «στην ανάλυση αυτού του τρόπου ύπαρξης, και όχι πλέον στην ανάλυση της παράστασης»¹⁰⁸. Αντίθετα, το πέρασμα στη μοντέρνα εποχή ολοκληρώνεται «όταν οι λέξεις έπαψαν να διασταυρώνονται με τις παραστάσεις και να διατετραγωνίζουν αυθόρμητα τη γνώση των πραγμάτων»⁽¹⁰⁹⁾, γεγονός που επέτρεψε την απόκτηση «επιστημονικής συνείδησης του ανθρώπου ως τέτοιου» και την εμφάνιση των «επιστημών του ανθρώπου». Αναγνωρίζεται έτσι ο άνθρωπος στη θετικότητα του και προσφέρεται στην επιστημονική ανάλυση σαν ένα ον που ζει, εργάζεται και μιλάει αναπτύσσοντας δραστηριότητες, καθορίζοντας συμπεριφορές και στάσεις, αλλά και διερωτάται συγχρόνως πάνω στον τρόπο ύπαξής του. Αυτός αποτελεί πλέον το θεμέλιο που καθιστά δυνατή κάθε γνώση, ένα «παράδοξο εμπειρικό - υπερβατικό διπλό ον», που ανελίσσεται τόσο προς την περιοχή του σώματος - αποκαλύπτοντας έτσι τους φυσιολογικούς μηχανισμούς διαμόρφωσης της γνώσης - όσο και προς το πεδίο της ιστορίας - αναδεικνύοντας τις ιστορικές, κοινωνικές και οικο-

νομικές προϋποθέσεις της γνώσης. Κατ' αυτήν την έννοια, η εικόνα του ανθρώπου διαπερνάται από μια θεμελιακή *αμφισημία*, που τον θέλει ταυτόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο γνώσης. Αυτό το «παράδοξο» ωστόσο συνιστά την επιστημολογική αφετηρία για την εμφάνιση των επιστημών του ανθρώπου, και, κατά συνέπεια, κάθε προσπάθεια υπέρβασής του υπονομεύει το ίδιο το πεδίο αναφοράς τους⁽¹¹⁰⁾.

Ωστόσο, παρά τις διαφορετικού τύπου «αλήθειες» στις οποίες παραπέμπουν ο κλασικός και ο θετικιστικός λόγος¹¹¹, οι συγκλίσεις που παρουσιάζουν στο πεδίο του κοινωνικού ελέγχου, επιτρέπουν τη μερική αλληλεπικάλυψη των υποθέσεων της θετικιστικής εγκληματολογίας σ' ένα ποινικό σύστημα θεμελιωμένο πάνω στην αρχή της υπαιτιότητας. Οι συγκλίσεις αυτές εμφανίζονται στο νομοθετικό πεδίο με την εισαγωγή των ποινικών κωδικών που υιοθετούν το *δυϊστικό* σύστημα ποινών και μέτρων ασφαλείας. Σχετικά μ' αυτή την «παραδοξότητα», ο Ch. Debuyst παρατηρεί πως «αν κάτι τέτοιο στάθηκε εφικτό, οφείλεται στην πραγματικότητα στο ότι η αντίληψη που έχουν οι μεν και οι δε γιά τον κοινωνικό έλεγχο στηρίζεται πάνω στην αναγκαιότητα ενός μοναδικού πλαισίου αναφοράς, σαφώς προσδιορισμένου, το οποίο αποτελεί μια *αναμφισβήτητη κανονιστική αρχή* (*norme*), που με κανένα τρόπο δεν μπορεί να θιγεί, γιατί αντιπροσωπεύει είτε το νόμο είτε την *κανονικότητα* (*normalité*), έτσι ώστε η εγκληματική πράξη να μη μπορεί να παρουσιασθεί παρά σαν βλάβη της προσωπικότητας ή σαν αρνητική συμπεριφορά, σε σχέση μ' αυτή την κανονιστική αρχή»¹¹². Εκτός όμως από την κοινή τους αναφορά σε μια ενιαία κανονιστική αρχή, οι κλασικές και θετικιστικές προοπτικές συγκλίνουν επίσης και σε άλλα δύο σημεία: «τη συγκέντρωση της προσοχής πάνω στο *πρόσωπο* του εγκληματία, όπου και τείνει να περιορισθεί η συζήτηση... [και]... στα όργανα μέσω των οποίων ασκείται ο κοινωνικός έλεγχος: θα τον επιτελούν μ' ένα τρόπο *επιτακτικό* και θα λαμβάνουν αποφάσεις «επανορθωτικές»¹¹³.

Με αφετηρία αυτές τις επισημάνσεις του Ch. Debuyst, ο M. van de Kerchove¹¹⁴ προχωρεί στην αναζήτηση μιας εξήγησης των προσπαθειών «συγκερασμού των απόψεων» και «εκλεκτικισμού» ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο φαινομενικά αντίθετους πόλους, οι οποίες οδηγούν στην παραγωγή «συγκρητικών» κατασκευών και θεωρητικών «υβριδίων»¹¹⁵. Η υπόθεση που προτείνει υπογραμμίζει κυρίως το γεγονός ότι «πέρα από τις αναμφισβήτητα πραγματικές

έριδες που τα αντιπαραθέτουν, αυτά τα δύο ρεύματα μοιράζονται μυστικά μεταξύ τους ορισμένες κοινές προϋποθέσεις και, παρ' όλο που αυτοπροσδιορίζονται πάντοτε σε αντίθεση το ένα προς το άλλο, κατορθώνουν να αποκρύπτουν τον «περιβόλο» μέσα στον οποίο εγγράφεται η αντιδικία τους, εξαφανίζοντας από το οπτικό πεδίο αυτά που έχουν από κοινού απορρίψει... Στο εσωτερικό του περιβόλου» που σχηματίζουν από τις κοινές τους προϋποθέσεις, θα πρέπει επίσης να διακρίνουμε ότι οι δύο θεωρίες διατηρούν μια σχέση μάλλον *διαλεκτική* παρά ουσιαστικά αντινομική. Στην πραγματικότητα, αντί να εξουδετερώνουν ή να αποδυναμώνουν η μια την άλλη, φαίνεται πως αυτές οι δυο θεωρίες ενδυναμώνονται αντικειμενικά, καλύπτοντας τα αντίστοιχα κενά τους με την επιδίωξη των στόχων που πηγάζουν απ' τις κοινές τους προϋποθέσεις. Αυτό το αμοιβαίο στήριγμα εμφανίζεται ιστορικά με μια αμφίδρομη ταλάντευση των θεμελίων του ποινικού δικαίου ανάμεσα στους πόλους της υπαιτιότητας και της επικινδυνότητας»¹⁶.

Όπως παρατηρήσαμε, κατά τη διαπραγμάτευση της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης στη διάρκεια του Colloque, η προβληματική που αναπτύχθηκε μπορεί, πιστεύω, να χαρακτηρισθεί από μια έντονη διάθεση υπέρβασης των ορίων του «περιβόλου» μέσα στον οποίο συναντώνται διαλεκτικά οι βουλευσιαρχικές και ντετερμινιστικές προοπτικές. Το ενδιαφέρον ήταν σαφώς στραμμένο στην αναζήτηση μιας λογικής που να αποδομεί τις θετικιστικές ή εσχατολογικές «αναπαραστάσεις» του ανθρώπου, προσαρτώντας στο πεδίο της εγκληματολογικής προβληματικής περιοχές που παρέμεναν στη σκιά αυτού του «περιβόλου»: προβληματοποίηση του νόμου με την ανάδειξη της κοινωνικής διαφοροποίησης, μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τα στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου στο αλληλοδρασιακό πλαίσιο που κάθε φορά βρίσκεται ενταγμένο, νοηματοδότηση της παράβασης του κανόνα μέσα από τη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού του ατόμου.

Κατ' αυτή την έννοια, ο φορέας κοινωνικής δράσης διατρέχει ένα εκτεταμένο πεδίο, που ορίζεται από μικροκοινωνικές και μακροκοινωνικές παραμέτρους, και η πορεία του μπορεί να προσληφθεί χρησιμοποιώντας ως πρόσφορα αναλυτικά εργαλεία τις έννοιες της αλληλόδρασης, της διαπραγμάτευσης, του ρόλου, της στρατηγικής, του συμφέροντος, των καταναγκασμών. Σ' αυτή την κατεύθυνση, κάθε ολιστική (global) ή ατομοκεντρική προσέγγιση διαχέεται αναπόφευκτα προς άλλες ενότητες ανάλυσης (ο G. Houchon πρότεινε το «τοπικό» στη μεταφορική και κυριολεκτική

του σημασία) μια και η συνολική ορθολογικότητα της προσωπικής και κοινωνικής ζωής επιμερίζεται πλέον «σε μια πολλαπλότητα από μικρο-ορθολογικότητες (mini-rationalités) στην υπηρεσία μιας γενικής και ανεξέλεγκτης ανορθολογικότητας»¹¹⁷.

Το κρίσιμο σημείο παραμένει βέβαια πάντοτε ο τρόπος που επικαλούμαστε στις αναλύσεις μας τις μεταβλητές που συγκροτούν ο κανόνας, το άτομο, ο κοινωνικός έλεγχος.

Ο φορέας κοινωνικής δράσης μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει ένα αμάλγαμα βουλευσιαρχικών και ντετερμινιστικών στοιχείων χωρίς να αμφισβητηθεί καθόλου το γενικό πλαίσιο αναφοράς του ανθρωπολογικού «περιβάλλου» του. Μπορεί βέβαια να αποδράσει απ' τη «θετικότητα» του και να προσφύγει ξανά με «ασφάλεια» στην κλασική του «αναπαράσταση»: είναι η περίπτωση της σύγχρονης τάσης επιστροφής στην κλασική ιδέα της ανταπόδοσης («justice model»), ύστερα απ' την παρακμή του «θεραπευτικού» ιδεώδους. Έτσι όμως δεν προτείνεται κάποιο καινούριο θεωρητικό εργαλείο, ικανό να ανταποκριθεί στις μεταβολές που υφίσταται σήμερα ο τύπος σκέψης πάνω στον οποίο έχει οργανωθεί ο Λόγος για τον κανόνα, το άτομο, τον κοινωνικό έλεγχο. Πρόκειται βέβαια για μεταβολές παρούσες, «εν τω γίγνεσθαι», που αποκλείουν την επίκληση κάποιας συγκροτημένης θεωρίας και πιστοποιούν απλώς την ύπαρξη μιας περιόδου «παραδειγματικής μετάβασης», για την οποία η απρόσφορη ονομασία «μεταμοντέρνα» αποδεικνύεται «αυθεντική μέσα στην ακαταλληλότητά της»¹¹⁸.

Μέσα σ' αυτή την προοπτική, ο φορέας κοινωνικής δράσης αποβαίνει κυρίως – όπως προτάθηκε εξάλλου και στο Colloque – μια «επινόηση», μια «σύμβαση», η οποία έρχεται να καλύψει σαν υπόθεση εργασίας το θεωρητικό κενό που παρεμβάλλεται ανάμεσα στον «ανθρωπολογισμό» της εγκληματικής πράξης (εφόσον κάθε προσπάθεια ορισμού του εγκλήματος καταλήγει τελικά σε μια οντολογία του εγκληματία) και στην υποβάθμιση της παρουσίας του παραβάτη μέσα στο πεδίο άσκησης κοινωνικού ελέγχου (εφόσον αυτός παρουσιάζεται σαν ένας αμέτοχος «αποδιοπομπαίος τράγος» των μηχανισμών κοινωνικής αντίδρασης).

Μέσα σ' αυτό το διάστημα που διακυβεύονται διαρκώς οι απαγορεύσεις, οι κανόνες και η έννοιας της τάξης, μπορούμε άραγε να ορίσουμε τους ενδεχόμενους τόπους ανάδειξης ενός καινούριου «παραδείγματος»; Η απάντηση ενός τέτοιου ερωτήματος στις σημερινές συνθήκες δεν μπορεί παρά να έχει μάλλον υποθετικό χαρακτήρα, και να μην αντιστοιχεί σ' ένα πραγματικό

αποδεικτικό διάθλημα. Θα περιοριστώ έτσι στην περιοχή της ηθικής πρακτικής ορθολογικότητας (*rationalité morale pratique*), εφόσον και η ίδια η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης προτάθηκε στο Colloque σαν «ουτοπία» ικανή να εμπνεύσει τις κοινωνικές πρακτικές.

Σύμφωνα με την ανάλυση του B. De Sousa Santos¹¹⁹ για το στάδιο της «μετα-μοντέρνας μετάβασης», το παράδειγμα του «μοντέρνου» στηρίζεται στο διακανονισμό (*régulation*) και τη χειραφέτηση (*émancipation*). Σε κάθε ένα απ' αυτά τα στηρίγματα διακρίνει τρεις αρχές: στο πρώτο, τις αρχές του κράτους (διατυπωμένη κυρίως απ' τον Hobbes), της αγοράς (J. Locke και A. Smith) και της κοινότητας (J.J. Rousseau): στο δεύτερο, τρεις αρχές ορθολογικότητας όπως προσδιορίστηκαν απ' τον M. Weber: αισθητική-εκφραστική ορθολογικότητα των τεχνών και της λογοτεχνίας (*rationalité esthétique-expressive*), γνωστική-εργαλειακή ορθολογικότητα της επιστήμης και της τεχνολογίας (*rationalité cognitive instrumentale*) και ηθική-πρακτική ορθολογικότητα της ηθικής (*éthique*) και του δικαίου.

Στην περίοδο του «αποδιοργανωμένου καπιταλισμού» (*capitalisme désorganisé*) που διατρέχουμε απ' τα τέλη της δεκαετίας του '60, το παράδειγμα του «μοντέρνου» παρουσιάζει κατά τον B. De Sousa Santos «ένα σύνδρομο εξάντλησης και ολοκληρωτικής συμφόρησης» στο χειραφετικό του υποστήριγμα, το οποίο εκφράζεται στην περιοχή της ηθικο-πρακτικής ορθολογικότητας, που μας ενδιαφέρει, κατά δύο κυρίως τρόπους:

α. «Στην πρώτη περίοδο: [του φιλελεύθερου καπιταλισμού που καλύπτει ολόκληρο τον 19ο αιώνα, αν και οι τρεις τελευταίες δεκαετίες είχαν ένα μεταβατικό χαρακτήρα] η επανάσταση και η κοινωνική μεταρρύθμιση κατείχαν εξίσου δεσπόζουσες και αντιμέτωπες θέσεις στο συμβολικό κόσμο των ομάδων που ενδιαφέρονταν για την κοινωνική μεταρρύθμιση και τη χειραφέτηση. Με την έναρξη της δεύτερης περιόδου στις προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες [: οργανωμένος καπιταλισμός που αρχίζει με το τέλος του 19ου αιώνα και έφτασε στην πλήρη ανάπτυξη του στο μεσοπόλεμο και τις δύο δεκαετίες που επακολούθησαν τον 6' παγκόσμιο πόλεμο] η κοινωνική μεταρρύθμιση καταλαμβάνει μια ηγεμονική θέση και η έννοια της επανάστασης καταχωνιάστηκε κάτω απ' το χαλί της κοινωνικής και πολιτικής σκέψης. Η κοινωνική μεταρρύθμιση σήμαινε βασικά έναν ειρηνικό και προοδευτικό κοινωνικό

μετασχηματισμό, μέσω αφηρημένων και γενικών νόμων, θεσπισμένων απ' το Κράτος. Στην τρίτη περίοδο, τα ωφέλη αυτής της λύσης τέθηκαν υπό αμφισβήτηση. Η νομικοποίηση και υπερ-θεσμοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας παρήγαγαν σταθεροποιημένες κοινωνικές σχέσεις, δηλ. μονοδιάστατα κοινωνικά ήθη (*habitus*) σε μαζική παραγωγή, και ο κοινωνικός εναγκαλισμός των λαϊκών τάξεων – που κατέστησε δυνατό αυτή η σταθεροποίηση, – ισχυροποιήθηκε με τον μετασχηματισμό των αυτόνομων πολιτών σε πελάτες ή ακόμα και θύματα των γραφειοκρατιών ενός ολοένα αυταρχικότερου Κράτους»¹²⁰.

β. «Η φιλελεύθερη ηθική όπως ακριβώς και ο νομικός ρεφορμισμός βασίζονται πάνω σε μια *μικρο-ηθική*, στην απόδοση ηθικής ευθύνης σε άτομα, για ατομικές πράξεις. Αυτό το παράδειγμα μπορεί να λειτούργησε λίγο-πολύ πρόσφορα κατά την πρώτη περίοδο και ένα τμήμα της δεύτερης, σήμερα όμως, μπροστά στον ολοκληρωτικό κίνδυνο πυρηνικής εξαφάνισης και οικολογικής καταστροφής, δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στην ιστορία μια κατάσταση μέσα στην οποία – για να ξαναθυμηθούμε τον Karl Otto Apel¹²¹ – «μπροστά σ' ένα κοινό κίνδυνο, άντρες και γυναίκες, καλούνται να αναλάβουν μια *κοινή ηθική ευθύνη*». Το αδιέξοδο βρίσκεται στο γεγονός ότι ενώ η μικρο-ηθική αποδεικνύεται οριστικά ακατάλληλη για να εφαρμοστεί σ' αυτή την καινούρια κατάσταση, δεν έχει αντικατασταθεί ακόμα από μια *μακρο-ηθική* ικανή «να οργανώσει την ευθύνη της ανθρωπότητας για τις συνέπειες των συλλογικών δραστηριοτήτων σε πλανητική κλίμακα»¹²². Εδώ βρίσκμαστε μπροστά σ' ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των κοινωνικών και ομαδικών ιδιοτήτων που αποκτούν το προϊόντα της ανθρώπινης δράσης, αποδεικνύοντας ότι οι σημασίες τους και οι συνέπειές τους υπερβαίνουν τη φυσική ικανότητα του ατόμου για αυτόνομες ενέργειες, και επομένως, αντί να ανάγονται στα στοιχεία της προσωπικότητάς του, θα πρέπει να εξετάζονται με τη μεθοδολογικά προσφορότερη έννοια των *πρακτικών*¹²³.

Αυτά τα δύο σημεία καμψής του παραδείγματος του «μοντέρνου» (εξάντληση των ορίων του νομικού ρεφορμισμού και της φιλελεύθερης μικρο-ηθικής) δεν συνεπάγονται βέβαια την οριστική έξοδό μας από την επικράτειά του¹²⁴. Επανατοποθετούν ωστόσο σε καινούριο έδαφος τα χειραφετικά και διακανονιστικά του υποστηρίγματα, το οποίο φαίνεται να ευνοεί την ανάπτυξη της έννοιας του φορέα κοινωνικής δράσης. Όπως επισημαίνει ο B.de

Sousa Santos: «στο μέτρο που η αναγνώριση των ορίων του νόμου συμπορεύεται με την εξάπλωση της έννοιας του δικαιώματος και τον εσωτέρο κατατεμαχισμό της σε μια πολλαπλότητα νομικών τάξεων, το ιδεολογικό αξίωμα του νομικού φετιχισμού αποβαίνει ολοένα και λιγότερο υπερασπίσιμο και οι εναλλακτικές επιλογές περισσότερο αξιόπιστες»¹²⁵. Το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής δεν μπορεί να εξετάζεται πλέον ούτε μέσα «στην παλιά αντίληψη μιας κοινωνικής επανάστασης σε μεγάλη κλίμακα» ούτε «σε ένα μικρής κλίμακας νομικό ρεφορμισμό»: «μια μετα-ρεφορμιστική κοινωνική επανάσταση δεν μπορεί παρά να είναι ένα δίκτυο μικρο-επαναστάσεων, που οφείλουν να αναπτύσσονται σε τοπική κλίμακα, στο εσωτερικό πολιτικών κοινοτήτων, ανεξάρτητα από τη στιγμή και τον τόπο που δημιουργήθηκαν»¹²⁶.

Μέσα σ' αυτό το μεταμοντέρνο σκηνικό, ο φορέας κοινωνικής δράσης δεν μπορεί να αναπαράγει ανώδυνα τους «κλασσικούς» ρόλους του. Τον τελευταίο καιρό επανέρχεται ολοένα και συχνότερα πάνω στη σκηνή της ιστορίας, δοκιμάζοντας μυστικά άλλους, πιο αυθεντικούς τρόπους, για να εκφράσει την κατάσταση του...

Δ. ΕΠΙΜΥΘΙΟ

« Ήταν ένας μεγάλος ήθοποιός κι έπαιζε κλασσικό θέατρο, Σαίξπηρ καί Ρακίνα, κι είχε μεγάλη επιτυχία, όμως είχε μιιά παραξενιά. Άφοῦ τέλειωνε ή παράσταση καί σβήναν τα φῶτα κι έφευγε ό κόσμος δλος κι άδειαζε τό θέατρο, ξανανέβαινε πάνω στην σκηνή ί μονάχος τώρα χωρίς κανέναν θεατή ζωντάνευε τό ίδιο τό πρόσωπο πού είχε στό έργο, όμως τήν φορά αύτή τό ζωντάνευε ύπερβολικό καί παράξενο, έλεγε τά λόγια του, πού τά μπέρδευε καί μέ δικά του λόγια, μέ άνάρμοστη φωνή καί μέ άγαρμπους μορφασμούς κι έκαμνε μεγάλες, φοθερές κινήσεις σά νά σεληνιαζόταν καί γενικά τόν ίδιο τόν ήρωα, πού τόν ζωντάνευε καταπῶς έπρεπε πρωτύτερα, τώρα τόν ζωντάνευε μέ άλλον τρόπο, άσυνάρτητο κι έξαλλο. Όλα αυτά τά έλεγε παραπανίσιες κινήσεις καί τά έκαμνε, λέει, γιατί τοῦ είχε μπεϊ ή έμμονη ιδέα πῶς τό πλῆθος παραμόνευε γεμάτο κακία καί σαρκασμό μέσα στό σκοτάδι τής αίθουσας, έτοιμο νά τόν κατασπαράξει στην παραμικρή κίνηση ή

λέξη πού θά ήταν έξω από τόν ρόλο, στήν παραμικρή παραπανίσια κίνηση πού θά τοῦ ξέφευγε κι αὐτό θέβαια ήταν παράλογο, γιατί αὐτός ὁ ἴδιος ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἤξερε καλά πόσο τόν ἀγαποῦσε καί τόν θαύμαζε τό κοινό. "Ὅμως δέν μπορούσε ἀλλοιῶς καί τοῦ ἐρχόταν σάν τρέλλα κι ὄλο φοβόταν καί μέ βία κι ἀγώνα κρατιόταν στό μέτρο τοῦ ρόλου τήν ὥρα πού ἐπαιζε. Γι' αὐτό ὕστερα ἀνακουφιζόταν μ' ἓνα σωρό παραπανίσιες κινήσεις καί λέξεις κι ἔτσι ἔνοιωθε ἰσορροπία καί ξανάρχιζε τά ἴδια τό ἄλλο θράδου»¹²⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Οἱ ἀριθμοί σε παρένθεση μέσα στο κείμενο καί τις υποσημειώσεις παραπέμπουν στις ἀντίστοιχες σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Τα italics στα παρατιθέμενα χωρῖα ἀποτελοῦν ἐπισημάνσεις τοῦ γράφοντος.

1. Ἐτσι ὥστε το ἐννοιολογικό τῆς σύστημα νὰ μὴν εἶναι ποτέ ἐπιστημονικά «καθαρό» καί ἡ μετέπειτα ἐξέλιξή τῆς νὰ κατευθύνεται εἴτε πρὸς τὴν ἀναπαραγωγή αὐτῶν τῶν λανθανουσῶν παραδοχῶν τῆς κοινῆς ἀντίληψης (*sens commun*) εἴτε πρὸς τὴν προβληματοποίησή τους καί τὸν ριζικό μετασχηματισμὸ τῶν θεωρητικῶν εργαλείων τῆς· βλ. **A. Μπαλτός**, ΓΙΑ τὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας μίας ἐπιστήμης, Ἀθήνα, Ὁ Πολίτης, 1990, σ. 74 § 6.7.2.3 καί σ. 77 § 6.7.3.3.
2. **A. Pires**, *Le débat inachevé sur le crime: le cas du congrès de 1950, Déviance et Société*, 3:1, 1979, 23 - 46, σ. 25.
3. Τα πρακτικά ἐκεῖνου τοῦ Colloque ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸν τόμο **Ch. Debuyst (éd)**, *Dangerosité et justice pénale. Ambiguïté d' une pratique*, Genève, Masson - Médecine et Hygiène, 1981.
4. Με κυριότερους μεταπολεμικούς σταθμούς (τουλάχιστον μέσα σὴν παράδοση τῆς Διεθνούς Εταιρίας Εγκληματολογίας) τὸ 2ο Διεθνές Συνέδριο Εγκληματολογίας (Παρίσι, 1950· βλ. *Actes du II Congrès International de Criminologie, Paris, P.U.F., 1955*, τόμος VI) καί τὸ 2ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας με θέμα «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπικίνδυνης κατάστασης» (Παρίσι, 1953· βλ. **J. Pinatel**, *Le problème de l'état dangereux*, Melun, 1954).
5. **Ch. Debuyst (éd)**, ὀ.π.(3), σ. 4
6. **Ch. Debuyst (éd)**, ὀ.π. (3), σ. 4.
7. Με τὴ σημασία πὺ ἀποδίδει σ' αὐτὸν τὸν ὄρο ο **T.S.Kuhn**, Ἡ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων, Μετ. Γ. Γεωργακόπουλος - Β. Κάλφας, Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα θέματα, Ἐπιστημολογία, 6' ἐκδοση, 1987. Φαίνεται ὠστόσο πὺς αὐτὴ ἡ «ιδιόρρυθμη» φάση δὲν ἔχει ολοκληρωθεῖ ἀκόμα, πρβλ. **R. Lévy, Ph. Robert**, *Le sociologue et l'histoire pénale. Annales E.S.C.*, 39:2, 1984, 400-422, σ. 401-402: «[ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ πεδίου μελέτης τῶν

κοινωνιολόγων της παρέκκλισης και του κοινωνικού ελέγχου] θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από μια κατάσταση *διαρκούς παραδειγματικής κρίσης*: από καιρό ήδη, αυτή η κοινωνιολογία δεν βρίσκεται σε μια κατάσταση «φυσιολογικής επιστήμης» («science normale»): η διαδικασία σώρευσης γνώσης είναι πλέον αδύνατη ή τουλάχιστον έχει περιορισθεί σε πολύ περιφερειακά τμήματα. Την ίδια στιγμή ωστόσο, η επιστημολογική ρήξη δεν καταφέρνει να ολοκληρωθεί, εδώ και δυο δεκαετίες. Η οντολογικοποίηση (substantialisme) του εγκλήματος και της παρέκκλισης, αυτό που αποκαλείται «εγκληματολογία του περάσματος στην πράξη», έπαψε να είναι ηγεμονική και επιβιώνει μόνο σαν παραδειγματικό κατάλοιπο (paradigme résiduel). Η θετική όψη της ρήξης αργεί όμως να έρθει, ενώ πολλαπλασιάζονται τα θεωρητικά σχήματα, χωρίς να καταφέρνουν να συνδέσουν γερά τη διαλεκτική σχέση θεωρίας και εμπειρίας, τείνοντας έτσι να υποβαθμίζονται εύκολα σε διανοητικές μόδες». Παρόλο που θεωρώ θεβιασμένο, για το σημερινό επιστημονικό κλίμα που επικρατεί στην εγκληματολογία, το συμπέρασμα των R. Lévy και Ph. Robert σχετικά με την ολοκληρωτική υποχώρηση του παραδείγματος της εγκληματολογίας «του περάσματος στην πράξη», θεωρώ αντίθετα πρόσφορο τον εντοπισμό της επιστημολογικής «κρίσης» στο ζήτημα των σχέσεων θεωρίας - εμπειρίας. Μας δίνεται έτσι η ευκαιρία να επαναπροσδιορίσουμε μεθοδολογικά τις σχέσεις ανάμεσα στη θεμελιώδη έρευνα (recherche fondamentale), την παραγωγή θεωρίας (conceptualisation) και τις πρακτικές, ώστε να μην παρεκκλίνουμε ούτε προς ένα στείρο ρητορισμό αλλά, κυρίως, ούτε προς μία θεωρητικά ανεργμάνιστη δράση. Σ' αυτή την προοπτική, η επιστήμη αποβαίνει «ένα σχετικά ευρύ δίκτυο θεωρητικά συστηματοποιημένων εννοιών, που τις κατασκευάζουμε επαγωγικά (inductivement), κατά την εργασία μας μέσα στο πεδίο που ερευνούμε». (G. Houchon, προφορική κοινοποίηση).

8. Σε ορισμένες τοποθετήσεις που έγιναν στο Colloque του 1979 μπορούμε να διακρίνουμε την αφετηρία μεταγενέστερων επεξεργασιών που οδήγησαν σε κάποιες σχετικά ολοκληρωμένες προτάσεις στο Colloque που εξετάζουμε εδώ: η γενική προοπτική για την κατάργηση του ποινικού συστήματος που άνοιξε ο **L. Hulsman**, *Une perspective abolitionniste du système de justice pénale et un schéma d'approche des situations problématiques*, ό.π.(3), σ. 7 - 16, παρά τα αναπόφευκτα ερωτήματα που γεννά, επιτρέπει ωστόσο την αντιμετώπιση του ποινικού ζητήματος μέσα σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς και τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής στρατηγικής: η επισημάνση της περιορισμένης οπτικής που επιβάλλει η έννοια της επικινδυνότητας στην κατανόηση του παραβάτη και την ερμηνεία της στάσης του μέσα στο πλαίσιο συγκεκριμένων προβληματικών καταστάσεων που αντιμετωπίζει (βλ. **Ch. Debuyt**, *Le concept de personnalité dangereuse considéré comme expression d'un point de vue*, ό.π. (3), σ. 19 - 34), θα οδηγήσει σε μια γενικότερη προβληματοποίηση του γνωστικού κεκτημένου της κλινικής εγκληματολογίας που θα καταλήξει τελικά στην πρόταση της έννοιας του «δρώντος κοινωνικού υποκειμένου»: η έννοια της «κατάστασης» (situation)

ως πρόσφορης μικροκοινωνιολογικής ενότητας ανάλυσης των προβληματικών καταστάσεων που είχε προτείνει ο **G. Houchon**, *La situation dangereuse: aspects micro - sociologiques*, ό.π. (3), σ. 121 - 143, θα οργανωθεί στη συνέχεια γύρω απ' την ιδέα ενός μικροσυστήματος δραστηριοτήτων και διακανονισμών που αναδεικνύει καινούριους τόπους ανάπτυξης πρακτικών και παραγωγής νοημάτων.

9. Για τη σχέση παράδοσης και νεωτερικότητας κατά το στάδιο της αλλαγής «παραδείγματος» μέσα σε μια επιστημονική κοινότητα, πρβλ. **I. Stengers**, *Le rouvoir des concepts*, στο **I. Stengers, J. Schlanger**, *Les concepts scientifiques. Invention et rouvoir*, Paris - Strasbourg, La Découverte/Conseil de l' Europe/UNESCO, 1989, σ. 53: «Η παράδοση, που ορίζει σε κάθε εποχή τη φύση και τις προϋποθέσεις εξουσίας ενός «παραδείγματος», δε συνιστά μόνο μία κανονιστική αρχή αλλά κι ένα διακύβευμα. Κάθε νεωτερική εργασία αναλαμβάνει τον κίνδυνο να τροποποιήσει την παράδοση και τον ορισμό της ορθολογικότητας που φέρνει μαζί της. Αυτή η τροποποίηση μπορεί να είναι μικρή - καινούρια χρήση ενός εργαλείου, καινούρια ερμηνεία ενός γενικά αποδεκτού αποτελέσματος - ή μεγαλύτερη, και να χρειάζεται έναν καινούριο τρόπο αφήγησης (ο Thomas Kuhh μιλά τότε για αλλαγή παραδείγματος που επισημαίνεται με το ξαναγράψιμο των εγχειριδίων). Σε κάθε περίπτωση, η παράδοση είναι εκείνη που σηματοδοτεί και επιβραβεύει τη νεωτερικότητα. Κατ' αυτήν την έννοια, η παράδοση αποτελεί σίγουρα μία κανονιστική αρχή, αλλά πρόκειται για αρχή που κάθε νεωτερικό επιστημονικό αποτέλεσμα φιλοδοξεί να τροποποιήσει. Η παράδοση δίνει τους κανόνες του παιχνιδιού αλλά η δυνατότητα τροποποίησής τους, η αναγνώριση δηλ. της ορθολογικότητας ενός διαβήματος που τους παραβιάζει λιγότερο ή περισσότερο, αποτελεί τη μεγαλύτερη επιτυχία που μπορεί να ονειρευτεί ένας επιστήμονας αλλά και τη δυσκολότερη να κατακτήσει».
10. **J. Schlanger**, *La pensée inventive*, στη **I. Stengers, J. Schlanger**, ό.π. (9), σ.71.
11. Για μια γενική εικόνα της εκπαιδευτικής και ερευνητικής δραστηριότητας του Τμήματος την τελευταία δεκαετία, βλ. **F. Tulkens, Ch. Debuyst, F. Digneffe**, *Les recherches de politique criminelle au Département de Criminologie et de Droit Pénal de l' Université Catholique de Louvain. Acteur social et délinquance: une grille de lecture du système de justice pénale*, **Archives de Politique Criminelle**, 11, 1989, 137 - 150. Επίσης, για μια συνοπτική αλλά ολοκληρωμένη παρουσίαση των εργασιών του Colloque του 1989 (ολομέλειες και εργαστήρια), βλ. **V. Janssen**, *Acteur social et délinquance. Une grille de lecture du système de justice pénale*. Louvain - la - Neuve, 27-30 septembre 1989, **Revue de Droit Pénal et de Criminologie**, Mars 1990, 3, 237 - 225.
12. Οι εισηγήσεις που έγιναν στο πλαίσιο αυτού του σεμιναρίου έχουν δημοσιευθεί στον τόμο *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880 - 1914)*. Textes recueillis par **F. Tulkens**, Bruxelles, E. Story - Scientia, 1988. Παράλληλα ο **M. Foucault** έδωσε μια σειρά διαλέξεων με θέμα «*Mal faire*,

- dire vrai; fonctions de l'aveu en justice», το κείμενο των οποίων παραμένει ανέκδοτο (βλ. την παρουσίαση του **J. François** Aveu, vérité, justice et subjectivité. Autour d'un enseignement de Michel Foucault, **Revue Interdisciplinaire d'études juridiques**, 1981, 7, 163-182).
13. **Généalogie de la défense sociale ...**, ό.π. (12), σ. 7. Για τις εργασίες μεταρρύθμισης του ΒελγΠΚ βλ. το προσχέδιο του Βασιλικού Επιτρόπου **R. Legros**, Avant - projet de Code Pénal, Ministère de la Justice, Bruxelles, Moniteur Belge, 1985, και τα παρακάτω Documents de travail του Département de Criminologie et de Droit Pénal του U.C.L.: **F. Tulkens**, Analyse de l'avant - projet de Code Pénal de M.R.Legros, 1986· **G. Houchon**, Note de méthode pénologique à propos de l'avant - projet de Code Pénal, 1986· **P. Lievens**, Analyse d'un point de vue psychiatrique de certains aspects de l'avant - projet de Code Pénal de M. Legros, 1987· Observations et commentaires au sujet du «Rapport sur les principales orientations de la réforme» de la Commission pour la révision du Code Pénal, 1986.
  14. Βλ. πάνω σ' αυτό: **F. Tulkens**, Un chapitre de l'histoire des réformateurs: Adolphe Prins et la défense sociale, ό.π.(12), σ. 17-46· **F. Ewald**, Responsabilité et dangerosité, ό.π. (12), σ. 309 - 319. Για τις κοινές παραδοχές των αρχών της υπαιτιότητας και της επικινδυνότητας βλ. παρακάτω τις αναλύσεις των Ch. Debuyst (112) και M. van de Kerchove (114). Επίσης, για την έννοια της *διακινδύνευσης* (risque) που αποτέλεσε κατά τον M. Foucault τον απαραίτητο «μετασχηματιστή» για τη μεταφύτευση απ' το χώρο του αστικού δικαίου της αντίληψης μιας ευθύνης χωρίς ππαίσμα, βλ. **M. Foucault**, L' évolution de la notion d' «individu dangereux» dans la psychiatrie légale, **Déviance et Société**, 5:4, 1981, 403 - 422.
  15. **Ch. Debuyst**, Modèle éthologique et criminologie, Bruxelles - Liège, P. Mardaga, Coll. «Psychologie et Sciences humaines», 1985.
  16. **F. Digneffe**, Présentation de l' ouvrage de Ch. Debuyst «Modèle éthologique et criminologie, Mardaga, Bruxelles, 1985», Document de travail, Université Catholique de Louvain, Faculté de Droit, Département de Criminologie et de Droit Pénal, Ecole de Criminologie, Louvain - La Neuve, 1985, σ.1. Βλ. επίσης την αντίθετη κριτική του **J. Pinatel**, Connaissance scientifique et criminologie clinique, **Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé**, 1, 1988, 140 - 148.
  17. **F. Digneffe**, Ethique et délinquance. La délinquance comme gestion de sa vie, Genève, Médecine et Hygiène - Meridiens Klincksieck, 1989.
  18. **F. Digneffe**, ό.π. (17), σ. 13. Για το ζήτημα του *ορισμού της κατάστασης* (définition de la situation) βλ. παρακάτω σημ. 58.
  19. Με τη διπλή σημασία που απέδιδε σ' αυτό τον όρο ο Garofalo: τόσο της «*periculosità*», δηλ. της «εγκληματικής ικανότητας», όσο και της «ικανότητας προσαρμογής» που απέμενε στον εγκληματία και επέτρεπε την υποβολή του σε ειδική μεταχείριση.
  20. **E. Sutherland, D. Cressey**, Criminology, Philadelphia, Lippincott, 10η έκδ., 1978, σ. 3.

21. Εδώ η λέξη χρησιμοποιείται με τη διπλή σημασία που έχει στα γαλλικά: *ηθοποιός* αλλά και *δράστης*.
22. **T.S. Kuhn**, ό.π. (7), σ. 67.
23. **A. Μπαλτάς**, ό.π. (1), σ. 80 επ., § 6.7.5.
24. **A. Μπαλτάς**, ό.π. (1), σ. 84, § 6.7.5.12. Πρβλ. επίσης **I. Stengers**, ό.π. (9).
25. **F. Digneffe**, ό.π. (17), σ. 8.
26. **F. Digneffe**, ό.π. (17), σ. 8. Παρόλο που η F. Digneffe τόσο εδώ όσο και στο προηγούμενο χωρίο (βλ. σημ. 25) αναφέρεται στο παραβατικό άτομο και τη σχέση του με τις βαθμίδες κοινωνικού ελέγχου, η προβληματική που αναπτύσσει μπορεί να εφαρμοσθεί *mutatis mutandis* και για άλλες κατηγορίες υποκειμένων του ποινικού συστήματος. Θα πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι η έντονα ατομοκεντρική σημασία που αποδίδεται εδώ στην έννοια του *acteur social* χαρακτηρίζει μια ορισμένη αντίληψη για το θέμα, η οποία κυριάρχησε, ως ένα βαθμό, τόσο στις προπαρασκευαστικές εργασίες όσο και στη διεξαγωγή του *Colloque*, χωρίς όμως να συναντήσει την ομόφωνη αποδοχή όλων των εισηγητών (βλ. παρακάτω τις παρατηρήσεις των Ph. Robert, P. Lascoumes, P. Landreville, R. Castel, G. Houchon, C. Faugeron).
27. *Présentation et justification du thème* (21-33).
28. **P. Karli**, *Acteur social et régulation biologique* (37-54)
29. **F. Dubet**, *Socialisation des acteurs et sujet social* (55-79).
30. **F. Rigaux**, *Acteur social et sujet de droit* (81-98).
31. **E. Clemens**, *La fiction et le social. Sur la notion d'acteur judiciaire* (99-106).
32. **Ph. Robert**, *L'utilisation du concept d'acteur social dans l'étude du crime* (107-129).
33. **P. Lascoumes**, *Pluralité d'acteurs, pluralité d'actions dans la création contemporaine des lois* (145-163).
34. **P. Landreville**, *Acteur social et création de la loi* (191-206).
35. **F. Tulkens**, *Les coups et blessures volontaires: approche historique et critique* (165-190).
36. **P. Lascoumes, R. Roth, R. Sansonetti**, *L'incrimination en matière économique. Trois exemples de processus: cartels, petit crédit, initiés. Université de Genève, Faculté de droit, Travaux du Cetel, no 34, 1989, σ. 9.*
37. Για το ζήτημα της χρησιμοποίησης του νόμου σαν «κοινωνικού διακυβεύματος» (*enjeu social*), βλ. την μελέτη των P. Lascoumes και H. Zander πάνω σ' ένα κείμενο του K. Marx για την κλοπή ξυλείας: **P. Lascoumes, H. Zander**, *Marx: du «vol de bois» à la critique du droit. Karl Marx à la «Gazette rhénane, naissance d'une méthode. Edition critique de «Débats sur la loi relative au vol de bois» et «Justification du correspondant de la Moselle»*, Paris, P.U.F., Coll. Philosophie d'aujourd'hui, 1984.
38. Πρβλ. στον ελληνικό ΠΚ τα άρθρα 308, 309, 310, 311.
39. Το Πλημμ. Βρυξελλών στην απόφασή του της 28ης Απριλίου 1989 (βλ. *Corr. Bruxelles*, 48e Ch., 28/4/1989, *Journal des Tribunaux*, αρ. 5526/2-12-1989, σ. 697-700) είχε προχωρήσει σε μια τολμηρή ερμηνεία των διατάξεων του

- ΒελΠΚ για τις εκ προθέσεως σωματικές θλάβες, περιλαμβάνοντας στην έννοια της σωματικής θλάβης τον πανικό που μπορεί να καταλάβει τους παθόντες. Θεωρήθηκε έτσι ότι οι βρετανοί φίλαθλοι έσπειραν, με την επιθετικότητα και τις απειλές τους, ένα κλίμα πανικού στις κερκίδες των ιταλών θεατών, που δημιούργησε μια έκρυθμη κατάσταση, με συνέπεια την πτώση και τον θανάσιμο τραυματισμό των τελευταίων, γι' αυτό και καταδικάστηκαν για εκ προθέσεως σωματικές θλάβες που επέφεραν τον θάνατο χωρίς όμως την πρόθεση να επέλθει. Η απόφαση αυτή έχει εφεσιβληθεί.
40. Χωρίς ωστόσο να καταφεύγει ούτε σε μια απλή περιγραφή της δημιουργίας του νόμου, ούτε σε μια αιτιολογική εξήγηση. Πρβλ. **J. Hagan**, *The legislation of crime and delinquency: a review of theory, method and research*, **Law and Society**, 1979-1980, σ. 624: «Οι μικρο - και μακρο - επίπεδες διαδικασίες που υπεισέρχονται στην ποινική νομοθεσία είναι σύνθετες. Αυτή καθ' εαυτή η λεπτομερής περιγραφή αυτών των διαδικασιών μπορεί να θεωρηθεί φιλόδοξος στόχος. Επιπλέον, η γλώσσα της αιτιολογίας ενυπάρχει τόσο έντονα μέσα στον κοινό λόγο, όπως επίσης και στην πολιτική και την ακαδημαϊκή έρευνα, ώστε η μετάβαση απ' την περιγραφή στην εξήγηση να καθίσταται επίπονη. Το επιχειρημά μου δεν αφορά στις προβαλλόμενες αντιστάσεις αλλά στο ότι αυτές θάπρεπε να εκφρασθούν ρητά...».
41. Βλ. σχετικά τις εργασίες των **P. Lascoumes**, **R. Roth**, **R. Sansonetti**, ό.π. (36)· **A. Hopkins**, *Crime and law business*, Canberra, Australian Institute of Criminology, 1978· **M. van de Kerchove**, *Les atteintes à la concurrence*, στο *Le droit sans peines*, Bruxelles, Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987, σ. 252επ· **JJ. Savelsberg**, *The making of criminal law norms in Welfare States: Economic crimes in W. Germany*, **Law and Society review**, XXI, 4, 1987, σ. 529 επ· του ίδιου, *Rationalities and experts in the making of criminal law against economic crime?* **Law and policy**, X, 2-3, 1988, σ. 216επ.
42. **A. Hopkins**, ό.π. (41).
43. Στο εργαστήριο του Colloque που ασχολήθηκε με το θέμα της δημιουργίας του νόμου παρουσιάστηκαν οι εξής ανακοινώσεις: **P. Poncela**, *L'acteur social - citoyen: premiers et derniers mots sur l'abolition de la peine de mort* (207-213)· **M. Mollito**, *Le jeu des acteurs et la production de la norme: le cas des relations collectives de travail en Belgique* (215-227)· **Ch. Hennau - Hublet**, *Le législateur pénal devant l'usage de la matière nucléaire et la disposition de la vie humaine commençante* (229-239)· **P. Hebberecht**, *Criminalisation et décriminalisation du comportement sexuel* (241-249).
44. **G. Houchon**, *Les acteurs du pénal, hiérarchies ou réseaux?* (253 - 270)· **F. Ost** και **M. van de Kerchove**, *Les rôles du judiciaire et le jeu du droit* (271-293). Η ανακοίνωση του **G. Houchon** παρουσιάστηκε και σε διάλεξη που έδωσε στην Ελληνική Εταιρία Εγκληματολογίας, στις 10 Μαΐου 1990, με τίτλο «Post - modern criminology, social networks and social actors» (δακτυλογραφημένο).
45. Ο **R. Castel**, *Bilan: L'application de la loi: l'ordre des interactions et l'*

- ordre des déterminations (295-303), το χαρακτήρισε «αριστοτελικό» (296).
46. **E. Sutherland, D. Cressey**, ό.π. (20).
  47. **Th. Sellin**, *Conflicts de culture et criminalité* (μετ. από το αμερικανικό πρωτότυπο), Paris, Pedone A., 1984.
  48. **R. Merton**, *Anomie, Anomia and Social Interaction: Context of Deviant Behavior*, στο **B. Clinard (Ed)**, *Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique*, New York, Free Press, 1964.
  49. **R. Cloward, L. Ohlin**, *Delinquency and Opportunity. A Theory of Delinquent Gangs*, London, Routledge and Kegan Paul, 1961.
  50. **G. Sykes, D. Matza**, *Techniques of Neutralization. A Theory of Delinquency*, **American Sociological Review**, 1957, 22, 664-670.
  51. **R. Quinney**, *The Social Reality of Crime*, Boston, Little Brown and Cy, 1979.
  52. Ακολουθώντας έτσι τις παρατηρήσεις του **A. Cicourel**, *The Social Organization of Juvenile Justice*, New York, J. Wiley, 1968, σ. 15 και 121, όσον αφορά την απαραίτητη γνώση που πρέπει να διαθέτουν οι κοινωνιολόγοι εκείνοι που επιζητούν να κατανοήσουν τις κοινωνικές δομές, γύρω απ' τις προσδοκίες των μελών μιας κοινωνίας, οι οποίες συγκροτούν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο για την πρόσληψη των καταστάσεων. Εξάλλου, τόσο μία *προσωποκεντρική* προσέγγιση των φορέων της οργανωμένης κοινωνικής αντίδρασης (η οποία αποβαίνει συχνά ένα ισχυρό υποκατάστατο της ανάλυσης των δομών εξουσίας, βλ. **A. Scull**, *Deviance and Social Control* στο **N. Smelser (Ed.)**, *Handbook of sociology*, London, Sage, 1988, κεφ. 20) όσο και η χρησιμοποίηση της έννοιας της *κυριαρχίας* (domination) σαν γενικού εξηγητικού κώδικα πολλαπλής εφαρμογής (βλ. **G. Boismenu**, *L' Etat et l' orodre juridique*, στο **G. Boismenu, J. Gleizal (éd.)**, *Les mecanismes de régulation sociale. La justice, l' administration, la police*, Montréal, Bréal, P.U.L., 1988) αποδεικνύονται απρόσφορες στην ανάδειξη της πολυπλοκότητας των διαδικασιών εφαρμογής του νόμου.
  53. Η προβληματική που προτείνει εδώ ο G. Houchon έχει αναπτυχθεί σε τρία πρόσφατα συλλογικά έργα, αν και με αισθητές αποκλίσεις ως προς τους όρους που εξετάζεται: **K. Knorr - Cetina, A. Cicourel (Eds)**, *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro and Macro - Sociologies*, Boston, Routledge and Kegan Paul, 1981· **J. Alexander, B. Giesen, R. Munch, N. Smelser (Eds)**, *The micro - macro link*, Berkeley, University of California Press, 1987· **N. Fielding (Ed)**, *Actions and Structure. Research Methods and Social Theory*, London, Sage, 1988.
  54. **G. Houchon**, *Post - modern criminology, ...* ό.π. (44), σ. 8.
  55. Με την σημασία που αποδίδει σ' αυτόν τον όρο ο **D. Layder**, *Power, Structure and Agency*, **Journal for the Theory of Social Behaviour**, 15:2, 1985, 131 - 149, βλ. σ.132: «Οι πόροι (δηλ. τα μέσα παραγωγής, άσκησης θίας, το μονοπώλιο δυνατοτήτων ή πληροφόρησης) που κατέχουν συλλογικά ορισμένες κοινωνικές ομάδες (δηλ. οι τάξεις ή οι επαγγελματικές ομάδες) και τις τοποθετούν σε προκαθορισμένη και άνιση σχέση ως προς άλλες ομάδες».

56. **G. Houchon**, Post-modern criminology..., ό.π. (44), σ. 9.
57. Βλ. **C. Faugeron, G. Houchon**, Prison et pénalités: de la pénologie a une sociologie des politiques pénales, *L' Année sociologique*, 35, 1985, 115-151 (αγγλ., μετ. **J. Shepherd**: *Prison and the Penal System: From Penology to a Sociology of Penal Policies*, *International Journal of the Sociology of Law*, 15, 1987, 393-422). **G. Houchon**, Pratiques et réseau: éloge de l' ambiguïté, *Déviance et Société*, 14:2, 1990, 213-221, σ. 217: «Μπορούμε να φαντασθούμε λοιπόν μια άλλη συζήτηση, αφ' ενός μεν λιγότερο εγκλωβισμένη στο φετιχισμό των σχολαστικών λειτουργιών της ποινής και αφ' ετέρου πολύ ευρύτερη απ' το να μάθουμε ποιός και τί κάνει. Δεν μπορούμε να προσδώσουμε κοινωνική διάσταση στην ποινή παρά μετρώντας την πραγματική χρήση που της γίνεται μέσα σε ένα δεδομένο κοινωνικό σχηματισμό. Θα πρέπει να επιστήσουμε την προσοχή μας περισσότερο πάνω στο ρόλο που παίζουν οι ποινικοί μηχανισμοί στην κοινωνική αλλαγή παρά στην κοινωνική αναπαραγωγή. Κατ' αυτόν τον τρόπο η απονομή της δικαιοσύνης τοποθετείται στο πλαίσιο της συνολικής κοινωνικής ανέλιξης και, εδώ ακόμα, η προσφορότερη κλίμακα ανάλυσης είναι το περιφερειακό και τοπικό επίπεδο».
58. Για την έννοια του *ορισμού της κατάστασης* (définition de la situation) βλ. **G. Houchon**, ό.π. (8), σ. 133: «Πριν από κάθε αυτοπροσδιοριζόμενη ενέργεια υπάρχει πάντα ένα στάδιο εξέτασης και αξιολόγησης που μπορούμε να ονομάσουμε *ορισμό της κατάστασης*. Το να ορίσεις λοιπόν μια κατάσταση σημαίνει να την αναπαραστήσεις *συμβολικά*, έτσι ώστε να μπορεί να δοθεί μια απάντηση. Αυτού του είδους ο ορισμός αποκτά σπουδαιότερη σημασία για τον φορέα κοινωνικής δράσης απ' ότι ο ίδιος ο τρόπος που του παρουσιάζεται η κατάσταση. Πράγματι, μια αντικειμενική κατάσταση δεν υφίσταται παρά μέσω αυτού του ορισμού και επιβάλλεται σαν τέτοια, ως προς τις συνέπειες της, στο φορέα κοινωνικής δράσης... Ο ορισμός της κατάστασης φαίνεται πως παίζει κάποιο συγκεκριμένο ρόλο στο φαινόμενο της *παραπομπής* έτσι όπως εξετάστηκε από την εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης (το γεγονός δηλ. της προσφυγής του φορέα κοινωνικής δράσης στα θεσμικά συστήματα για τον έλεγχο της παρέκκλισης)».
59. Βλ. **S. Asquith**, Social control and regulation: Towards a topographical analysis, *Actes V^{es} Journées Internationales*, Vaucluse, 1985, σ. 205-216.
60. **G. Houchon**, ό.π. (57), σ. 216.
61. Βλ. **G. Houchon**, ό.π. (8), σ. 135: «Η έννοια του *δικτύου κοινωνικών σχέσεων* (social network) έχει μεταφερθεί απ' την κοινωνική ανθρωπολογία στη μελέτη του **Bottoms** για την εγκληματικότητα της πόλης (**J. Baldwin, A. Bottoms, M. Walker**, *The Urban Criminal*, London, Tavistock, 1976, σ. 29). Η περιγραφή της συμπεριφοράς παρουσιάζει σ' αυτό το επίπεδο μορφολογικές και δομικές όψεις καθώς και χαρακτηριστικά αλληλόδρασης των οποίων το κυριότερο είναι η σημασία που αποδίδουν οι άνθρωποι του δικτύου στις σχέσεις τους. Αυτή η μέθοδος ανάλυσης υπήρχε ήδη μέσα στην παράδοση του «επαγγελματία κλέφτη» του **E. Sutherland**, όπως την

συναντάμε σε ορισμένες μονογραφίες για την εγκληματικότητα κατά των περιουσιακών αγαθών. Αυτές οι εργασίες είναι που μας υποβάλλουν τη μικροκοινωνιολογική κατασκευή του πλέγματος παρέκκλιση - κοινωνικός έλεγχος, απ' την στιγμή ιδίως που ολοκληρώθηκαν με τις αλληλοδρασιακές και εθνομεθοδολογικές μελέτες πάνω στη λειτουργία των οργάνων ποινικής δίωξης και καταστολής. Οι ποικίλες αυτές εργασίες επεσήμαναν κοινωνικοποιήσεις, προσδοκίες και επιλογές που εκτείνονται κι απ' την μια κι απ' την άλλη μεριά του ορίου της παραπομπής. Καινούριες έρευνες θα όφειλαν να δείξουν πως δεν υφίσταται λύση συνέχειας ανάμεσα στα φαινόμενα που τοποθετούνται εκατέρωθεν αυτού του ορίου».

62. **G. Houchon**, ό.π. (57), σ. 213.
63. **B. Leighton**, The Community Concept in Criminology: Toward a Social Network Approach, **Journal of Research in Crime and Delinquency**, 25:4, 1989, 351-374.
64. **G. Houchon**, Post-modern criminology..., ό.π. (44), σ. 2.
65. **M. Delmas-Marty**, L' analyse systématique et la politique criminelle, **Archives de Politique Criminelle**, 1985, 8, 27-45.
66. **Ch. Lazerges**, Une politique criminelle participative, **Archives de Politique Criminelle**, 1988, 10, 91-106.
67. Βλ. σημ. (21).
68. Βλ. **J. von Neumann, O. Morgenstern**, Theory of Games and Economic Behavior, New York, 1964· για μια κριτική των φιλοσοφικών προϋποθέσεων αυτής της προοπτικής βλ. **M. Plon**, La théorie des jeux: une politique imaginaire, Paris, 1976.
69. Πρβλ. για την διαδικασία δημιουργίας του νόμου τις παρατηρήσεις του **P. Lascoumes**, παραπάνω, στο κεφάλαιο για τη δημιουργία του νόμου.
70. Γι' αυτή την επιστημολογική θεμελίωση του δικαίου βλ. **F. Ost, M. van de Kerchove**, Jalons pour une théorie critique du droit, Bruxelles, 1987, κυρίως σελ. 25-95· των **ιδίων**, Comment concevoir aujourd' hui la science du droit? **Déviance et société**, 11:2, 1987, σ. 183 επ.
71. Για την έννοια του «υπο-δικαίου» (infra-droit) βλ. αναλυτικά **A.-J. Arnaud**, Critique de la raison juridique, 1. Où va la sociologie du droit?, Bibliothèque de Philosophie du droit, τόμος XXVI, Paris, L.G.D.J., 1981, κυρίως στις σελ. 325-351. Πολύ σύντομα, παραθέτω εδώ την υπόθεση εργασίας του A.-J. Arnaud, ό.π., σ. 325: « Όπως το υπεριώδες και το υπέρυθρο αποκτούν την ονομασία τους με την αναφορά στα χρώματα των άκρων του φάσματος, που γίνονται αντιληπτά απ' το ανθρώπινο μάτι, θα μιλάμε για υπο-δικαίο κάθε φορά που κάτι, χωρίς να είναι δικαίο (droit) με τη θετικιστική σημασία, συμμετέχει ωστόσο στο νομικό φαινόμενο lato sensu».
72. Βλ. **G. Teubner**, Recht als autopoietisches System, Frankfurt am Main, 1989.
73. Πρβλ. **C. Faugeron, G. Houchon**, ό.π. (57): «Ο κίνδυνος που караδοκει στην αναζήτηση μιας εξήγησης της ποινικής λειτουργίας στην κοινωνία μέσω της δομής αυτής της τελευταίας, συνίσταται σε μια ιδεαλιστική παρέκκλιση, που θα ερχόταν να διερευνήσει κάποιον άμεσο δεσμό -

σχεδόν τελεολογικό – ανάμεσα στη διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις και στα αποτελέσματα των ποινικών μηχανισμών, παραβλέποντας τις διαδοχικές επιστρωματώσεις του ποινικού δικαίου και τις αναδομήσεις των θεσμών. Είναι σα να διαπραγματεύεσαι τον ποινικό μηχανισμό όπως ένα αρμονικό σύνολο που καθοδηγείται από μια λίγο-πολύ ρητή θούληση πειθάρχησης του προλεταριάτου, παραπέμποντας την ουσία της εξήγησης στην «αστική παιδεία» των δικαστών: αυτή η παιδεία θα τους έκανε να καταστέλουν όσο αυστηρότερα γίνεται τις παραβάσεις κατά της ιδιοκτησίας, χαρακτηριστικές εξάλλου των κυριαρχούμενων τάξεων (σ. 119-120)... [Μπορούμε ωστόσο να παρατηρήσουμε] ότι το δικαστικό σώμα απέχει πολύ απ' το να διαθέτει την περίφημη ομοθυμία που του αποδίδουν ορισμένοι συγγραφείς. Προερχόμενοι οι δικαστές ολόένα και περισσότερο, στην πλειοψηφία τους, από μερίδες των μεσαίων τάξεων – λίγο-πολύ αντικειμενικών συμμάχων της αστικής τάξης – αντανακλούν, με τον τρόπο τους, τις ιδεολογικές διαιρέσεις αυτών των ταξικών μερίδων και, ευρύτερα, τις αντιπαραθέσεις που λαμβάνουν χώρα στην πολιτική κοινωνία. Δεν βλέπουμε εξάλλου γιατί θα έβγαιναν αλώβητοι απ' αυτές τις αντιπαραθέσεις, ακόμα κι αν, εξαιτίας της νομικής τους κατάρτισης και των καταναγκασμών του δικαστικού σώματος, θα θέλαμε να τους θεωρήσουμε περισσότερο ομογενείς από άλλες κοινωνικές ομάδες (σ. 122)».

74. **Ph. Robert**, De la «criminologie de la réaction sociale» à une sociologie pénale, *L'année sociologique*, 1981, 31, σ. 273.
75. Βλ. κυρίως **D. Gifford**, Decisions, decisional referents and administrative justice, στο **B. Atkins, M. Pogreblin (Eds.)**, *The invisible justice system. Discretion and the law*, 1978, σ. 18, όπου ο συγγραφέας μιλά για «εσωτερικές και αυτο-επιβαλλόμενες επιταγές».
76. Στο εργαστήριο του Colloque που ασχολήθηκε με το θέμα της εφαρμογής του νόμου παρουσιάστηκαν οι εξής ανακοινώσεις: **H.-D. Bosly**, Police et ministère public: acteurs sociaux? (305-310)· **Ch. de Valkeneer**, Les nouvelles stratégies policières: aux confins des criminalisations primaire et secondaire (311-325)· **S. Snacken**, Le détenu «acteur social» (327-337)· **T. Peters, L. Dupont**, L'assistance sociale en justice pénale. D'une relation de contrôle vers une relation de service? (339-347).
77. **F. Digneffe**, Le concept d'acteur social et le sens de son utilisation dans les théories criminologiques (351-374)· **J. Kinable**, Le sens de la délinquance (375-395).
78. **L. Cassiers**, Bilan: le sujet et l'acteur (397-401), σ. 398.
79. ό. π. (15), σ. 180.
80. **M. Crozier, E. Friedberg**, L'acteur et le système, Paris, Seuil, 1977, σ. 69.
81. **A. Touraine**, La retour de l'acteur. Essai de sociologie, Fayard, Paris, 1984, σ. 13.
82. ό. π. (81), σ. 166 επ.
83. ό. π. (81), σ. 112.
84. Έτσι αποκαλεί ο L. Goldmann τη «σημασιοδοτική δομή» (structure signifi-

- cative) μέσα στην οποία συμπεκνώνεται, σύμφωνα με τη θεωρία του «γενετικού δομισμού» (structuralisme génétique), η συνολική οργάνωση ενός λογοτεχνικού κειμένου.
85. **A. Touraine**, ό. π. (81), σ. 113.
86. **A. Touraine**, ό. π. (81), σ. 113.
87. **A. Touraine**, ό. π. (81), σ. 262-263.
88. **J.-P. Brodeur**, *Provocations, Criminologie*, 19:1, 1986, σ. 150.
89. Κατά την F. Digneffe η θεωρία του M. Crozier «επιβεβαιώνει πράγματι ορισμένες εγκληματολογικές έρευνες που δείχνουν πως οι παραβατικές συμπεριφορές δεν αποκτούν νόημα παρά εάν κατανοηθούν ως η μοναδική δυνατότητα που διαθέτουν για την απόκτηση κάποιας δύναμης εκείνα τα κοινωνικά υποκείμενα που αισθάνονται «στριμωγμένα» μέσα σ' ένα οικογενειακό, σχολικό ή θεσμικό σύστημα, το οποίο τους δημιουργεί αποστροφή». βλ. **R. Agnew**, *A Revised Strain Theory of Delinquency, Social Forces*, Sept. 1985, σ. 151-167.
90. **J. G. March, H. A. Simon**, *Les organisations*, Paris, Dunod, 1964.
91. **M. Cusson**, *Délinquants, pourquoi?*, Paris, A. Colm, 1981, σ. 64.
92. **Fr. Dubet**, *La galère, jeunes en survie*, Paris, Fayard, 1985.
93. **M. Wlewiorka**, *Sociétés et terrorisme*, Paris, Fayard, 1988.
94. Σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει ο J. Kinable στον όρο *délinquant* (ο οποίος προέρχεται απ' το λατινικό ρήμα «*linquere*» ή «*relinquere*», που σημαίνει αφήνω, χαλαρώνω, διαλύω δεσμό) εμπεριέχεται σ' αυτόν «η ιδέα του «να μην κάνεις» αυτό που επρόκειτο να αναλάβεις (με την έννοια για παράδειγμα του «να αποφεύγεις να εμπλακείς»: να μην επεμβαίνεις ούτε να επενδύεις σε μια κατάσταση, να απέχεις, να μένεις στο περιθώριο, ακινητοποιημένος)· υπάρχει επίσης η ιδέα του «να μην κατέχεις» για εσένα τον ίδιο, σε σχέση με τον εαυτό σου, σαν ενδιαφερόμενος και εμπλεκόμενος, να μη γίνεσαι κάτοχος αυτού που σου προσφέρεται ή επιβάλλεται. Ξέρουμε όμως πως το ζήτημα που τίθεται στη διαδικασία ενός πένθους, εκείνο δηλ. στο οποίο αποβλέπει κανείς όταν λέει ότι πρέπει να πενήσει κάτι (και η απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου δεν αποτελεί παρά ένα παράδειγμα γι' αυτό το κάτι, που ισχύει για οτιδήποτε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αφοσίωσης) είναι να καταφέρει να βρει τον τρόπο και τις δυνάμεις για να διαρρήξει τους δεσμούς του μ' εκείνο που του διαφεύγει (εκτός κι αν το επανασυστήσει με άλλο τρόπο), να εγκαταλείψει (ή να προσπεράσει) εκείνο που του λείπει ή δημιουργεί την έλλειψη, να χαλαρώσει έναν τρόπο σύνδεσης και να αφήσει εν τέλει εκείνο που πρέπει να χαθεί, αποποιούμενος την ύπαρξή του. Απ' το ίδιο λατινικό ρήμα θα προκύψουν τόσο το «κατάλοιπο» (*reliquie*, εκείνο δηλ. που μένει ή διατηρείται ακόμα, παρά την εγκατάλειψη, την εξαφάνιση) όσο και το «υπόλοιπο» (*reliquat*, σαν μια μόνιμη οφειλή ή διαρκής οφειλόμενη πίστωση, παρά την ρευστοποίηση ενός λογαριασμού). Απ' την ίδια ρίζα προέρχεται και ο όρος «*déréliction*», που εκφράζει αρχικά το αίσθημα εγκατάλειψης από κάθε θεία βοήθεια, αποδίδοντας έτσι την συνθήκη του υπάρχουν σε

κατάσταση απορίας, καταθύθισης και έκπτωσης, του να είσαι δηλ. εγκαταλειμένος σ' ότι συμβαίνει, αφημένος στον εαυτό σου, χωρίς συνδρομή, χωρίς βοήθεια από κανέναν άλλο παρά από σένα τον ίδιο: κατάσταση εγκατάλειψης (*abandonnisme*), στην οποία όλο το πρόβλημα είναι να μπορέσεις να αναλάβεις τον εαυτό σου υπ' ευθύνη σου, αλλά που μπορείς επίσης ν' αφεθείς «να σε πάρει το ρέμα» (380-381).

95. Εδώ ο J. Kinable παραθέτει ένα παραστατικό διάλογο ανάμεσα σε δυο «οπλοφόρους» («*braqueurs*»): «--Τα πράγματα που σ' εμποδίζουν να αποκτήσεις, τα πράγματα που δεν θέλουν να σου δώσουν, τα παίρνεις...». «--Ναι, αλλά τελικά δεν θα θρεις μέσα στα πράγματα αυτά που σου έχουν πάρει. Αυτό που δεν θέλουν να σου γυρίσουν πίσω, αυτό που πάντα σ' εμποδίζουν ν' αποκτήσεις πραγματικά, είναι ο ίδιος σου ο εαυτός...», D. Aourousseau, M. Laborde, *Parole de bandits*, Paris, Seuil, 1976, σ. 219.
96. J.-P. Vernant, *Catégories de l' agent et de l' action en Grèce ancienne*, στο J. Kristeva, J. - Cl. Milner, N. Ruwet (Dir.) *Langue, discours, société*. Pour Emile Benveniste, Paris, Seuil, 1975, σ. 369-371.
97. Στο εργαστήριο του Colloque που ασχολήθηκε με το θέμα της παράβασης του νόμου παρουσιάστηκαν οι εξής ανακοινώσεις: G. Casadamont, *Crimino - logique(s): un «sujet» dans tous ses états?* (403-413)· C.M.M. da Agra, *Sujet autopoiétique et transgression* (415-425)· L. Walgrave «L' acteur social»: un concept novateur pour la criminologie? (427-431)· J. François, *Structures sociales, structures psychiques et activité du sujet* (433-447).
98. C. Faugeron, *L' acteur entre l' individuel et le social. Une réflexion sur les problématiques de l' acteur social* (451-459).
99. Ch. Debuyst, *Remarques conclusives* (461-471).
100. Πρβλ. Ph. Robert, P. Lascoumes, *Les bandes d' adolescents. Une théorie de la ségrégation*, Paris, Les éditions ouvrières, Coll. «L' Evolution de la vie sociale», 6' έκδοση, 1974, σ. 244 επ.: «Η συμμορία δε φαίνεται να συγκροτείται γύρω από ένα εγκληματικό στόχο».
101. Με την σημασία που αποδίδει σ' αυτόν τον όρο ο T. S. Kuhn, ό.π. (7), σ. 56: «Μ' αυτόν τον όρο χαρακτηρίζω καθολικά αναγνωρισμένες επιστημονικές επιτεύξεις, οι οποίες, για ένα χρονικό διάστημα, παρέχουν πρότυπα προβλημάτων και λύσεων σε μια κοινότητα ειδικών».
102. Ch. Atlas, *Le traitement des délinquants. Criminologie et tradition juridique. Essai épistémologique. Document pour la troisième conférence internationale de la Fondation Aquinas*, 1989. Ο Ch. Debuyst (463, σημ. 4) σημειώνει ότι πρόκειται για την προκαταρκτική μορφή μιας εισήγησης, της οποίας ωστόσο η γενική ιδέα παραπέμπει ευθέως στις θέσεις του R. Gassin, *Criminologie*, Paris, Dalloz, 1988, σ. 51 επ.
103. K. Mannheim, *Idéologie et utopie*, Paris, M. Rivière, 1956· E. Bloch, *Le principe espérance*, Paris, Gallimard, 1959· 6λ. επίσης Ch. Debuyst, *Note introductive aux travaux du séminaire sur la terrorisme. Document de travail*, Université Catholique de Louvain, Faculté de Droit, Département de Criminologie et de Droit pénal, 1986.

104. **Ch. Debuyst**, ό.π. (27), σ. 24.
105. **M. Foucault**, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard, 1966, κυρίως τα κεφ. IX και X (ελλ. μετάφ. **Κ. Παπαγιώργη**, *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, Αθήνα, «Γνώση», 1986).
106. Έτσι και η **C. Faugeron**, ό.π. (98), σ. 451, χωρίς όμως να αναφέρεται στην υπόθεση του **M. Foucault**: «αυτό το colloque αποτέλεσε κατά την γνώμη μου το αντικείμενο ενός στοιχήματος, μια διανοητική περιπέτεια. Ήταν σίγουρα ένα στοιχείο να συγκεντρωθούν τόσο εκπρόσωποι διαφορετικών επιστημών και να τους προταθεί να διαπραγματευθούν, όχι ένα αντικείμενο έρευνας – συνηθισμένο άλλωστε εγχείρημα στα εγκληματολογικά colloques – αλλά μια έννοια».
107. Έτσι κλείνει ο **M. Foucault** το «Οι λέξεις και τα πράγματα...», ό.π. (105), ελλ. μετ., σ. 528.
108. **M. Foucault**, ό.π. (105), ελλ. μετ., σ. 428 και 460.
109. **M. Foucault**, ό.π. (105), ελλ. μετ., σ. 418.
110. Βλ. **B. Smart**, *Foucault, Sociology and the problem of human agency, Theory and Society*, 11:2, March 1982, 121-141, σ. 128.
111. Κατά τον **M. Foucault**, ό.π. (105), ελλ. μετ., σ. 440, στην θετικιστικού τύπου ανάλυση «ο αληθινός λόγος βρίσκει το θεμέλιό του και το πρότυπό του σε αυτή την εμπειρική αλήθεια της οποίας ανιχνεύει την γένεση μέσα στη φύση και μέσα στην ιστορία... (η αλήθεια του αντικειμένου επιτάσσει την αλήθεια του λόγου, ο οποίος περιγράφει τη διαμόρφωσή του)», ενώ σ' ένα λόγο εσχατολογικού τύπου «ο αληθινός λόγος προκαταλαμβάνει αυτή την αλήθεια, της οποίας καθορίζει τη φύση και την ιστορία, τη σχεδιάζει από τα πριν και την υποθάλλει από μακριά... (η αλήθεια του φιλοσοφικού λόγου συγκροτεί την υπό διαμόρφωση αλήθεια)».
112. **Ch. Debuyst**, *Les conceptions criminologiques de la culpabilité, Annales de l' Université des Sciences Sociales de Toulouse*, XXIV, τεύχη 1-2, 1976, 151-172, σ. 158.
113. **Ch. Debuyst**, ό. π. (112), σ. 159.
114. **M. van de Kerchove**, *Culpabilité et dangerosité. Réflexions sur la clôture des théories relatives à la criminalité*, στο **Ch. Debuyst (ed.)**, ό.π. (3), σ. 291-309.
115. Γι' αυτό το ζήτημα βλ. κυρίως **A. Amselek**, *Méthode phénoménologique et théorie du droit*, Paris, L.G.D.J., 1964, σ. 305 επ' **J. Lenoble**, **F. Ost**, *Le droit occidental et ses présupposés épistémologiques*, Paris, UNESCO, 1977, σ. 21 επ' **F. Ost**, **M. van de Kerchove**, *Possibilité et limites d' une science du droit*, *Revue Interdisciplinaire d' études juridiques*, 1, 1978, σ. 13 επ' **M. Mialle**, *Une introduction critique au droit*, Paris, F. Maspero - P.U.de Grenoble, 1976, 37-68.
116. **M. van de Kerchove**, ό. π. (114), σ. 291 και 294-295. Βλ. επίσης σημ. (14).
117. **B. De Sousa Santos**, *La transition post - moderne: droit et politique*, *Revue Interdisciplinaire d' études juridiques*, 1990.24, 77-118, σ: 93.

118. **B. De Sousa Santos**, ό. π. (117), σ. 79. Η βασική θέση του για τη σημερινή μεταβατική περίοδο είναι ότι: «το κοινωνικο-πολιτικό παράδειγμα του μοντέρνου εμφανίστηκε πριν από την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και θα εξαφανισθεί προτού αυτή πάψει. Η εξαφάνιση αυτή είναι σύνθετη γιατί κατά ένα μέρος συνιστά μια διαδικασία *εκνίκησης* (*évincement*) και κατά ένα άλλο μιά διαδικασία *αχρησίας* (*obsolescence*). Πρόκειται για εκνίκηση στο μέτρο που η μοντερνικότητα κράτησε ορισμένες υποσχέσεις της, σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα μέχρις υπερβολής. Πρόκειται για αχρησία στο μέτρο που η μοντερνικότητα δεν είναι πλέον ικανή να τηρήσει ορισμένες απ' τις άλλες υποσχέσεις της. Αυτή η σύζευξη της υπερβολής και του ελλείμματος στην εκπλήρωση των ιστορικών της υποσχέσεων εξηγεί τη δυσκολία της σημερινής κατάστασης, που εμφανίζεται επιφανειακά σαν μια περίοδος κρίσεως αλλά που βαθύτερα είναι *μία περίοδος μετάβασης*. Στο βαθμό που όλες οι μεταβάσεις είναι συγχρόνως μισο-αόρατες και μισότυφλες, είναι αδύνατο να περιγράψουμε την ακριθή μας κατάσταση με συγκεκριμένο τρόπο. Γι' αυτό πιθανόν η ακατάλληλη ονομασία «*μετα-μοντέρνο*» έγινε τόσο δημοφιλής. Αλλά, για τον ίδιο λόγο, αυτή η ονομασία παραμένει αυθεντική μέσα στην ακαταλληλότητά της».
119. ό. π. (117).
120. ό. π. (117), σ. 91.
121. **K.O. Apel**, *The situation of humanity as an ethical problem*, **Praxis International**, 1984, 4, 250.
122. ό. π. (117), σ. 91-92.
123. Πρβλ. **G. Houchon**, ό. π. (44).
124. Για την συζήτηση γύρω απ' την εξάντληση του μοντέρνου ή την εμφάνιση του μεταμοντέρνου, βλ. **Θ. Γεωργίου**, Η συζήτηση για τη μεταμοντέρνα κατάσταση. Σχέδιο για να διασωθεί το μη απεικονίσιμο. Προλεγόμενα στην ελληνική έκδοση του **J.-F. Lyotard**, Η μεταμοντέρνα κατάσταση, Μεταφ. **Κ. Παπαγιώργης**, Αθήνα, «Γνώση», 1988, σ. 9-19.
125. **B. De Sousa Santos**, ό.π. (117), σ. 116.
126. **B. De Sousa Santos**, ό.π. (117), σ. 117.
127. **Γ. Χειμωνά**, Πεισίστρατος, Αθήνα, ύψιλον/βιβλία, 8' έκδοση, 1980, σ. 11.